

DÉLIBÁB

ZSIDÓ LEGENDÁSKÖNYV

ÍRTA
SZABOLCSI LAJOS

BUDAPEST, 1927
AZ EGYENLŐSÉG KIADÁSA

FELESÉGEMNEK

Globus. Budapest.

ELSŐ RÉSZ

A TISZA PARTJÁN

A KALLÓI SZENT PAP MESÉI

Megszentelt földje a magyar zsidóság történetének Szabolcs vármegye humusa. Nem lokálpatriotizmus mondatja ezt velem, bár én is büszke vagyok rá, hogy a néhai nagyapám valaha szabolcsi szőlősgazda volt. De nem tudok hazánkban földet, melybe annyi és oly különféle kötelességgel kapcsolódott volna bele a zsidóság, mint ebbe az áldott nyíri televénybe. Sok biz' arrafelé a futóhomok is, melyben alig fog a mag. De ami egyszer alaposan gyökeret vert, az ott tenyészik örökké. Azt se szél, se jégeső, se vihar (amiből a századok folyamán elég jutott a szabolcsi zsidóknak) ki nem tépi.

Ebben a vármegyében — hogy a kezdet kezdetéről szóljak — már akkor laktak zsidók, mikor még nem is volt vármegye.

Anonymus, a hajdani nagy magyar történetíró, jelenti, hogy a honfoglalás idején Szabolcsban éltek, illetve, hogy itt telepedtek le a *kazárok*. Már pedig a kazárok Árpád zsidó vitézei voltak; elől jártak a honfoglaló csapatok között és az egyisten hitét vallották, a héber nyelvet használták istentiszteleteiken.

Ezek voltak hát az első zsidó lakói a Nyirvidéknek. Hogy Árpád telepítette-e le őket ott, vagy előtte költöztek he oda azt természetesen megállapítani nem lehet. Emel-

azok az érdekes magyar tudósok, kik Szabolcs vármegye történetét felkutatták, *nyomokra* hivatkoznak, melyeket egy, majd kétezeréves zsidó település Szabolcsban hátra hagyott.

Az egyik nyomot Rakamazban találták meg, 1888-ban, a nagy tiszai árviz alkalmával, A tiszai töltés beomlott és

az omladékok között Szelóczky Géza gyógyszerész egy *pecsétnyomót* talált. A pecsétnyomó úgynevezett serpen-tinkőből készült. Jósa András régész és Vámbéry Ármin héber betűket vettek észre rajta. Vámbéry szerint a héber felirat ez volt:

Jechiel Srago ben Menachem Gerson.

Eszerint egy Srago, vagy Seraga nevű családé volt a pecsétnyomó, melyet a régészek közel ezerhatszáz éves korúnak (a népvándorlás idejéből) tartanak. A Seraga név, amely arameus eredetijében *lámpást, fényt* jelent, ma nem családneve a zsidóknak, hanem személyneve. Rendszerint a Feivel nyomában használják. Vámbéry — kutatásai alapján — családnévnek állapította meg és szakértői véleményében azt vallja, hogy ez a *Seraga* nevű család még Vespasianus idejében költözött el Jeruzsálemből. Egyik ága a keletre szakadt, hol Szalonikiben a szefardok között a Seragak ma is szerepet visznek, másik ága abba az országba került, hova később Szabolcs vezér csapatai hatoltak el és ahol a kazár zsidó telpesek is fészket vertek.

Ez a pecsétnyomó — akár Vespasianus idejéből, mint Vámbéry állítja, akár későbből való — a legrégebb zsidó település nyoma Szabolcsban, Ott látható különben Szabolcsmegey múzeumában.

De vannak kevésbé komoly nyomok is. Hunyady Ferenc, a nevezetes debreceni szuperintendens, 1794. esztendőben tanulmányt tett közzé a *zsidó hangzása szabolcsmegeyi helynevekről*. Divatos írás volt akkor és később is ez a zsidó nyelvészkedés, mely magyarul értelmezte a zsidó neveket. Ki nem ismeri Molnár János meg Horváth István délibábos „felfedezéseit” arról, hogy a bibliai *Ádám* tulajdonképpen adám (már tudniillik almát a feleségének). Káin meg valójában *Kaján* (ami a természetéből is kitűnik). Nagytiszteletű Hunyady Ferenc prédikátor uram is hasonló felfedezésekben fáradozik, kimutatván, hogy:

Balkány, a szabolcsmegeyi nagyközség neve zsidó név. Azt teszi héberül, hogy „Bál” és „kán”, vagyis a *Bál fészke*. Balsa község neve nem más, mint *Bal-Somájim*, vagyis Egek Bálja. *Baka* község a héber *Bocho* (sir-t),

Bakta pedig ugyané szó nőnemű alakját (*Bocheszo*, ha aszszony sir) teszi, *Rcmocsaháza* pedig a *Romóth*, vagyis bálványimádó oltárokat és magaslatokat jelentő héber szót rejt magában, tehát ott nagy bálvány előtti áldozás folyhatott. Mindebből már most az következik, hogy a szabolcsmegyei őszsidók az ő héber nyelvükön nevezték el *bálványaik után* az egyes telepeket és falvakat.

Bocsásson meg nekem haló poraiban Hunyady Ferenc prédikátor uram. Be nagyot is bukott az ő nyelvészkedése ezen a ponton. Mert hiszen vagy zsidók voltak azok a szabolcsmegyei őslakók, vagy nem. Ha zsidók voltak és a héberrel éltek, akkor nem imádták a Bált, sem a balkányi Bált, sem a baksait, de még a ramocsaházit sem, tehát nem volt okuk róluk elnevezni a falvaikat. Ha pedig *nem* voltak zsidók, hanem bálványimádók, akkor meg nem tudtak héberül és eo ipso nem örökíthették meg a szent nyelven bálványaik neveit. Mert olyan embert, ki zsidó, héberül beszél és amellet Bált imád, nem látott Szabolcsmegye. A szabolcsmegyei zsidó települések idejében, aminek mondjuk, lehet kétezer *esztendeje*, a zsidó vallás már régesrég megállapodott egyistenhit volt, kijegecedett bölcseléttel, nagyszerű erkölcstannal, olyan morális erővel, mely ellen légiókat kellett mozgósítania Rómának. Hogyan? Akkor, mikor Jabnéban Rabbi Jochanan ben Zakkaj a legtisztább istenhitet tanította, mondván, hogy Izrael ereje, mely fentartja benne a lelket, a bálványimádó pogányok között épen az, hogy Istent imádja és benne bízik — ugyanakkor, ugyanazon korban zsidó hitet valló emberek (pláne olyanok, kik Palesztinából költöztek el) ¹⁾ bálványoltárok előtt térdepeltek volna? Ha zsidótól e korban vallási em-

¹⁾ De ha nem palesztinai zsidókról, hanem áttért kazárokról volna szó, akkor is lehetetlen a feltevés. A zsidó szóval élő, tehát zsidó hltre tért kazárok sosem voltak bálványimádók. József, kazár királynak Chasz dai ibn Sapruthoz, a híres spanyol-zsidó miniszterhez írt, általános ismert levelében (960. körül) nyíltan el van mondva, hogy mikor a kazárok zsidó hltre tértek (vagyis a VIII. század második felében), Bulán király, ki „teljes szívéből bízott az Urban, a varázslókat és a bálványimádókat eltávolította az országból”, még mielőtt áttért volna a zsidó hltre.

lék maradt, héberül, az bizony nem lehet bálványoltárok neve.

Nem ismerte Hunyady Ferenc sem a zsidó hitnek, sem a bálványimádásnak történetét, ha ilyent állított.

Bárminthelyen is azonban, ezen a délibábos nyelvészkedésen kívül vannak igen komoly nyomok rá, hogy már Árpád apánk bejövetele előtt, de a honfoglaláskor mindenestre máris gyökeret vert a zsidóság Szabolcs vármegyében. Ki tudja, talán ők voltak azok a közvetítők, kik segítettek eljuttatni a spanyol miniszter levelét Kazárországba?

És ahol ilyen korán beléfogózott a magyar humuszba, ott érte csakhamar a legerősebb támadás.

Szabolcs vármegyében, Szabolcs vezér híres földvárában tajtotta meg-szent László király az 1092-iki szabolcs-megyei zsinatot, mely először Kezdte ki a zsidók jogait Magyarországon. Szerafin, az esztergomi prímás indítványára, ki a zsinaton elnökölt, súlyos rendszabályokat hoztak a magyar zsidók ellen, s ha nem is hajtották végre azokat, mégis, ez a zsinat egy sötét és szomorú jövő képét, — mely a keresztes háborúkkal valóra vált — festette a zsidók elé. A fejlődésnek induló Árpádkori magyar zsidóság elé a szabolcsi zsinat sorompót eresztett.

Nyolc évszázaddal később megint csak Szabolcs-megyében csapott fel a zsidógyűlölet lángja, mely mint titkos tűz, bujdosik végig évezredek óta az országon. Hol itt, hol ott villan fel; de valóságos vulkán volt az, mely a múlt század nyolcvanas éveiben végzetes erővel megint csak Szabolcsban tört ki, hogy katasztrófába sodorja a zsidóságot. Legnagyobb szégyene a modern Magyarországnak: a tisaeszlári pör, ebben az istentől megáldott megyében folyt le és rázta meg a szabadelvűség lelkét.

Hanem a szabolcsmegyei zsidóság mindamellet nem rendült meg, nem pusztult el. Sőt, kitett magáért. Olyan férfiakat adott a nemzetnek és a felekezetnek, akiknek erős akarata, szívjósága, kemény zsidó lelke éppen abban a különös nyiri levegőben edződött meg, mely egyformán éltetője volt a hajdani zsidó kazár telepéseknek, Árpád zsidó hőseinek, a szabolcsi zsinat rosszakarató egyházi

órainak, meg a Verhovayaknak és Vay Gyurkának. Erő és bátorság, okosság és szív: ez a szabolcsi zsidók jellemzője. És szinte alig van falu ebben a megyében, melyhez ne fűződnek valamelyik érdekes, vagy kiváló magyar zsidó-ember története.

Nézzük csak:

Nyírbátorban utca van elnevezve a *Mandelekről*, kik a város felvirágoztatói és iparának megalapítói voltak. Mandel Eduard, a nagyszerű és nagybecsületességű kereskedő, kinek felesége is olyan híres, okos asszony volt, hogy idegen emberek jártak hozzá tanácsot kérni matróna korában is,¹⁾ meg testvére, a nagy magyar zsidó előharcos» Mandel Pál képviselő emléke él e városban, hol utódaik ma is vezetik gyártelepeiket. Kallóban ma is legendák járnak *Fisch Saje* Áronról. A kallói híres papnak, Rebe reb Ezikl Taubnak (kiről az én történeteim szólnak) volt az első „baltósa” s az Isten dúsán jutalmazta jámborságáért, s odaadó szeretetéért a csodatevő rabbi iránt. Adott neki a Mindenható annyi aranyat, hogy (mint mesélik) itcévei mérték a tornácán ország-világ előtt; adott neki 113 esztendőt földi életre és adott neki 18 élő gyermeket. Mikor az öreg Úr meghalt, aminek szintén lehet vagy száz esztendeje, mind a 18 gyermeke életben volt még. A Fisch-család előkelő, kiterjedt fölbirókosokból áll ma is. Leveleken ott van a *Leveleki* Ármin nagy dominiuma, amit nagyapja, a híres Reb Sie Levelek (helyesen Jehósua) alapított meg, nagyon-nagyon kicsi kezdetből. Az öreg Reb Sie vándorkereskedő volt, s mikor Leveleken megtelepedve, a jó Isten feléje fordult és a saját házába költözhetett, első dolga volt, hogy külön kis templomot rendezett be a lakásán. És szombatra jöttek ám a szomszédfalvakból is (péntek délutántól szombat estvélig való tartózkodásra) a leveleki min jenhez és házigazdához. Pattogó, zsémbes öreg úr

¹⁾ Híres volt az a mondása, amit sógorának, a képviselőnek adott válaszul. Mandel Pál egyszer sógornője akarata ellenére és lebeszélése dacára lépett fel nehéz viszonyok között és megválasztották. Mire Mandel Eduárdné csöndesen mondotta sógorának: „Pali, Pali, a bolondság, ha sikerül, akkor is csak bolondság marad”.

volt Reb Sie, — kinek jó szíve és jámborsága példás volt — és élcei, mondásai ma is élnek még a zsidó házakban. Az a hatalmas birtok, melyen ma a Leveleki-gazdaság minden erejével szolgálja a magyar földet, bizony a félszázad előtti zsidó ős puritánságának, erkölcsének és szorgalmának élő bizonyossága. Hát a kis Túra az ő zsidó nagybirtokosával, *Propper Samu* híres mintagazdaságával, ami ritkítja párját a megyében! Ez a turai áldott szívű földbirtokos és az a virgonc kis turai bócher: a Mordchele, a Weinsteinék legkisebb fia (kit később Szabolcsi Miksának hívtak) híressé tették ezt a falut is. *Téglás-nak* nagy nevezetessége az Oroszlán-fiuk, akik szintén vagy száz évvel *ezelőtt* éltek (jobban mondva garázdálkodtak) Szabolcsban. Hatalmas, tagbaszakadt óriások voltak Oroszlánok, (3 testvérről tud a tradíció) kik nevüket kétségkívül a nép ajkáról kapták. Téglásba tértek vissza egy-egy „sikerült” excurzió titán, amilyen volt az is, hogy az egyik a debreceni tavaszi vásáron megfogott egy fiatal csikót, széttépte és a kezében a fél csikóval, mint valami taglóval — verte szét a vásárt. Ezeknek a verekedő Makkabeusoknak egyik utódja volt Reb Smuel Téglás, kit még a mai nemzedék is ismert. Reb Smuel nyolcvan éves korában is híres verekedő volt. Nagy tölgyfafokossal járt Nyíregyháza utcáin és a görbe pillantásokat haladéktalanul megtorolta. És a többi falu, meg város, mindnek meg vannak a maga kiválóságai: Nyiracsádon a Sichermannok, a Friedek, a Mezeyek, Kisvárdán a Weinberger-Vadászok, a Széllék, Balkányban a Balkányiak, Tiszadobon a Lichtseinok, meg a Hartsteinok, Nyíregyházán a Heumannok, a Stern-Székelyek. — Félek, hogy kifelejték valakit, hát inkább abba hagyom a felsorolást.

Hiszen nem is róluk akarok én írni, Az én legendáim hőse a szabolcsmegyei zsidóságnak legkülönösebb alakja, *Rebe Reb Eizikl Taub*, a *kallói rabbi*, a szent pap, a „ka!ever” (kallói); mint a népszólás tartja.

Különös egy szent, az bizonyos.

Ahelyett, hogy könyveket bújna, ítélkezze, tanulna, egész nap az erdőn kóborol, a mezőn játszik, pásztorok közé keveredik, tegezi a kondást, pajtása a csikósnak, ko-

mája a csordásnak. Ostort pattogtat a kezében, duhaj nó-tákat tanul el a gulyástól, parasztos viseletben hever éjszákánként a végtelen, csillagos, nyári pusztaságban, a falu végén, a pásztortűz mellett.

Ilyen alakot sem termett más föld.

Hiszen vannak ma is és voltak is csodatevők (csodarabbik, ahogy ma rossz magyar szóval mondanák) arrafelé Szabolcsban, Ott van például a racferti (újfehértói) pap, a rebe reb Hercke. Vagy ott volt a háború alatt a belzi világhírű cadik, a „belzer rebe”, ki a háború óta vendége a megyének. Én is jártam nála egyszer. Láttam az udvarát, száz sürgő-forgó, ugráló, táncoló udvaroncát. Láttam a környezetét, híveit, a betegeket, kik rá vártak, a tanácsot kérőket, láttam őt magát is, vagy húsz percen át, beszéltem vele, — de hát ez a mi magyar szentünk, a kallói, bizony nem ilyen volt.

A mai csodarabbik többé-kevésbé üzletemberek. Van s köztük jámbor, istenfélő is. De van szédelő is. A mi szentünk, a kallói, nem ilyen. Az *költő*. Poéta, az isten kegyelméből.

És magyar. Amilyen magyarrá csalt Szabolcs megye varázsolhatja az ő zsidó fiait.

Hiszen ismerni nem ismeri őt senki a ma élők közül. (Közel száz éve, hogy meghalt.) Csak legendákon át látjuk az alakját. De amint a legendák aranykódén át nézem, úgy látom, olyan tisztán, mintha előttem állana. Nem olyan, mint késő utódjai; például a belzi csodarabbi, kiben egy szabolcsmegyei falu nyári alkonyatán kerestem a nagy történelmi zsidó vonásokat, de nem találtam rajta mást, mint fáradtságot, szomorúságot a kiégett szemben (félszemű a rebe) és egy nyomorult ország, sok szomorú gettó keserűségét és büszkeségét és féltékenységét. A kallói szent pap, úgy tetszik nekem, mosolygós, vidám, nyugodt magyar. A haját is úgy fésüli, a szakállát úgy igazítja, hogy lehetne valami kuruc vezér is. És a szeme: költő szeme, pajkos ötletekkel, humorral és csalafintasággal. Mint a puszták fiaié.

A legendák közé, melyek róla ma is szállnak szájról-

szápra, hadd illesszek be én is néhány különös — zsidó könnyektől ragyogó — történetet: A chaszidizmus világ-irodalmának néhány ismeretlen magyar gyöngyét. Szebbek, úgy hiszem, a német, a lengyel, az orosz chaszídtörténeteknél. Hogy honnan vettem őket? Hallottam-e? Almodtam-c? Kitaláltam-e? Tovább szövögettem-e a szabolcsi puszták titkos történeteit? Vagy úgy lestem el egy-egy öreg mese-mondótól, falusi bolondtól, község koldusától? Maradjon ez az én titkom.

A LEVELEKI MENYEGZŐ

I. A leánykérés

Két éve működött már a kallói pap az ő községében, mikor egy szép tavaszi éjszakán küldönc érkezett hozzá Lengyelországból, vagy talán még messzebről.

A kallói fiatal rebe éppen avval volt elfoglalva, hogy az udvaron, a fényes holdvilágban történeteket mesélt a híveinek, kik körülülték áhítattal a padon. Meséket nagy cadikokról, régi kabalistákról. Chajim *Vitairól*, meg a fanatikus, örök lángban égő Jicchok *Lujáról*. Hihető, hogy azóta sem akadt még magyar nyelven ilyen tolmácsolója a kabala e nagy hőseinek. Mert hiszen a rebe kitűnően beszélt magyarul, ami nem is csoda, Magyarnak született, pásztorfiú volt, mielőtt a szülei chéderbe adták volna, mielőtt a talmudisták akkori rendes vándorújtára indult volna, mely Galícián át Lengyelországba vezetett. Ott ült tehát reb Eizikl az ő jámborjaival, akik gyönyörködve hallgatták a szent pap ajkáról a kabala főkönyvének, a Zohárnak keletkezését, amelyet, mint a rebe állította, egy barlangban, római poroszlóktól üldözve, írt meg tizenhárom év alatt a talmud egy szomorú sorsú bölcse, Rabbi *Simon ben Jocháj*. Pereg halkán, gyöngyözően a mese, itt-ott egy-egy énekszó is felbukkan (a rebe szeret énekelni). És a jámborok elragadtatva hallgatják a fiatal mestert, amint az egyszerűen csak rágyújt a kabalisták szerelmes himnuszára, amit Chajim Vital szerzett ott a forró keleten, Isten és

Izrael olthatatlan nagy vágyódásáról. És zeng a csendes éjszakában az édes melódia.

*Dajdi jurád legánaj lirájsz bagannim
Listasseá velilkajt sajsannim;
Kajl dajdi dajfék: pischli li támoszsi
Sáaré cijajn aser ohovoszsi*

Ebben a szerelmi versben Isten a szerelmes és Izrael a szétszórt, űzött Izrael, az ő szegény népe az, kihez vágyódása száll. Mint láthatni, az Énekek-Énekéből veszi rímeit és szavait a kabalista költő. A szerelmes — mondja a vers — leszáll az ő kertjébe, hogy rózsát és liliumot szedjen. És kopog a kedvese ajtain: nyisd ki, édes egyetlenem! nyisd meg nekem Cion drága kapuit . . .

Nagy, nagy, évezeredes fájdalom lobog ebben a himnuszban. Újra rátalálni Istenre, hazatérni Cionba — szól az ének, száll az álom és könnyek ülnek ki a ráncos szemek sarkán. Micsoda végtelen, hatalmas vágy! Nem tudta kitépni soha semmi a zsidó szívekből. Ott marad az örökké. És rebe folytatja az éneket. Az a strófa kerül sorra, amint Isten vigasztalólag fordul a kétségbeesett Izrael felé:

*Biti, al tiichadi, ki ajd ezkoréch,
Uméerec rechajko akabbéc pezüréch
Ajd evnéch venivnésh bejoffjésh vehadtrésh
Vegám omnóm átt achajszsi ...*

Leányom, ne rettegj! Hiszen gondom lesz reád, összegyűjtetek benneteket a világ négy sarkáról. Felépítlek és felépülsz, szépségesen és dicsőségesen — hiszen nővérem vagy nekem, szerelmetes nővérem, te szép Izrael . . .

Mennyi szomorúság, mennyi reménytelenség, milyen hiábavaló vágyódás! Itt-ott megszakad az ének. Könnyes, szomorú zsidó arcok pillantanak az ég felé, hol — a szabolcsi pusztaság felett oly tiszták az éjszakák — örök nyugalomban keringenek a csillagok. Milyen kékek, milyen tiszták a kis rezgő szikrák a tavaszi égbolton. De ha a kabalista szem nézi őket, az a láthatatlan szférákat keresi mögöttük. A szférákat, melyek ezüst hálóból szöve, ott reszketnek a csillagok fészke mögött. A szférákat, az ő

arany-napjaikkal, az ő titokzatos mennyei zenéjükkel, amelynek az Istent kutató szent könyv, a Zohar, sejtí a végtelen magasságot. A zsidó szem nem a csillagokban gyönyörködik, hanem az Istenben, kinek kis lámpásai azok; nem az égbolt tisztaságában, hanem az Úr trónjában, melynek csak két szövete a boltozat.

Lódobogás, meg szekérkattogás veri fel az éjszakai csendet. Az idill szétrebben. A rebehez látogató jött. Vajjon ki az ilyen későn?

Mikor a szolgáló az idegen arcába emeli a lámpását, nagy suttogás támad a rebe udvarában:

— Reb Leib Szoresz!

Reb Leib Szoresz nagy név a jámborok világában. Nem más ő, mint a *Bál Sémnek* udvarmestere. Maga is csodatevő szent pap volt Lengyelországban, de otthagya faluját, hogy szívvel-lélekkel a nagyok-nagyjának, *Bál-Sémnek*, ott Podoliában szolgálja lehessen.¹⁾ Vajjon mi hírt hoz a Bál-Sémtől Reb Leib Szoresz? Milyen követségben fáradozik? Mit üzen a nap a kis csillagnak, az ősz mester a fiatal tanítványnak?

Szomorú hírt hozott. Pecsétes írást adott át a követ a kállór papnak. Az a lámpás reszkető fényénél elolvasta. Elkomorult az arca és lehunyta a szemeit, s az ajkai szótlan imára mozdultak meg. Mély, nagy sóhaj tört ki belőle, azután besietett a házba, ennivalót és néhány ruhadarabot csomagolt össze és ő maga is sietve felült a szekérrre, Reb Leib Szoresz mellé.

A hívei tanácstalanul állottak a szekér körül.

Nem tudták, hová készül a mesterük.

De a rebe, mikor a kocsis már a lovak közé csapott, visszaszóltott:

¹⁾ Bál Sém azt teszi, hogy a Név (t. i. a szent Istennév) Ura, a titokzatos Istennév ismerője, ki e tulajdonságánál fogva csodákat tehet. Ilyen Bál-Sém a XVII. századtól napjainkig, sok élt és működött. A leghíresebb köztük, kit speciálisan Bál-Sémnek szoktak nevezni, a chaszidizmus megalapítója. Rabbi Israel ben Eliezer, ki Myedziborzban (Mezebuz, mint a nép korrumpálva mondja) halt meg 1760-ban a legenda szerint a kállóí rebe néhány éven át tanítványa volt.

— Mondjatok tilemet!

Zsoltárokat recitálni csak nagybeteg felgyógyulásáért szoktak. Az Istenért, csak nem a nagy Bál-Sém? — gondolták megborzongva a hívők.

De bizony arról volt szó. A nagy Bál-Sém halálos ágyán feküdt Mezebuzban, Podoliában. Körülötte hívei, tanítványai, tisztelői. Vértelen arcán súlyos, nagy fájdalom ráncai. Kezei fehéren és aszottan heverték a párnán, mint a letört liliumok. Sírás és jajveszékélés verte fel a betegszobát, de a jámbor csak mosolygott:

— Ne sírjatok, rebojszem, mondotta. Mi is történik velem? Mi is az a halál? Én kilépek egyik ajtón, de belépek a másikon, hogy gyönyörködjem az Úr fényében.

Az igazi chaszideus nem fél a haláltól. Sőt, készül rá, mint valami ünnepre, valami örömteljes eseményre. A halált *hilulának*, menyegzőnek nevezi — mikor nászt köt a felszabadult emberi lélek az örök Istenséggel. Egyesül az éggel az, ami halhatatlan az emberben. A Bál-Sém is mosolyogva várta a halált.

Csak akkor komorult el, mikor tekintete a kis fiúra esett, ki ott állott szótlanul az ágya mellett. Bársonyzekés, finomarcu szöke gyermek volt. A nagy Bál-Sém nyugtalanul simogatta a kisfiú homlokát.

— Nézzetek ki — mondotta ilyenkor — nem jön-e még a kallói?

Sevuósz előtti délután, — mikor már lombozták a templomokat és rózsák illatoztak a tórafüggönyökön — megérkezett végre a kallói pap a betegágyhoz. A Bál-Sém kiküldött a szobájából mindenkit. Lázás arca felélénkült, két kézzel szorongatta a kallói reb Eizikl kezeit és vagy egy óra hosszat titokban tanácskozott vele.

Senki sem tudta, miről. A ház, az udvar, az utca, az egész falu mind csak erről a titkos tanácskozásról beszélt, de nem is sejtették, miről van szó. Bizonyos, hogy nem csekély dologról, ha ily messzi földről ép most, halála előtt hívatta el a mester fiatal tanítványát.

Mikor a kallói reb Eizikl kijött a Bál-Sém szobájából, csodás változást lehetett rajta észrevenni. Szomorú arca

valósággal tündökölt, magas homlokán büszkeség és öntudat sugárzott — mint amikor valakire fontos, nagy miszsiót bízna, mely eltölti ezentúl egész életét, A kezében egy imakönyvet szorongatott — a Bál-Sém nagy barna zsoltóáros könyvét, amit még ő maga másolt gyöngyös betűivel, ott, a kárpáti kunyhóban, a hegyek között, ahol a rejtélyes magányban előkészült hivatására.

És ép ilyen büszke és boldog arccal állott ott a kallói pap a Bál-Sém ágyánál akkor is, mikor másnap, Sevuósz szent ünnepén ez a nagy csodatevő visszaadta lelkét az Istennek, — az ajkán elhaló mosollyal, a kezével halkan tapsolva, kitégult szemekkel valami nagy távoli, láthatatlan tűzbe tekintve, melynek visszfénye ott tükrözött bennük.

Meghalt a Bál-Sém az Isten oly végtelen szerelmével, mint rabbi Chanina ben Terádjon, a máglyán, mint a mártírok a római cirkuszban és az inkvizíció hóhérjainak keze alatt.

Az emlékezetes Sevuósz ünnepe után a kallói rebe visszautazott falujába. A hóna alatt vitte a szent imakönyvet; és a kocsiján ott ült mellette, — akit a Bál-Sém halálos ágyán rábízott, — a bársonyba öltözött szőke fiúcska. E fiú heve volt Izrael.

*

Most át kell ugorjunk tíz évet.

Tíz év alatt sok minden megváltozik. Erdő lesz a gyenge tölgyültetvényekből, bozóttá sűrűsödik a cserje, lombot hoz a szikkadt jegenye ott a forró Tisza-parton. Tíz év alatt tán még az a különös áloé-virág is kinyitja lusta kelyhét, ott a kallói országút mellett, abban a melegvizű zürzavaros pocsétában.

Tíz év alatt felnőtt a messziről hozott kis Jiszroél a szent pap házában. Úgy vigyáztak rá, mint a hímes tojásra. Tanulni tanult ugyan éjjel-nappal — lehet-e másképp a híres rabbi házában? — de azért nem volt olyan az élete, mint a többi talmudistának. Bársonyba-selyembe öltöztették, szőke fűrtjeit gondos kezek fésülgették, kapott egy damasztészín ünnepi kaftánt, hozzá egy feketepremű szpo-

dekot (föveget) — úgy festett, mint valami lengyel princ. Nem volt szabad az utcai nép, meg a folyton odatolongó idegenek közé keverednie. A rebe szobájában hált, úgy élt szóval, hogy a vármegyében nem igen volt jobb sorsa akkor zsidófiúnak.

Az eleinte izgatott és kíváncsiskodó hívek is megnyugodtak lassanként. Valami félénk áhítattal vették körül a kis idegent. A rebe nem adott feleletet a sűrű kérdezősködésre: hogy ki fia a kis Jiszroel? Végül is abban az általánosan elterjedt hitben talált a sok kíváncsi megnyugvást, hogy egy árvát nevel a rebe a házban, — minthogy tudták, hogy a Bál-Sémnek fia nem maradt — egy olyan árvát, kit azelőtt a Bál-Sém látott el.

Magának a kallói papnak akkor még nem voltak gyermekei (később, a XIX. század elején született csak egy fia, kit Mayerlnek (Méir) neveztek).

Hanem a kallói rebe maga különös szokásoknak kezdett hódolni ez alatt a tíz esztendő alatt. Hajnalban elment hazulról, egész nap a tanyai emberek társaságát kereste és este a pásztorokkal látták a pásztorház mellett a falu határában. Éjszaka nagy kocsitakat vitt végbe a szomszéd falvakba, ő maga hajtotta a lovakat, de egyszer egy híve nem állhatta meg, hogy oda ne bújjon titokban a saraglya alá. Másnap aztán remegve beszélte, hogy csodák történtek a rebe kocsijával. Megyéket repültek át percek alatt (a csodarabbíkról szóló legendákban ez a motívum gyakran ismétlődik meg; úgy hívják, hogy *keficasz haderech*, vagyis az *ut ugrása*. Ami annyit tesz, hogy az ut csak úgy *elébe* ugrik a szent kocsijának s a kocsi nem is halad, hanem úgy röpül végig a nagy távolságban), a rebe idegen városokban és falvakban szállott le és szorgosan kérdezősködött. De hogy ki után, azt nem tudta megmondani a kocsira lopózott chaszíd.

Vajjon mit keresett a rebe? Mi után kutatott a nép közt, a tanyákon, a falvakban, a pásztorháznál, éjjeli kirándulásain?

Senki sem sejtette.

Így ment ez napról-napra, éjszakáról-éj szakára. A

rebe egyre szomorúbb és sápadtabb lett. Jókedve elhagyta. Kedves dalát, a *Szól a kakas már-t*, amit egy pásztortól tanult a mezőn (a pásztor nem volt más, mint Illés próféta) szóval ezt a dalt sosem lehetett már hallani ajkáról. A Bál-Sémtől ajándékba kapott nagy zsoltáros könyvét bújta gyakran és egy jámbora észrevette, hogy a szent könyv első lapjára a kallói rebe egy különös imát irt be, amely így szólt:

Jechi rácon milehnecho . . . Legyen az akaratod, Uram Isten, atyáim, őseim istene, hogy minden szenvedés, amit népednek, Izraelnek szántál, én reám jöj-jön. Minden baj, ami rájuk van kimérve, engem érjen. Minden betegség, ami nekik van rendelve, engem gyötörjön, így legyen a te akaratod, Amen.

Szomorú, bánatos, meghasonlott lélek imája ez!

Egy napon — közvetlen seuuász előtt, éppen tiz évvel azután, hogy a Bál-Sém meghalt — *Sáje Áron Fischhex*, főhivőjéhez küldött a rabbi, hogy fogasson be és éjjel egy óraker jöjjön érte.

Éjszaka — fényes holdvilág volt — kihajtottak a faluból, egyenesen a puszták felé.

Elhaladtak a Fisch tanyája mellett. Az éjszakában egyszerre csak ezüst csillogást vesz észre birtokán Sáje Áron Fisch. Meglepve néz oda: hát valóságos kis tó! holott az ő földjén egy szemernyi víz sem volt eddig. A rebe elmosolyodott, leszállt a kocsiról és éjszakának évadján *megfürdött* az új melegvizű tóban. Mint valami istentisztelet előtt, Reb Sáje Áronnak pedig elmagyarázta, hogy ez a tünemény nem más, mint a vándorló bibliai *Mirjam* kútja, melynek vize hol itt, hol ott bukkan fel néhány percre évezredek óta. Mikor tovább folytatták, a hűledező Fischhez odaszólt a rebe:

— Ez a tó mindenesetre jó jel volt ma éjszakára.

Reb Áron Fischnek elállott a szava.

És csöndesen haladt tovább a kocsi a holdfényes országúton. A rebe átadta a gyeplőt Fischnek, ő felállt a ba-

kon és az utat kémlelte, mintha keresne, várna valakit. Egy fordulónál hirtelen megtorpantak a lovak.

Egész váratlanul egy alak állott a kocsi előtt.

Reb Sáje Áron Fisch, ki e történetet később gyermekeinek elbeszélte, azt állítja, hogy egy kopottas ruhájú, kaftános zsidó volt az illető. Az első percben, mikor mosolygó arcát és kísérteties, hirtelen felbukkanását a sötétből látta, azt hitte, hogy egy *lec-cel*¹⁾ (gúnyolódó szellem, a zsidó néphitben ugyanaz, ami a manó a magyar nép fantáziájában) van dolga. De aztán jobban megnézte. Nem volt biz' az *lec*. Jóságos vonásai voltak, nagy ezüstös szakálla és bozontos szemöldökei. Hatalmas furkósbotot szorongatott a kezében, a hosszú kabátja pedig tele volt folttokkal. Ez bizony egy egyszerű *forer* (helyesen fahrer = utazó, vándorló rabbi. Második klasszisa a csodatevőknek; amolyan kisebb kaliberű csodarabbi, ki, mert őhozzá nem jönnek, hát maga megy az emberekhez, faluról-falura; ezért fahrer), egy *forer*, akit éjszaka is vándorolni kész a nagy család, meg a nyomor, gondolta Reb Sáje Áron Fisch.

De a rebe nem így gondolkodott. Mintha villám sújtotta volna, magánkívül ugrott le a kocsiról. Odarohant az idegenhez, megcsókolta ruhája szegélyét és leborult előtte. Az idegen felemelte a kallói papot, homlokon csókolta és súgott valamit a fülébe. Azután botjával odamutatott a távol szendergő parasztházak felé, ahol Levelek községe szunnyadt fehér házaival a nagy éjszakában. És ezzel még egyszer átölelte a kallóit és eltűnt.

De úgy eltűnt, hogy Reb Sáje Áron rögtön kitalálta a jelenésből, hogy ez bizony sem manó, sem rabbi, sem utazó nem volt, hanem maga *Elje nőve*, Illés próféta az, ki útjukat állta ott a leveleki országúton.

A rebe boldogan ugrott fel a kocsira, kezébe ragadta a gyeplőt és megfordította a kocsit. A lovak elkezdtek bakatni Levelek felé.

Az úton néhány kérdést intézett a rebehez a rémült Fisch, de bizony választ nem kapott.

Világos nappal volt, mikor behajtottak Levelekre.

Végighajtottak a főutcán. A zsinagóga előtt (kis szoba

volt egy Landauer nevű zsidó házában) megállt a kocsi, A zsidók éppen a reggeli imától jöttek. Nagy tumultus támadt közöttük.

— *Der Kalever!* A kallói pap jött át Levelekre!

Körülsereglették a kocsit, boldog volt, aki hozzáért a csodatevő szent ruhájához. Reb Sáje Áron büszkén ült a bakon, bár nem tudta, hogy valójában mit is keresnek ők Leveleken. A kallói pap túrta a nagy szeretetet, azután csöndesen megszólalt:

— Ugyan atyafiak, hol lakik *Reb Dov Wasserschepper*? ő hozzá jöttem látogatóba.

Zúgott és kavargott a tömeg (már amennyire tömeg volt az a 15-20 zsidó). Reb Dov Wasserschepper! Hiszen az a legutolsó ember a községben. Itató a falu kútjánál, a kovácműhely előtt. Onnan a neve is (Wasserschöpfer). Vízet készít a szekeresek lovainak, meg a hazatérő csordáknak. Ehhez az emberhez jött látogatóba a híres pap?

Ugyan mi értelme lehet ennek?

Mikor a rebe megtudta, hogy hol keresse az itató zsidót, (így hívta a falu népe) a lovak közé vágott és végig robogott a falun. Az utolsó háznál megálltak. Nagy gémes kut meredt ki a mezőre, egyik szárán ott bajlódott egy nagyszakállú torzonborz zsidó.

— Reb Dov — kiáltott rá a rebe. — Eljöttünk hozzád, hogy megkérjük a lányod kezét az én neveltfiainak.

Reb Dov mormogott valamit, hogy hagyják őt békében és ne üzzenek csúfot belőle. De a rebe karonfogta és hárman bementek a Reb Dov hajlékába.

Hát az bizony szomorú kis hajlék volt. Az egész szobát betöltötte egy búbos kemence. Az volt a tűzhely, a melegedő, az élelmiszerek magtára.

— Hol a lányotok? — kérdezte a rebe Reb Dovtól és a feleségétől, ki piszkosan, dagasztó tésztától csöpögő kezekkel, tátott szájjal nézett a vendégekre.

— A lányom, — mondta reb Dov bosszúsán — ott ül fenn a padkán. Nem jöhet le, mert nincs neki rendes ruhája. Még a tavalyi rongyaiban jár szegény.

A kallói szent és kísérője felpillantottak a kemence

padkájára. Egy szép szőke leányfej kukkantott ki onnan, szomorú, bánatos kék szemekkel.

A rebe arca felderült.

— Ide hallgass, reb Dov, meg te is Szöre. Megkérem a lányotok kezét. Mához háfom hétre Isten segítségével megtartjuk a menyegzőt. A vőlegény az én nevelt fiam. A neve Jiszroel és én fogom ellátni őket, amíg élek.

— Ne gúnyolódjon velünk a rebe, — sápítózott Szöre asszony, ki megismerte a kallói szentet. Hiszen még ruhája sincs szegénynek,

— Elhallgass, asszony, kiáltott rá a rebe. Csapjatok bele a kezembe, *tkiasz kaf* (kézadás) is jó lesz, nem csinálunk írást. így ni. Ezzel meg is van a *t'noim* (eljegyzés). Küldök a lányodnak négy rend ruhát, egyiket bársonyból, másikat selyemből, harmadikat csipkéből, negyediket — a lakzira — arany fonalakból. Küldök majd ételt meg italt, amennyi kell. Az udvaron terítetek háromszáz vendégre. Én adom össze őket, mához három hétre. Hanem te majd megmosakodj az ünnepre, Reb Dov! Van elég víz a kútban,

. . . Azzal táncolva, ugrálva, mint egy kis gyermek, felugrott a kocsira. Csupa dal, csupa boldogság, csupa öröm volt a kék tavaszi levegőben, A lovak is vidáman poroszkáltak a homokban, ki a faluból. A rebe a bakon hangosan énekelni kezdett.

— Hazamegyünk, Kallóba! — mondta Fischnek.

Reb Dov Wasserschepper ott állott a kútnál. Utánuk nézett, dörmögött valamit a szakállába és csóválta a fejét.

II.

Egy chaszídeus esküvő a XVIII. században

Húzd rá cigány! Hegyen-völgyön lakodalom Leveleken!

Hát cigány nem volt ugyan kéznél, de ott muzsikált helyette vagy hat darab válogatott szabolcsi *klezmer* (zsidó muzsikus), akik Tassról jöttek át — ott tanyáztak purim óta — a leveleki menyegzőre. De azért a lakodalom cigány nélkül is derekasan állott. A kertben, ott a falu végén, nagy asztal terítve; mellette a vőlegény és a menyasszony, nagy szerelmesen egymásba mélyesztve tekintetüket. Az asztalfőn pedig a kallói rebe, deresedő fürtjeit (benne volt már a negyvenben reb Eízikl) megaranyozta a dúsan özönlő júliusi napfény. Meg aztán a násznép: ott volt egész Levelek, Kalló, Pazony, Apagy, Napkor, Semény. Legalább háromszáz zsidó, akik az asszonyaikat is elhozták. Még Kemezséről, Tassról is került látogató. Ilyen lakzít még nem látott Szabolcs. A leveleki bíró uram, bizonyos Jószántó András (így őrizte meg nevét a zsidó emlékezet) is megjelent ezüstgombos botjával és kellő tisztességadás után maga is letelepedett a menyegzői asztalhoz.

Hanem hát a mátkapár is olyan szép volt, amilyenre nem süttött még a nap a vármegyében, Jiszroelből, a kallói szent pap gyámfiából, tizenharcéves, gyönyörű sudár ifjú Finom arcéle, a kedves kis szőke huncutkák ott a füle mellett, a gondolkozó, magas homlok és a szemei, amikben alami nagyúri kedvesség és könnyelműség mosolygott — az ezt a sok szépséget bizony nem győzték eléggé bámulni

az asszonyok. Hát még a menyasszony. A Hamupipőke, aki kikelve a kemence hamujából, hercegnő lett; a Reb Dov Wasserschepper Chave-je, a kis szösze Éva úgy festett a fehér nászruhában, mint valami tündér. Az anyja, ki mára tisztára súrolta ki magát, nem győzte eléggé csodálni. Az apja pedig, már egy kis borocska gőzével a szemében, pajkosan, boldogan hunyorgatott feléje. Hanem a Chave egyikükre sem nézett. Jiszroel szemében felejtette a pillantását. Úgy ültek egymás mellett, elmélyedve egymás tekintetében, szorongatva egymás kezét, mint a megbűvöltek. Szinte elfelejtik kanalazni a részükre készült *arany-levest*, amivel az esküvő napján a bőjtölő házastársaknak először kedveskednek. Nem figyelnek ők, csak egymásra. Mint akik hosszú bolyongás után egymásra találtak.

Pedig aki ott körülnézett, annak volt mit csodálni.

Két *marsalik* (a zsidó lakodalmak bohóca) is versengett a jókedvcsinálásban.

Mechl marsalik Szigetről és Weintraub marsalik Bzeanyból nagy súlyos konkurenciát csináltak egymásnak. A két bohóc talán még sosem „működött” együtt lakodalmon. Mindegyiknek külön-külön klientélája volt. Weintraube volt Ung, Bereg, Ugocsa, Bihar, Mechlé Mármaros, Szabolcs, meg a többi északi vármegye. Boldog volt, akinél purimkor, vagy menyegzőre, vagy paszitára ezek a hamis fráterek megjelentek. De most találkoztak, mert a kallói rebe ünnepére tisztességes marsaliknak még az Óperencián túlról is illik megjelenni. Két marsalik, két ilyen marsalik együtt: ebből baj lesz, akárki meglátja. Egyelőre, a *chape* előtt, megfértek egymással. A *choszon-bezingen-t* (a vőlegény megénekzése) Mechl marsaliknak osztották ki. Szem nem is maradt szárazon, mikor megkezdte:

Her nur zi, mein lieber chosz'n,

Di zollst mir leben in szimehe-veszószn

hogy idehallgass, vőlegény, akit éltesen Isten örömében és boldo gságában — és következett egy ríkató, könnyeztető, dévajkodó, csúfondáros zsargon verzetet a szegény Jiszroelhez: elhunyt szülőkről, a kallói pap nevelőapai jóságá-

ról, a küszöbönálló mézeshetekről, meg egyéb érdekes dolgokról. A galíciai marsalik pedig ezalatt a másik szobában a menyasszonyt és a hüledező sok fehérnépet rikkatta meg, mert ő rá volt bízva a *Kale-bezingen* (a menyasszony megéneklése). Hanem az asztalnál végeszakadt a marsalik-barátságna. Kezdték egymást csipkedni, a jelenlevők nagy gaudiumára. Mechl a fiatalabb, (ez a vándor bohém, ki a tradicionális nagy fekete földigérő marsalik-kabáthoz mára valami lehetetlenül zöld nyakkötőt viselt), ismerte a Weintraub gyengéjét. Weintraub szeretett hasonlatokban (*mosol*) beszélni, szerette a példázatot, a mesét. Mechl ellenben a talmudi mondásokat szerette: idézni, variálni, dobálózott velük, mint cirkuszi zsonglór a vasbunkóval. Felláll hát Mechl az asztalra (mielőtt még az estebéd megkezdődött volna) és elkezd nagykomolyan, mint a szószéken a pap, a zsoltár-verset recitálni:

Eft'cho bemosol pi, ábio chidósz mini kedem.¹⁾

Aztán a konkurrense, Weintraub felé fordulva, hozzáfog, hogy megmagyarázza a mondatot:

Eft'cho bemosol, aki hasonlatokkal dolgozik, mint te, Weintraub, *pi*: piha, az nem ér semmit. *Abio chidósz* én ellenben a bölcsék mondásait szoktam idézni: *mini kedem*, amik a mi szent könyveinkben foglaltatnak.

Óriási hahota. Ez ugyan lefőzte ezzel az írásmagyarázattal a vetélytársát.

De Weintraub sem hagyja magát. xMost ő pattan az asztalra. És ő is elkezd magyarázni — a maga módja szerint — a szegény meggyötört zsoltárverset.

Eft'cho bemosol, ha én hasonlatokkal dolgozom is, *pi*, azok az én saját gondolataim. *Ábio chidósz*. De te, Mechl» aki itt régi mondásokat citálsz, *mini kedem*, összelopkod azokat a hajdani könyvekből!

Hogy ez a válasz milyen csattanó volt, azt nemcsak az bizonyítja, hogy akkor percekig nevetett rajta a publikum, s Mechlnek nem volt mit válaszolnia, hanem azt is, hogy

¹⁾ 78. zsoltár. 2. vers, Szó szerinti fordítása: Hasonlatra nyitom az ajkam, elmondok szentenciákat régi időkből.

máig sem ment ki az a párbaj a zsidó népemlékezetből, amit akkor a szentírási verssel vívott egymással a két bohóc.

... Ezzel az introdukcióval aztán megkezdődött nemcsak a lakoma, (melyet a kallói papné szakácsnői főztek) hanem a zsidó élcek tűzijátéka is. A kallói rebe egyelőre nem vett részt hívei mulatozásában. Ott ült a helyén, csendesen mosolyogva. Testét hófehér selyemkaftán fődte, még sarui is fehérek voltak. Derekat bíboros bársonyból készült atlaszöv fogta át; fején pedig barna prémből ragyogó ünnepi főveg. Mint egy lengyel fejedelem, ült hátradőlve székében és nézte hol a jámborait, hol a mátkapárt. A jámborok csakhamar a táncnál tartottak. Egyrészüik fel pattant és zsebkendővégről, ahogy a lakodalmi *micva-tánc* nál szokás, forgatták meg az asszonyokat. Csakúgy repe sett a sok kaftán, zsibece, bekecs, meg egyéb chaszídeus-öltözet. A 39 águ kalapok kis küllői, mint az ördögszekér motollái, forogtak a levegőben. A kallói pap azonban nem szerette, ha férfi asszonnyal táncol, (rendelkezést is adott ki erről később és ő maga tanította meg a férfiakat egy olyan táncra, melyet egymással táncolhatnak) és így a nagy sürgés-forgás csakhamar lecsillapult, a *klezmerek* hegedűi elhalkultak. A két marsalik kihirdette a nászajándékot: a *chosz'n cád* (akik a vőlegény részéről adtak) úgyszólván egész Kalló zsidóinak listája volt. A megyei székhely (akkor az volt Nagykálló) jámborai kitettek magukért. A kale-cád (akik a menyasszony révén adtak) már gyengébb volt. Leveleken nem volt nagyon kedvelt, vagy tisztelt család az Itató-zsidóé. A vőlegénynek illetet volna ezek után, hogy egy rövid *d'rosot* (bibliai vagy talmudi fejtegetést) mondjon, mert hiszen a *d'rosoge schenk*, a nászajándék tulajdonképpen ezért járt. De Jiszroelnek, a vőlegénynek máshol volt most az esze. Szerelmesen suttogott Chaveval és egy csöppet sem ért rá, hogy a közönséget is figyelemre méltassa. Így aztán a közfigyelmet lefoglalták újból a marsalikok és a zsidó szellemesség vette át a szót.

. . . Zsidó humor, zsidó élcl! a világirodalom egyik legbámulatosabb tüneménye vagy. Az elnyomott, az üzött,

a szenvedő zsidó népnek a gettók homályában is tisztább volt a kedélye, aranyosabb a kedve, mint az elnyomóinak, kik pedig meg lehettek elégedve az étellel. A zsidó tradíció nagy folyamában a törvények komoly és szent hagyománya mögött ott hömpölyög a zsidó éle ezernyi pajkos habja is, apáról-fiura szállnak az ékek, akár a szabályok és szokások. És mily csodálatos, hogy a zsidó éle éppen a szent könyvek ezerszer szent sorain virágozik ki, mint a grániton a havasi gyopár. Pajkos szellem játszik a komoly szentírási versekkel és talmudi szentenciákkal. Törvényeken és szabályokon, melyeket meg nem szegne a világért sem, elragyog a zsidó-humor napja. Meghal a zsidó lélek az ő Talmudjáért, máglyára megy a biblia fenségéért, de azért jól esik neki, ha humorában egyet fordíthat az értelmükön, ha élcebe foglalhatja őket, ha hadakozik velük vidám szavak csatáján.

A leveleki menyegzőn is kivirult a zsidó éle az asztal fölötti vidám hangulatban. Kezdték a marsalikok, folytatták a jámborok, átvették a szót a laikusok és repült, szikrázott a sok ötlet, pajzanság a lakodalmi társaság fölött. Évtizedek múltán is meséltek azokról az élcekről, melyeket itt kovácsoltak.

Maga a rebe is belemelegedett.

Három tréfát is megengedett magának ezen a nevezetes napon. Elmondotta, hogy vándorbócher korában egy esős napon, sáros csizmákkal járt kéregetni Szigeten. Egyik előkelő zsidóember durván kiharcolta, mert félt, hogy besározza szobáját. Mire a bócher, már mint a későbbi kálói pap, odavetette: Sokban hasonlít maga, Reb Doved, a jó istenhez. Reb Doved nagyot nézett és fülönfogta a bóchert, hogy miért gúnyolódik vele. Nem gúnyolódok, volt a válasz. A jó istenről elmondjuk, mindennapi imánkban, hogy *merachem al hoorec* (könyörül a földön) és *merachem a/ haberijősz* (könyörül az ő teremtményein is), vagyis Istennél előbb jön a föld, azután az ember. Így van magánál is, reb Doved. Előbb jön magánál is a föld — a padló, melyet annyira félt — és csak azután az ember,

Miért írják arameusul a *keszubát* (házassági szerző-

dést)? — ez volt a második, amit a rebe elmesélt. — Azért, hogy az angyalok, kik nem tudnak arameusul, meg ne értsék. Az angyalok, mikor Mózes az Égbe érkezett, hogy a Tórát ott Izrael részére átvegye, nagy ellenállást fejtettek ki. Nem akarták, hogy halandó emberek kapják a szent kincset. Isten azonban azzal csitította le őket, hogy a Tórával éjjel-nappal, szívvel-lélekkel kell foglalkozni, már pedig az angyalok erre rá sem érnének. Izrael férfiai — szólt az Úr — minden idejüket, egész életüket a Tórának fogják szentelni; asszonyaik fogják viselni azalatt a hétköznapi gondjait, ők fognak gondoskodni a ház, a család megélhetéséről. Amiben az angyalok kénytelen-kelletlen megnyugodtak és Mózes így megkapta Izrael részére a Tórát. De mi történt? Látjuk, hogy manapság zsidóéknál a ház gondjait nem az asszony, hanem igenis a férfi viseli és már a házassági szerződésben, a keszubában is ki van kötve, hogy a férfi köteles asszonyát tisztelni, ellátni, gondozni, — ami annyit jelent, hogy minden idejét nem a Tórának, hanem háza ellátásának fogja szentelni. Ha az angyalok ezt tudnák! — végezte a rebe — micsoda riadalom lenne az égben, minő forradalom Isten ellen! De nem tudják, mert hiszen nem értenek arameusul, csak héberül. Épp ezért a keszubát arameusul írják.

És mikor a rebe a nagy hahotánál körülnézve, nem egy könnycseppet pillantott meg a körben az asszonyi szemek szélén, (amelyek bizony mégis azt igazolták, hogy igenis az asszonyoké az élet gondja a szegény zsidó családoknál) elmosolyodott és még egy kedves megjegyzést tett:

Hányszor látunk — mondta — női szemben könnyet és mily kevésszer látunk síró férfit? Megvan ennek a magyarázata. Ha nő sir férfi előtt, tudja mit csinál. De a férfi érzi, hogy ő hiába sírna a feleségének. Miért? A férfit porból alkotta az Isten s a port a víz, a könnyek árja hamar megpuhítja. De a nőt csontból — a férfi csontjából — teremtetten az Isten, s a csonton nem fog a víz, az ellenáll a könnyeknek. Ezért sírnak a nők, ha el akarnak érni valamit, mert tudják, hogy könnyű a férjüket megpuhítani. És

ugyanezért nem is próbál sírni a férfi, mert tudja, hogy — kemény csontra talál, amit könnyeivel meg nem puhíthat. Ez a szellemes magyarázat azután felszántotta a könyveket az asszonyi szemekből és általános, nagy mosolyt varázsolt oda helyette.

És így telt az idő a leveleki lakodalmon- Elérkezett az étkezés utáni áldásmondás ideje is. A kallói rebe, mindegyik kezében egy boros serleggel, dallamos hangon énekelni kezdte az ősrégi héber költeményt, melyet ilyenkor a ritus előír:

Deváj hoszér
Vegám chorajn
Veož illém
Besir jotajn . . .¹⁾

Hanem azért mégis: hiába volt ezen az esküvőn tánc, muzsika, meg vidám écelődés. Hiába szállongott a hegedűszó édes-fülbemászóan az asztal fölött. A nagy jókedv, az általános vigasság mint könnyű fátyol repkedett csak egy nagy-nagy kérdés fölött.

A leveleki esküvő titkát nem tudta senki.

Minden ajkon, minden szemben ott volt a találgatás: vajjon mi legyen ennek a magyarázata? Kicsoda Jiszroél, a vőlegény? Kicsoda Chave, a menyasszony? Mit jelentsen a különös leánykérés? A rebe éjszakai utazásai vajjon mívégre való voltak? Az éjféli jelenés ott az országúton, mely Levelekre vezette a kallói szentet, mit jelentsen? Mi az a különös nagy titok, mely a leveleki esküvő fölött lebeg?

Mindenki a megoldást várta.

Mikor az imádságnak vége volt, s egészen besötétedett már a kertben, fáklyákat gyújtottak az ünnepi asztal fölött. A társaság csoportokra oszlott, a násznép nagy része haza készült. Némelyek a *klezmerekkel* egy lugasba vonultak és rázendítették a híres nótát:

¹⁾ Fordítása: Isten! Távoztasd el a bűt, a bánatot, a haragot, a ájaldmat. Áldj meg minket boldogsággal, hogy a néma is hálát éne-
Kenessen Neked. _ E kis vers szerzője D un a s i b n L a b r a t, a
gyluru spanyol-zsidó grammatikus és poéta a X. században.

Szól a kakas már,
 Majd megvirrad már.
 Ha az Isten neked rendelt,
 Tied leszek már . . .

A rebe pedig az ő szűkebb környezetével egyedül maradt a kertben. Nagy pléhtányérba szeszt öntöttek és meggyújtották. Apró, kék és bíbor lángnyelvek táncoltak az égő folyadék opál tükrén. Hosszú kanalakkal nyúltak belé olykor és mertek az égő szeszből. Nagy füstfellegek szálltak fel a pipákból és mély csendességben várták a rebe szavát.

Mert hiszen meg kellett szólalnia.

Odafenn már kigyúltak a csillagok. A távoli, halk hegedűszót néha megzavarta a falusi kutyák vonítása. Friss, üde nyári illat hullámozott be az alvó mezőkről.

És a kallói szent pap körülnézett:

— FigyeljeteK, rebojszem. Most el fogom mondani nektek Jiszroél és Chave, a vőlegény és menyasszony, a királyfi és a királyleány csodálatos történetét.

És azzal a rebe mesélni kezdett.

III.

A bujdosó királyfi lelke

Itt következik a történet, melyet a kallói rabbi a leveleki menyegzőn elmondott az ő jámborainak.

*

Ezelőtt háromszáz esztendővel élt egy királyfi Spanyolországban.

A neve volt Thaddeusz.

Thaddeusz királyfi kora szomorú korszak volt.

Az időtájt sokszor vörös volt az ég a spanyol földek felett. Máglyák égtek a mezőkön és máglyák a nagy piacokon. Zsidókat égettek rajtuk, zsidókat, akik nem akarták elhagyni hitüket és akik az Egyisten nevével ajkukon lehelték ki lelküket az égő fahasábokon.

És annak a hatalmas törvényszéknek, mely a zsidókat az egész országban felkutatta és börtönbe vetette, annak élén állott Thaddeusz királyfi, ő volt rangjára nézve a főinkvizitor Spanyolországban.

Nem tehetett róla: arra nevelték. Az apja, a vérengző király, az anyja, a gonosz királyasszony akarták, hogy legidősebb gyermekük szintén vérben és halálban nőj jön fel. Es' Thaddeusz királyfi csöndes, szótlan, engedelmeskedő fiu volt. Aláírta tehát a gyilkos rendelkezéseket, miket elébe tettek. Engedelmeskedett, ha gyönyörű mennyezet alatt apja parancsára meg kellett jelennie a szörnyű égetéseknél. De a haldoklók láttára, imáik hallatára elborult az arca s a lelke lasanként komoly és szomorú lett, mint a elagyott tó. Valami szunnyadt benne, amiről senki sem

tudott. Thaddeusz királyfi huszonöt éves korában ősz volt már, s az arcán nagy, fáradt ráncok húzódtak végig.

Oly rideg és oly pontos volt az élete, akár annak az óraműnek, mely súlyos arany kölönceivel ott mozgott dolgozószobájának az asztalán.

Reggel korán kelt, misére ment, imádkozott, azután az inkvizíció palotájában eléje vezették a bűnösöket, kikre aznap került a halál sora. Thaddeusz királyfi végignézte őket, arcán mélyebbre vésődtek a ráncok, de egyetlen szót sem szólt hozzájuk. Egy néma mozdulattal máglyára küldte őket. Délben azután szüleivel ebédelt a királyi palotában, és délután meglátogatta menyasszonyát, Angela hercegnőt.

Angela hercegnő unokahuga volt Thaddeusznak. Már kicsiny korukban eljegyezték őket egymásnak szüleik és még innen voltak a tíz lévén, mikor a burgoszi püspök, mint valami házaspárra, mennyezet alatt mondott rájuk áldást. Angela hercegnő épp oly csöndes és szomorú volt, mint a vőlegénye. Nem szerette az embereket; lelkét ólomsullyal nyomta a sötét spanyol égbolt, mely máglyafüsttől homályosodott el. Néma szerelemmel csüngött vőlegényén, a hallgatag királyfin — és ők ketten, mint két szomorú, bágyadt virág, napról-napra hervadtak abban a fojtó, izzó légkörben.

De Thaddeusz királyfi délutánjai a tudományé voltak.

Délután felüdült a lelke; mesterével a dolgozószobában hatalmas föliánsokba temetkezett. Feltárultak előtte az emberi tudományok. Tanulmányozták a földgömböt, mely arany abroncsok között titkos óramű rugójára forgott tartóiban. Latin codexek bölcseségei szólaltak meg a fakó pergamenteken. Idegen népek tudása, meséi, történetei töltötték meg a boltíves csarnokot. És a királyfi mestere sokat tudott.

Ezt a mestert Leon de Coronelnek hívták, az udvarnál az ő neve röviden Leon doktor volt.

Barcelonából, a főiskola székéből került a királyi udvarhoz. Rábízták a királyfi nevelését. És a tanítvány akkor már huszonhárom éves volt. Szomorú lelkéhez oly jól talált Leon mester lénye, ki halkán, mélyen zengő hangon

tudott vele beszélni, mindig újat, mindig szépet mondott neki. A számok játéka, a mértan furfangos adatai, a csillagok rejtélyes ingása és a csillagzatok borzongató jelképei, a földrajz mesés leírásai, a nyelvtan és helyesírás józan szabályai: Leon de Coronel doktor mindezt tudta. A királyfi a véres délelőttök után epedve várt a csöndes délutánokra, amikor lelkét, — mint ahogy a pillangó lebeg a tenger hullámain — elküldötte álmódzni a messzeségbe, szebb, boldogabb, jobb világba. És ha egy-egy délután éppen ablakai alatt vezették el a halálraítélteket és felhangzott a zsoltár odalenn a megkötözött zsidók ajakáról, Thaddeusz királyfi felriadt ábrándozásaiból, az ablakhoz szaladt és a nagy vastáblákat sietve lelángolta, hogy az ének be ne hallatszon. Leon mester, a királyfi nevelője, ilyenkor félre fordult. Homloka elborult. Fekete szakállá reszketett. Látszott, hogy az ő lelkét is feldúlja a halálba menők éneke.

Thaddeusz királyfi és Leon mester, a bölcs, nagyon megszerették egymást. Sokszor ültek elmerengve a csillagos éjszakákon az oszlopcsarnokban és beszélgettek az élet titkairól. Leon mesternek olyan volt ilyenkor a szava, mint valami nagy papnak, megnyugtató, szomorú és hódolatteljes az ég iránt. És Thaddeusz királyfi érezte, hogy azok a papok, akiket ő ismer, a Torquemada Tamások és az Arbuez Péterek, a vérengző érsekek, a bíbornokok, kik mint a hiénák, halott zsidók csontjait ássák ki a temetőben és viszik ujjongva a máglyára, — hogy ezek nem papok és Istent nem ismerik. Csak egy bölcs van Spanyolországban, csak egy igazi pap: az ő nevelője, Leon de Coronel.

Egy reggel, korán, mielőtt misére ment volna, váratlanul betoppant Leon lakosztályába, mely a királyi palota északi szárnyán feküdt. Nem szokta meglátogatni mesterét a királyfi, de éjszaka egy nagy tudományos kérdés gyötörte és sürgősen tudni akarta megoldását. Meglepve látta, hogy Leon szobái üresen állottak. A tudós nem volt sehol, fájjon hol lehetett ilyen korán reggel?

A királyfi már-már távozni készült, mikor egyszerre különös hangok ütötték meg a fülét. Jajgató, síró, pana-

szos, zsolozsmaszerű ének. Izgatottan kutatta végig a szobákat. Az egyik nagy könyvszekrény előtt élesebbé vált a rejtélyes ének. A királyfi rátámaszkodott a szekrényre, hogy jobban hallja, s íme, egyszerre, a könyvpolc lassan, rugóra járva megindult, s mint egy rejtékajtó, felcsapódott.

Thaddeusz királyfi keresztet vetett rémületében. Benézett a rejtékajtón. Kicsiny, szűk helyiségben találta magát, hol, mint a kriptában, halvány mécses égett. A falakon nagy, régi fóliánsok garmadában. A középén különös kis szekrény, melynek ajtai nyitva és egy kis asztal előtt, melyen pergamen-tekercs volt kiterítve, ott látta a királyfi: nevelőjét, Leon de Coronelt. Hatalmas, kékcşikos, fehér lepelbe burkolva, homlokán és karján fekete szijakkal, ott állt a bölcs, hajlongva és könnyezve és imádkozott.

A királyfi megdermedt. Reszketve kiáltott fel:

— *Maranos!* Te is *maranos* vagy, szegény mesterem!

Leon nem szakította félbe imáját, A királyfi ott maradt mozdulatlanul, megdöbenten hallgatva ugyanazt a bus éneket, melyet az átkozott eretnekek ajkáról oly jól ismert. És mikor Leon végzett reggeli imájával, megfordult és nyugodtan mondta a királyfinak:

— Igen, én is *maranos* vagyok. Egy az *anuszim* közül, — mint a mi szent nyelvünk nevezi — kiket átkényszerítettek a keresztény hitre, de aki nem tudtam megtagadni soha istenemet és népemet. Maranos vagyok, titkos zsidó vagyok, királyfi, mint azok a sok ezren, kiket a te kémeid felkutatnak szegény testvéreim közül. Most pedig küldj a máglyára, hatalmas inkvizitor!

Ott állott Leon, ragyogó szemekkel, boldogan és büszkén. A királyfi leroskadt egy székre és nem tudott szólani.

— Én készen vagyok, királyfi, mondotta Leon. Nekem nem okoz fájdalmat megválni az élettől. Ó, hiszen most egyesülni fogok az én testvéreim lelkével, melyek tűzben szállottak az Úr trónja elé. El voltam rá készülve, hogy behatolnak egyszer ide és elfognak. Minő merészség is a spanyol király palotájában valóságos kis zsidó templomot berendezni, mint ahogy én tettem. De ha itt vagy, nézz

körül, királyfi: nézd meg a mi birodalmunkat, nézd meg, mi az, amiért mi a máglyára megyünk. Lásd ott a talmud köteteit, melyeket velünk égetnek el. De azok kikelnek a lángból és túlélik a te hóhéraidat. Nézd itt a tóra pergamenjét, melyet derekunkra kötünk a halálban, mint valami lobogót a haldokló katona. Nézd a kürtöt ott, mellyel őszi hajnalon elhagyott mezőkre és kopár hegyekbe menekülünk, hogy ott titokban, — csak az erdők hallják, — újévet hirdessünk. Nézd a kovásztalan kenyeret, melynek még morzsáit is őrizzük titokban, mint a ti papjaitok az aranyat. És nézd ezt a mi egész bujdosó életünket, föld alatt, barlangokban, rejtekajtók mögött, — mint a szerelmest párjától, minket sem lehet elszakítani a mi Istenünktől!

A királyfi arca ragyogni kezdett. És átölelte Leont és halkán mondotta neki:

— Nem küldelek én a máglyára, Leon mester. De te se küldj engem vissza, az apáim kegyetlen világába. Én meg akarom osztani veled titkodat, mert úgy látom, nincs más orvosság az én szegény, gonoszságba merült lelkemnek, mint Te, A te bölcseséged és a te hited. Ha elhagysz, meghalok. Adj nekem hát a te vallásodból, Leon. Én is hinni akarok. Én is szeretni akarok a vad gyűlölködés után. Én zsidó akarok lenni, Leon . . .

Három hónapig tanította titokban Leon de Coronel a királyfit és menyasszonyát a zsidó hitre. Rejtett termekben, melyek fölött udvari estélyek vidám zaja viharzott, gubbasztottak és hallgatták Mózes törvényét, Hillel és Akiba tanításait. Megtanultak héberül imádkozni és Thaddeusz királyfi azon ürügy alatt, hogy beteg, nem lépett be többé az inkvizíció palotájába. Átadta szomorú hivatalát egy bibornoknak.

Három hónap múlva a királyfi áttért a zsidó hitre, melyben a *Jiszroel* nevet kapta, a menyasszonyát pedig, Angela hercegnőt, egy elhagyott patak kristályos vizében, üldözött maranusok asszonyai és leányai fogadták be a zsidóságba. És az ő neve lett *Chave*.

Tudták, hogy az inkvizíció ebei nyomukban lesznek. Ki fogják kutatni, hogy ki merte őket az egyháztól eltántorí-

tani. Ezért egy felhős éjszakán mesterük, Leon de Coronel, titokban elutazott Madridból. Át az égő országon — Sevilában, Granadában, Saragossában, Szegoviában, Cordovában, Malagában füstölögtek a máglyák, szóltak a harangok, énekeltek a szent körmenetek, hörögtek az áldozatok, — a tengerpartra menekült és onnan egy török vitorlás bárkáján Nápolyba hajózott. Ott laktak már évtizedek óta az ő régebben odamenekült családtagjai, a Coronelek, — mind maranusok, de immár újból mind nyíltan zsidók — kiknek őse *Ábrahám Senior* volt, a spanyol királyok kincstárnoka.

... A királyfi és a királyleány pedig a következő napokban kihallgatáson jelentek meg az uralkodópár előtt. Thaddeusz királyfi nyugodtan és csöndesen bejelentette, hogy ő és menyasszonya áttértek a zsidó hitre és kérik Spanyolország hatalmas királyát: *szüntetné meg az inkvizíciót.*

Az érsek, a királyné gyóntatóatyja, ott állott a teremben, s mikor e szavakat hallotta, felindulásában elájult és kiejtette kezéből a keresztet. A királyi pár haragja pedig nem ismert határt. Előbb kértek, könyörögtek a fiataloknak. A királyné hivatkozott rá, hogy az Ég szent kötelességükké tette nekik az eretnekek kiirtását. A király elmondotta, mennyi vagyontra, aranyra és földre tett szert a dinasztia a megégetett zsidók és maranusok javaiból. De a kérés és könyörgés éppúgy nem használt, mint a harag és fenyegetés. Thaddeusz királyfi és Angela királyleány mosolyogva néztek szembe a vérengző szülők dühével. Mózes bátorságát érezték magukban, ki a dölyfös Fáraótól sem ijedt meg egy pillanatra sem. És Thaddeusz királyfi kitérve az ablakot, s a nagy térre mutatva, hol ép *autodafé* készülődött, zsidók égetése, felkiállott:

— Nézz ki, spanyol király, az „*el Quemadero*”-ra, az „*égető-térre*”. Már megint zsidókat égetnek. De nemcsak zsidókat. Égetik itt a Te országot is, a Te gazdagságot, a spanyol nép fejlődését, Hispánia jövőjét. Magatokat égetitek el, nem az én szegény, szegény testvéreimet!

A király e jós szavakra kardjához kapott. Fiának akart

rohanni. De a királyné megfogta karját és ezt rikácsolta a fiatalok felé:

— Máglyára kellene küldenem benneteket. Gaz eretnekek vagytok, mint a többi. De nem teszem. Súlyosabban büntetlek meg. Pusztuljatok ebből az országból! Menjetek innen szegényen, koldusán és érjen a halál mint rongy kéregetőket az idegenben! Mától fogva nincsen királyfi és királyleány Spanyolországban: Thaddeusz herceg és Angela hercegnő meghaltak.

... És így maradt feljegyezve a spanyol krónikában, hogy a trón várományosai, a herceg és hercegnő hirtelen, rejtélyes halállal pusztultak el.

Néhány hónap múlva a krakkói gettóban két különös jövevény keltett csodálkozó feltűnést. Egy szegény, lerongyolódott házaspár, kik a zsidóutca legsötétebb házában laktak, a Visztula mellett. A férfi fáradt, meggörnyedt: a nő halovány és beteg. A férfit ott lehetett látni ködös téli hajnalokon, amint lassan vonszolta magát a templomba, ott is az utolsó padban ült le. Karjaira hajtotta a fejét és sokszor látták zokogni.

— *A bal tsive*¹⁾ — mondták a zsidók.

Jó lelkek tartották el őket, a zsidóutca szegényei, őket, a legszegényebbeket, kik, úgy tetszett, nagy messzeségből jöttek és az élet alig parázslott már bennük. Levest, itt-ott egy kis húst, kenyeret vitt hol ez, hol az a szomszédaszszony nekik; — az idegen férfiből napról-napra fogyott az erő, s a felesége fel nem kelt az ágyból.

Lassankint az a hírük támadt, hogy szent böjtöléssel sanyargatják magukat. Az ősz krakkói rabbi meglátogatta őket. Izgatottan tért vissza ebből a látogatásból. Szigorúan meghagyta a községnek, hogy minden jóval lássák el az idegnek, tartsák őket nagy tiszteletben, mert ők nagy-nagy áldozatot hoztak Izrael hitének.

A zsidóutca zsibongott a titokzatos nagy hírtől. Az idegen férfit, mint cadikot kezdték körülvenni, az idegen

¹⁾ Baal-tesuvo = megtérő, bűnbánó, jó útra tért bűnös.

asszony ágyához orvost hívtak, a lengyel fejedelmi udvar orvosát, s az szomorúan mondotta, hogy csak néhány nap még, amire számítani lehet. A sok vándorlás, a sok éhezés összetörte a szegény asszony szívét.

Egy napon az idegen hosszas ájulásba esett. Mikor magához tért, halkan mondta a körülállóknak:

— A lelkem *odafönn* járt. És az Égben tudtomra adták, hogy holnap indulnom kell. Holnap meghalok.

Az asszony, ki a mellette levő ágyon feküdt, megszólalt:

— Én is veled megyek.

. . . Egy órában, egy percben haltak meg. Elimádkozták, mint nagy jámborok, a halottas zsoldárokat. A vidujt, a bűnbánó imát. Az ősi zsidó kérelemmel: *Simu no raboszáj, haré áni mószer módoó lifnéchem* . . . Vallomást teszek nektek uraim . . . Segítsetek hozzá, hogy tisztaságban és szépségben léphessek az Úr, Izrael Istene, trónja elé . . . Dicsértessék az ő szent Felsége mindörökké, amen! Bocsánatot kértek azoktól, kiket megbántottak. A krakkói rabbi fogta le a fáradt pillákat.

A vizstulaparti régi temetőben temették el a krakkói gettó két idegenét. Két egyszerű sirkövet állíttatott a pap számukra: az egyikre ráírta: *Jiszroel*, a másikra: *Chave*. Semmi egyebet. És mindegyikre vésetett *egy apró királyi koronát*. Mert a pap tudta származásuk titkát, a nép nem tudta meg soha.

A két héber betűs sirkövet, a sírokkal és királyi koronával együtt: egyszer aztán elsodorta a kiáradt folyam.

*

Mikor a királyfi és a királyleány lelke felért az Égbe, az Éden külső falánál már várták őket a szolgálattevő angyalok. Levették róluk a fehér halotti ruhát és áttetsző aranyköntöst borítottak reájuk. Homlokukra gyönyörű koronát adtak és a kezükbe mirtusz-ágakat. A királyfi lelkét átölelte *Azriel* angyal, a királylányét *Peniél* és elindultak az Úr trónja felé.

Átlépték az Éden belső falát, mely fekete tűzből állt, a másodikat, mely vörös tűzből való volt, s a harmadikat,

mely fehér tűzből. Végigmentek a kerten, ahol ragyogó világosságban látták kis mennyezetek alatt ülni a jámborokat. Fűszeres illat áradt csodás növényekből; arany szőlőtők voltak a jámborok nyugágyai mellett, arany szőlőtők, melyeken fehér igazgyöngyök voltak a szőlőszemek. A jámborok zsoltárokat énekeltek az Úrnak.

Ezüst székeken ülve, ott látták Izrael nagyjait, királyait és íróit. Es egy külön kis emelvényen, pálmák és cédrusok alatt ott ült Illés próféta és lábainál a Messiás. A próféta ölébe hajtotta fejét a Mosiach és sírt. Hangosan panaszkodott:

— Siratom az én népemet, Izraelt. Hogy várnak rám! Hogy szenvednek értem! Hogy bíznak bennem! És én még nem mehetek, hogy megváltsam őket, mert még nem érkezett el az én időm . . .

Ott látták *Gédiélt*, a zsidó gyermeket, kit római poroszlók ölték meg, hét éves korában, mikor a Tórát tanulta. Kis teste ismét ép volt. Ott ült a pázsiton és ölében a Tan, melyért halált szenvedett. Magyarázott a jámboroknak belőle.

És mikor hosszú vándorlás után végére értek az Éden kertjének, ott találták magukat a mennyei törvényszék előtt. Jobbról a *horé* és a tűzhegyek, balról a *horé seleg*, a havasok és minden hegység csak egy lépcsője volt az Úr trónusának. Millió angyal állt a trón lábánál. Zene szólt, fuvolák és kürtök — jobbról, hol az Éden kertjében imádkoztak a jámborok, hallatszott a nagy mennyei *kaddis*, Isten dicsőítése és balról, hol a mélységben „a bűnösök szenvedtek, felszállt minden mondat után a sötét mélységből az *omen*, mellyel a szenvedő gonoszok feleltek. Ez az *Amen* volt az ő imájuk, ez jelentette, hogy ők is elismerik az Isten örök hatalmát és dicsőségét.

Ott állott a két didergő lélek az Úr trónja előtt. Védőlük volt *Mahariel* angyal és vádlójuk *Barkiel*. Mahariel elmondta megtérésüket, jámborságukat, szegénységüket és jötetteiket. Könyörgött az Úrhoz, hogy engedje őket az kelen kertjében a jámborok közé. De megdördült *Barkiel* angyal nagy vádja: hogy hány ezer szegény lélek pusztult

el Thaddeusz királyfi miatt, hány ártatlant küldött a halálba. Ily bűnösök nem juthatnak az igazak közé. A *Gé-Hinomban*, a tűz és szenvedés poklában kell előbb megtisztulniok. Nem örökre maradnának ott — visszatérnének, ha megszenvedtek és akkor az Éden kertjében a helyük.

A királyfi lelke megrázkódott a szörnyű vádra és így szólott az Úr trónja előtt:

— Érzem, hogy vétkeztem, tudom, hogy bűnhődnöm kell, míg az Éden nyugalmát és boldogságát elérem. De ne úgy büntessetek engem, hogy tűzben senyvedjek. Inkább küldjete vissza a földre. Éljen végig a lelkem még egy életet, egy jámbor, tiszta életet és azután hadd térjek ide vissza, mint aki megfürödött a tiszta forrásvízben és akkor adjatok nekünk helyet az Úr zsámolyánál.

Derű és boldogság ömlött el az angyalok százezerein. Zsoltár-ének hallatszott a végtelen űrben. És *Metátron* angyal alálebegve a trón lépcsőin, kihirdette az Úr ítéletét, hogy mind a két lélek térjen vissza a földre, hogy új, jámbor életben tökéletesen megtisztuljanak és aztán makula nélkül legyen részük a jámborok túlvilági boldogságában.

És akkor egyszerre: mint a mennydörgés, erősen, s mint a szellő, halkán és édesen: a végtelen magasból hang hallatszott. Az Úr szava. így szólt az Úr:

— Ó, vajjon megtalálják-e egymást odalenn ők ketten, ha újból életre kelnek? Nem szakadnak-e el egymástól a földi életben? Nem fogják-e keresni egymást szenvedve és hasztalan? Menj, Gabriel, menj velük és mondd meg odalenn a földön az én szolgálóimnak, kik ismernek Engem, hogy a két léleknek találkoznia kell. Hogy együtt kell élniök és együtt kell ide visszatérniök. Mert hiszen szeretik egymást . . .

És Gábiel, fehér palástjába burkolva a két fázó lelket, meghajolt az Úr végtelen kegyelme előtt és alábocsátkozott. Zuhant a föld felé, mint valami ezüst nap, Jiszroel és Chave lelkével, az ő új életük elé. És azután egyre kisebbedett, míg végre eltűnt, mint üstökös csillag a végtelen éjszakában.

A kallói pap idáig jutott a történetével és elhallgatott.

Valaki megszólalt:

— *Gilgul-nesomósz*. Lelkek vándorlása, ők azok, a mi mátkapárunk — rebe?

A pap bólintott:

— Ők azok, rebojszem. A királyfi lelke közel háromszáz év után, egy kis galíciai faluban született újra. Egy szegény zsidó mosónő fiának jött a világra. A *Bál-Sém*, az én mesterem, áldott legyen az ő emléke, hírt kapott erről az Égből. Hiszen Gábiel angyal vigyázott, hogy az Úr szolgálói (és ezek között első volt a *Bál-Sém*) tudjanak a két lélekről. És a Bál-Sém magához vette a fiúcskát, — kiben a bujdosó királyfi lelke élt. Neveltette, ápolta, vigyázott rá, de a leányra nem tudott ráakadni. Annyit megtudott titkos látomásban, hogy itt, az én közelemben született meg újra a hercegnő lelke. És halálos ágyán rámbizta a fiút. És szent ígéretet tettem neki, hogy én megkeresem a leányt is, hogy a két lélek, Isten szent parancsa szerint, egymásra találjon. És ő elmondta, hogy nem tudott nyugodtan meghalni, míg én nem jöttem, de most békén jelenik meg az Úr trónja előtt, mert jelentheti, hogy híven teljesítette az Alkotó kívánságát.

Reb Sáje Áron Fisch megszólalt:

— Az egyik mosónő fia, a másik egy napszámos leánya. És ők a királyfi és a királyleány. Ki hitte volna?

A szent bólintott:

— A lelkek titkos útja ez a földön. Ki tudja, kinek a lelkét hordozzuk mi a földön és ki után vágyódunk és ki az, akit el nem érhetünk soha. De erre a két lélekre vigyázott az Úr. Nekünk volt a kötelességünk, hogy megtaláljuk őket. Jiszroel és Chave: ők nem is tudják, kicsodák. A lélek nem emlékezik. De emlékezik az Úr és most szegényen, jámboran fogják végigélni életüket és aztán övék lesz a túlvilág.

Nagy szünet támadt:

— Amíg megtaláltam a királylányt . . . Tudjátok, hány évig kerestem, kutattam hiába. Nem kaptam hírt az Égből. De az Úr kegyelme végtelen volt, megbocsátotta bü-

neimet és érdemesített rá, hogy üzenjen nekem. És megmutatta az utat az ő Küldötte által és én véghez vihettem az ő parancsát. És most már én is nyugodtan fogok megjelenni az ő trónusa előtt.

Azután hozzátette:

— Rebojszem, ne szóljatok senkinek a dologról. Maradjon meg ez a mi titkunknak. A világ higgyje, a szülők is, a rokonok is, az új pár is, hogy csak egyszerű menyegző volt Leveleken. Mi tudjuk, hogy több volt: találkozás. Lelkek találkozása. A bujdosó királyfi lelke itt találkozott a királyleány lelkével.

Erősen virradt már. Az emberek nagy csendben ülték körül a szentet. Azután kezdtek lassanként készülődni a reggeli imádságra.

*

Jiszroel és Chave esküvője 1770 június 17-ikén, zsidó számítás szerint szívan hó 20-ikán volt Leveleken. Egyéb nyomunk se róluk, se a családjukról nincs. Úgy mondják, Lengyelországba költöztek és ott éltek le jámbor életüket. Egyebet nem tud róluk senki sem.

NEFELEJTS

I.

Új kántor érkezik

. . . A kallói pap házában már jom-kippurkor tudták, hogy valami baj készül.

A jom-kippuri muszaf-imát a rebe szokta imádkozni évtizedek óta. De ezen a jom-kippuron a rebe ott ült a helyén mozdulatlanul, feje bágyadtan csüngött alá, kezei-vela térdeit verdeste, néha-néha fel akart emelkedni, de mindig visszahanyatlott. Ősz fűrtjei csapzottan csüngtek le a homlokáról; nagy-nagy könnyek gördültek alá az arcán és a vonásait valami szörnyű fájdalom torzította el. Ezt suttogta folytonosan:

— *Aj, me ho jo lonü, aj, me ho jo lonii . . .* ó jaj, mi lett belőlünk, ó jaj, mi lesz velünk.

A kallói templom közönsége elfojtott lélegzettel nézte papját. Ilyesmire még nem volt példa. Mikor aztán az emberek kissé összeszedték magukat, odaállott a frigyszekrény elé reb Dovid Ettinger, a rebe egyik bizalmasa, hogy majd ő imádkozza el a muszafot és az istentisztelet így abba ne maradjon. És íme, csodák csodája, a rebe nem engedte szóhoz jutni jóbarátját. Belekiabált imájába, lehordta borzasztó módon, bántotta, sértegette, úgy, hogy az egész ima zavaros kiáltozásba fűlt. A padokon és a székeken lármáztak, sóhajtoztak az izgatott emberek és a tiszta Jom-kippuri áhitat helyett félelem és kétség töltötte be a kis istenházát. Este meggyötörten és reszketve mentek haza

a hívők és az égboltozaton a biztató zsidócsillag kedves fénye helyett fenyegető, sötét felhők gomolyogtak.

Mi lesz velünk, nagy Isten?

Az estebédnél a rebe maga köré gyűjtötte néhány hívét. Ott volt köztük a halálra rémült Reb Dovid is, kit annyira lehordott az egész világ előtt. De most átölelte Reb Dovidot és elérzékenyülten, szomorúan mondotta:

— Rebojszem, ne értsétek félre mindazt, amit ma cselekedtem. Én nem akartam, hogy ti imádkozzatok.

Minden szem rámeredt a szentre. Az halkán folytatta:

— Nem akartam, mert tudtam, hogy hiába imádkoznánk. Éjszakai látomásban az Egekben jártam, mint minden jom-kippur előtt. Ilyenkor énnékem Odafönn megszokták mutatni a folyosót, azt a titkos folyosót, mely smaragd és rubin kövekből épült és melyen át az égbe szállanak mind az imák a földi templomokból. Megmutatják a folyosót és ha nyitva állanak az ezüst kapui, melyek egyenesen az Úr fenséges trónjára nyílnak, akkor boldogan imádkozhatunk, mert az imáink, mint a gyors vándorok haladnak át a mennyei folyosón és borulnak oda az Isten zsámolyára. De most, mikor megmutatták nekem a folyosóig ó, jaj, mit kellett látnom!

Elfojtott csend volt a rebe asztalánál, az emberek megilletődve nézték a szentet, kinek megint könnyek gördültek ki a szeméből.

— Ó jaj, — folytatta a rebe — a folyosó kapui zárva voltak. És a folyosón ott állott minden csapataival a Jécer-hore¹⁾ és a sátánok kacagtak, mikor aggódva körülnéztem. Hasztalan imádkoztok, ti zsidók, kiáltottak felém. Az imáitok nem hatolnak át a folyosón, hanem egyenesen a mi kezünkbe kerülnek, az imáitokat mi fogadjuk és darabokra törjük őket, mint az üvegcserepet. Egyetlen sóhaj, egy jajkiáltás sem ér ma az Isten trónusához. Amit imádkoztok, az mind hozzánk kerül.

¹⁾ A Jécer horá, a gonosz szellem. Izrael ősi ellensége, a zsidó néphit szerint a sátán megszemélyesítője.

A rebe mélyen sóhajtott.

— És én ezért, mert láttam, hogy milyen sors vár a mi imáinkra ezen a jom-kippuron, nem akartam, hogy a kö-zönség imádkozzon. Mert minden szó, ami kiröppen a szánkón, a sátánhoz került és az gúnyolódva dobálta volna a sárba a mi sóhajainkat. És inkább azt akartam, hogy szitok és káromlás legyen az, ami templomunkban ma elhangzik, hiszen amúgy is a sátánhoz kerül és nem a mi kegyelmes nagy Istenünk elé, ki elfordította tőlünk szeretetét . . .

— De miért, rebe? Mi történt? Mit vétettünk? — hangzott fel egyszerre tíz ajakon is a rémült kérdés.

— Nem tudom, de hiszen a mi bűneink sokasága mindig oly végtelen, hogy megérdemeljük a büntetést. Rebojszem, megtudtam, hogy maguk az angyalok zárták be a folyosó kapuit. Az Úr angyalai. És a trón előtt nagy *katrug* folyt ellenünk, szörnyű vádemelés, Izrael ellen-ségei összefogtak és bevádoltak bennünket. És hogy a mi imáink ne juthassanak az Úr elé, mindjárt lezárták a fo-lyosó kapuit. És ó, jaj nekünk, elhatározták odafönn, hogy nagy, nagy megpróbáltatást mérnek Izraelre. Valami szörnyű veszély készül . . .

A kallói pap ezen az estén nem beszélt többet. De már mindenki tudta, miről van szó. Reb Dovíd is megér-tette, miért nem engedte őt a szent ma imádkozni. Az emberek egy nagy-nagy sötét veszedelemtől kezdtek félni, ami ott sűrűsödött a zsidóság felett.

... Ez után az emlékezetes jom-kippur után a rebe ágyának dőlt. Sátoros-ünnepen fel sem kelt; sátort nem is épített magának. Mint akit elszakítanak régi barátjától, úgy élt, elzárva az Istentől, megfosztva a mennyei látomá-soktól, elhagyatva, egyedül, mély szomorúságban.

Chanuka felé mégis felkelt ágyából. Kiszlev hó fagya rakódott a havas országútra; melankolikusan nézte abla-kából a díszes táblabírói fogatokat, melyek a gyűlésekre, ítélezésekre igyekeztek a megyeházára. És szemében néha-néha téveteg fény villant fel, mikor vizsgálódva né-zett ki a fehér téli vidékre.

— A rebe vár valamit — suttogták az emberek.

A kallói pap, rebe reb Eizikl Taub, valóban várt valamit. De ki tudta volna megmondani, hogy mit? Menekülést a nagy veszélytől, a láthatatlan rémtől, mely egyre sűrűbben torlódott a zsidóság fölött? Üzenetet? De honnan?

Egy napon, már február vége felé járt az idő, megyei huszár levelet hozott a papnak. A rebe álmodozva ült karosszékeben (újabbán egész napokat töltött így me-rengő, önkívületi állapotban) és csak akkor riadt fel, mi-kor már harmadszor mondták neki, hogy levelet hoztak a számára.

— Levelet? — kérdezte halkán a rebe, mintha ön-magához szólna. — Levelet? A Bál-Sémtől?

Az emberek összenéztek. Hát a Bál-Sémtől vár levelet a .szent? Hiszen az már harminc esztendeje halott. Az már nem írhat senkinek, még az ő kedves tanítványával, a kallói pappal sem levelezhetik, mert a nagy Bál-Sém már nem használ földi postát. Ő már ott fenn ül az égben a jámborok és nagyok sorában és Izrael elsejei között arany karosszékeben. Mire gondol a rebe, hogy a Bál-Sémtől vár levelet?

A rebe álmos szemekkel bontotta fel a levelet. A fő-ispán, Sztáray Mihály gróf írta. Azt üzente benne, hogy az a különködő új uralkodó, Josephus császár, e néven a második, Bécsben elrendelte a megyei lakosság össze-írását. A megye már egyszer megtagadta az értelmetlen rendelet végrehajtását, de hát a császár nem tágít. Össze-írták hát a lakosságot vallás szerint is. találtatott pedig Szabolcsmegyében ezidőszerint 1389 zsidó lélek. Mint-hogy Josephus császár újoncozni is kíván, felhívja a gróf a kallói rabbit, mint a megyei zsidóság vezetőjét, hogy az 1389 zsidó lélek után járó 10 újoncot mielőbb szolgáltsák be.

A kallói pap arca földerült.

— Írjátok meg a főispánnak a nevemben — mondotta harsányan, — hogy adunk *mi* nem *tíz*et, hanem kerek-

számban tizenkettőt.¹⁾ Az a tucat zsidó majd megmutatja, hogy mint tudnak ők verekedni magyar módra a hazáért. Adunk mi a legjavából szívesen. Küldjetez tüstént lovaslegényt Téglásra, Oroszlán Mózsához, a kocsmároshoz, az maga kiállít a családjából vagy hatot.

Az emberek arca már a név említésére fölragyogott. Oroszlán Mózsi, a téglási zsidó kocsmáros, rettegett hírvérekedő volt minden atyafiságával együtt a vármegyében. A Degenfeld-birtokon gazdálkodott Tégláson apjával, az öreg Oroszlán Salamon zsidóval együtt és az ő ivadékaik elöl minden épkézláb ember megfutott a vásárokon.

A megyei huszár megírta a választ Sztáray grófnak, azután a rebe megint elmerült az ő aggasztó álmodozásába.

Az a veszély bántotta, az a láthatatlan nagy veszély, mely Izrael fölött felhő gyanánt gyülemlik!

Megjött ezenközben a tavasz is. A Tiszán elolvadt a jég. Harangodon a nagy mezőn apró ibolyák ütötték fel a fejüket. Kallón a nagy megyei farsang éppen hogy lezajlott; a grófok meg dámaik hazakészülöttek a tavaszi munkákhoz. Tavaszí szellő fújdogált különben az egész országon át; hallatszott, hogy a császár elveszti a háborút a törökkel, tán jó lecke lesz ez számára és visszaadja jogait a szegény magyar nemzetnek.

A kallói pap várt, egyre várt.

Ha a tornácon lépés rezsent, kitekintett az ablakon. Figyelte a jövő-menőket. Elejtett szavaiból érezni lehetett, hogy döntő perceket él. Jönnie kell valakinek vagy valaminek, valahova, valami üzenettel . . .

Gyakorta merült el önkívületi állapotba. Mintha egy más világ eseményeit figyelné feszült idegekkel, mintha hallgatóznék az ég kapuin, hogy megtudja, mi történik ott fenn,

Egy nap, mikor reggel fölébredt, a vonásain valami

¹⁾ Hogy Szabolcsmegye valóban 12 zsidó újoncot adott, az történelmi tény. Kiviláglik a helytartó tanács 1789. ápr. 7-iki hivatalos felterjesztéséből is.

nagy változás látszott. Erőtéljes, öntudatos kifejezés ült az arcára. Mindenekelőtt a kántort hívatta magához.

— Reb Smül, — mondotta neki — itt van két pengő. Vedd a sátorfádat, még ma költözz el innen, új kántort fogadtam.

Azután odafordult — az ámuldozó kántor panaszaira nem is figyelve — hű kísérelőjéhez, Reb Sáje Áron Fischhez:

— Fogass be, Sáje Áron és tégy a kocsiba egy heti elemőzsiát. Elutazunk.

Ha a rebe azt mondja: elutazunk, akkor nincs ellenmondás. A rebecen készítette az elemőzsiát, a kis Mayerl, a rebe fia, körülugrándozta az apját, miközben huncutkái csak úgy lebegtek ide-oda: hogy őt is vigyék el. De a kocsira nem ült fel más, mint Reb Sáje Áron Fisch, meg a szent. Egy harmadik ülést is csináltak, de az üres maradt.

A rebe harsányan szólt le a bakról híveinek;

— Megyünk az új kántorért. *B'siszchem.**)

Hogy micsoda új kántorról volt szó, hová kell érte menni, mirevaló az új kántor, aziránt már nem lehetett érdeklődni.

Mert az utazók már elrobogtak, végig a fő-utcán, el a megyeház előtt, hol a hajdú nagy szemeket meresztett a vágató fogatra, ki a tavaszi mezőkre, hol pipacs és margaréta ütögette fel kíváncsi fejét az arany buzatengerben. Napkor, Apagy, Ibrony fehér tanyái tűntek el mellettük a perzselő napfényben, a nyírbátori tornyok csak meszsziről integettek, hogy ugyan hová siettek olyan lóhalálában. Demecseren végre megállhattak, itatni, meg pihenni. A rebe ledőlt a szabad ég alatt a fűvön és édesdeden aludt másnap reggelig. A fáradt, beteg vonásaiba megint élet, erő és fiatalság költözött. Hajnalban aztán tovább, a halászi pusztán, Bércei majorságán át. Hanem itt egyszerre útjukba állott valaki, aki azt mondotta: Nem lehet beljebb, emberek. Most én következem.

*) Be-resuszchem, azaz engedelmekkel. Értelme: Isten áldjon meg.

A megáradt Tisza. Nem csekély akadály. Bérceinél már megkezdődik a tenger. Az apró füzek már mind elmerültek benne; a piros hársak még csak derékig állnak a barna árban, mely ott sodor magával házfödelet, teknőt, katonasipkát, seprőt, ágakat meg egy-egy felfordított csónakot Tavaszi árvíz! A nap ott táncol a zavaros hullámokon és a partokon, a töltés mellett kétségbeesett parasztok lapátolják a homokot. Harangszó száll át a vizén. Odaát Zemplénben harangoznak árvizet. Csilingel a karádi öregharang; felelget a gávai csengetyű hangja, amelyik Rákóczi óta nem szólott: „Baj van!” „Baj van!” De milyen nagy baj. Mert az áradat egyre nő.

A rebe mozdulatlan arccal néz a kétségbeesett Reb Sája Áron Fischre és azt mondja neki:

— No, Áron, itt leülünk és megvárjuk a kántort. Ha az öreg Fisch meg merne szólalni, akkor bizonyosan megkérdezné: Micsoda kántor? És minek kell az a kántor? És hol van az a kántor? De ő már rég nem mer ellentmondani, hát kipányvázza a lovakat és odaül a rebe mellé a zombékra. Terítőt dobnak a nedves füre. Hallgatják a víz locsogását. Nőttön-nő a Tisza. Egy szót se szólnak, hanem csak nézik az elöntött tájat. Várnak.

Ha a rebe várni akar, akkor ő bizonyára tudja, hogy várni kell.

Hát van is ott mit nézni, amint elüldögélnek reggeltől délig. Mit el nem visz az a kapzsi Tisza! Amott egy egész parasztház úszik, valami halásztanya, cölöpjeivel együtt; mögötte kutyaól bukdácsol, de a dühös lakójával együtt; amott egy postakocsit dobálnak a habok. Ott meg, nézze csak rebe: egy egész sziget.

Nem ritkaság az ilyen úszó sziget a Tiszán. Az árvíz elkap egy darab földet és viszi magával. Tokajtól akár Szegedig, hacsak útközben meg nem gondolja magát és partra nem teszi valahol. Elvesz egy csipetet egyik megyéből az a szeszélyes Tisza és hozzácsapja a másikhöz. Jön az úszó sziget szép lassan lefelé a Tiszán. Elől néhány fűzfa rajta, azután szép pázsit, meg egy kis lucer-

násföld. Egész kis tartomány. Azután meg csodák-csodája: az úszó sziget énekel.

A rebe feláll a déli napsütésben és nézi az úszó szigetet. Ki énekel ott vajjon? Kinek van olyan jó kedve az örvény fölött?

De szépen is énekel valaki azon a szigeten. Nem is magyarul, nem is németül, hanem héberül, szent nyelven. Hallga csak:

*Béni, beni
 Ál téléch bederech ittom,
 Mena, mena, mena
 Raglecho minszívuszom ..¹)*

És hogy cifrázza!

Először mélabúsan éneklí, a *státer-nignnel* (lassú „hallgató” dallam); azután hullámszerűen kezd a dal, érzelmes és bánatos lesz, mert az énekes rátér a *wolochia*. (ez már „andalgó”, oláh népdalok szomorú ütemére), végre erősen és vidáman felharsan a *dítke* (a „friss”, ez már valóságos polka), szaporán, humorosan és evvel ki is meríti a chaszideus-dallamok összes változatait. Az az ismeretlen ott az úszó szigeten még tapsol is a saját énekéhez.

De jó kedve van! Mintha valami elegáns fogaton utazna, selyempárnán és nem lebegne egy kis földdarabon a zúgó ár fölött.

A rebe ott áll a parton és kitárja a karjait. Olyan az ő fenséges alakja, mint valami Mózes az egyiptomi nagy tenger hullámai között. És ime, a szigetet a legközelebbi ár már kilódítja eddigi irányából és kezdi sodorni lassan a berceli part felé, ahol a kallói pap vár reá.

¹) Misié (Példabeszédek) 1. fejezet 15. verse. Értelme: „Fiam, ne járd együtt a gonoszokkal, tartsd vissza a lábaid az ő ösvényüktől.” Ezt a verset, mint valami jelmondatot használják a chaszideusok, amivel az ő különállásukat, felsőbbségüket akarják jelezni. Ezt éneklík kórusban ünnepnapon; hallottam ezt Iólián Szigeten, az Iza partján, hallottam már Pesten is, taslichkor a Duna mentén, amikor csendesesen dúdolták a felvonuló chaszideus csapatok. Azt jelzik e verssel, hogy összetartanak, hogy a külvilág minden veszélyével, minden csábításával szemben Istenben bíznak és az ő Tanában.

Úszik, úszik az idegen sziget, egyre közelebb. Már az énekest is látni. Nagy, hatalmas, fekete szakállú ember. Ott ül az egyik fűz alatt. Kaftánját lebegteti a friss vízi szellő. A szemei csillognak. Énekel, egyre énekel.

Reb Sáje Áron Fisch majdnem megmered a meglepetéstől. Egy szót sem tud szólni, csak nézi ezt a különös tüneményt. A sziget jön, jön, aztán odaütődik a zombékhoz és megfeneklik. Az új kántor kikötött Szabolcsmegyében.

A rebe integet a kezével:

— *Solem-alejchem!* — kiáltja az idegen felé.

II.

Akit üldöz a Sátán

Különös egy jelenet volt az ott a berceli parton, meg kell adni.

A kiöntött Tiszán lefelé úszik egy sziget; a szigeten egy eltévedt idegen; hogy hívják, honnan jön, mi hozta: nem tudni. És mégis, a parton egy őszes fejű, hatalmas férfi fogadja és mikor a sziget véletlenül partot ér, úgy tesz, mintha várta volna. Átöleli, mintha ismerné. Letépeti ruhájáról az odaragadt bogáncsot, mintha csak a fia volna, aki ily hirtelen érkezett.

De az is feltűnő, hogy maga az idegen, akit így a Tisza hozott Szabolcsba, a kallói pap karjai közé, egy csöppet sincs meglepődve. Mintha természetes lenne, hogy őt így fogadják. Még mosolyog is, amikor visszanéz az úszó szigetre, mely, mint egy engedelmes komp, reszket az örvénylő vizén. Azt mondja:

— Elég jó utam volt, Istennek hála. Másfél napig olyan finoman utaztam, akár egy *purec* (poric, nagyúr).

— Tudod-e, hogy vártunk rád? — kérdezi tőle a kallói pap. Reb Sájé Áron pedig ezenközben annyira meg van döbbenve, hogy kérdezni sem tud.

Az idegen egyre mosolyog.

— Van itt a zsebemben egy levél, — mondja — amelyik Rebe reb Eizikl Taubnak, a kallói papnak szól. A halandók útját a Mindenható vezérli és én egy félve már csak azért járom a világot, hogy kézbeadjam ezt a levelet — annak, akire címezve van. Már pedig, ha engem a Tisza

el nem sodort; ha engem a zempléni parasztlak agyon nem ütöttek; ha engem a víz ilyen szépen partra tett itt, csakis a jó Isten, dicséretessék az ő szent neve, tudja, hova küld. Oda küld, ahova a levelet kell vinnem.

Ezt már Sájé Áron Fisch nem bírja ki. Ennyi titokzatlanság már őbeléje nem fér. Kitér belőle:

— De hát kicsoda kend? Hogy kerül ide kend? Honnan tudja kend, hogy mi kik vagyunk?

A kallói pap csitítja az ő hű szolgáját.

— Elég a kérdésemből, Sájé Áron. Minek kérdezni, ha én amúgy is mindent tudok? Ez a zsidó itt jól sejt, hogy én vagyok a *Kalever*, a kallói pap. Azt a levelet, amit most nekem hoz, várom már fél éve. Azt a levelet a Bál-Sém küldi nekem, a Bál-Sém, az én nagy, dicső mesterem, áldassék az ő emléke Izrael tízezrei között. Hogy ez a zsidó hogyan kerül ide, azt én megmondom. Nekünk Kallóban kántorra van szükségünk, mert a régi *chazn* elment, hát leültünk itt a Tisza partján és vártuk a kántort. A kántor meg is jött. Hozta a víz és a nagy vizek hangjainál erősebben hallottunk mi egy hangot, mely az Istent dicsérte. Ennek a zsidónak a hangját. Elég jól énekel kend, megfogadjuk kántornak. Haza is visszük Kálióra. Ez az egész, Sájé Áron. Nézz a lovak után, indulunk.

Sájé Áron hápogott, mint a szárazra tett hal. Így még le nem főzték, így nem magyaráztak még neki csodákat, az már bizonyos. Mit tehetett mást? Hozzálatott, hogy befogja a lovakat és az idegent magára hagyta a szenttel.

Hanem a kallói pap, amikor egyedül maradt a jövővényel, egészen megváltozott. Piros vérhullám futott az arcába, izgatottan és reszketve ölelte át az idegent és alighallatszott a felindulástól a hangja, mikor megkérdezte tőle:

— Honnan jössz te és hogy hívnak, fiam?

Az idegen egyszerre lehorgasztotta nagy bus fejét.

— A hegyekből jövök, rebe ... a hegyekből? nem, messzebből. Jövök a nagy szomorúságból, a pusztulásból, az árvaságból. Kísér egy átok, rebe, és üldöz a sátán. Jövök a határon túlról és keresek egy kis helyet, ahol

megpihenhessek. Az én nevem Chajim Weinstein és kocsmáros voltam egy kis faluban, a Kárpátok alján, odaát Galíciában.

A kallói pap az ajkára tette az ujját:

— Elég, Reb Chajim, most szót se többet. Nem akarom, hogy más is halljon a mi titkunkról. Most, hallod-e, kocsira ülünk. Figyelj csak: indulunk haza, Kalló felé. Majd estefelé, ha Sáje Áron, az én hú kísérom, elálmosodik, kiveszem a gyepelőt a kezéből: addig te csak aludj benn a kasban. És akkor, este, én majd felkeltelek és te kiülsz mellém a bakra. Lépésben megyünk. És aztán . . . majd akkor elmesélsz mindent. Én hallgatni foglak. Egész éjszaka.

Az idegen mégegyszer felsóhajtott:

— Ahol én járok, ott felhő gyűl a zsidók felett. Nem jó engem befogadni, mert engem nyomon követ a sátán.

A szent bólintott:

— Tudom, érzem, vártam is már jom-kíppur óta . . . Hát a levél, Reb Chajim?

— Itt van a kaftánom zsebében. Gyűrött egy kissé, a tintája megfakult. Harminc év óta várja ez a levél, hogy kinyissák.

. . . Felültek a kocsira. A bakon nagy délcegen feszített Sáje Áron Fisch, mögötte, az árnyékba bújva, a kallói pap gubbasztott. Bent meg, a ponyva alatt leheveredett az idegen kántor és csakhamar elaludt.

Hajrá, Villám! Szedd a lábad, Huszár! Az ostorhegyesre mindig rá kell egyet cserdíteni, mert a gaz fickó álmosan bóbiskol és árokba akarja fordítani a szekeret. A rudas is kirúg olykor. Egyébként sem könnyű dolog a szabolcsi homokban elvergődni egy ilyen telerakott járművel. Arra, amerre jöttek, visszamenni nem lehet, mert azóta ellepték az utat a csendőrök, meg a vármegye kubikosai. Sietnek töltést rakni a nagy árvíz ellen. Egyik szekér a másikat éri. El kell hát kerülni délebbre, Dombrád meg Tass irányába. A főurak is lefoglalják az utat. Nagy címeres, nyolcas fogatokon vágatnak a Kálaiyak, Osváthok, Leövények, Dessewffyek az árvizet nézni.

Az a szegény zsidó szekér, a kallói pap kocsija ott az ut szélén sokszor órákra fennakad, Reb Sáje Áron ezenkívül is — nem elég, hogy beleizzad a lovak nagy noszogató-sába — különös dolgokat tapasztal. Itt is, ott is szúrós tekintetek, haragos szemek merednek rá, meg a kocsi-jára, Öklök emelkednek, szembejövő parasztok ripakodnak a kocsira:

— Kutya zsidó, hova futsz a víz elől?

Ezen a vidéken szokatlan az ilyesmi. Meg aztán minden suhancbeszédnél komolyabbra fordul a dolog, mikor egy kő repül a kocsiba, majdnem fején találva a kallói papot. És a kő mellett a felkiáltás:

— Zsidó ne járjon kocsin, a hét szentségét neki! Ejnye, ejnye. Ez a derék, türelmes, jó szabolcsi nép de megváltozott. Mintha kicserélték volna. Tegnap még megsüvegelte a zsidó papot, ma pedig követ hajít a kocsi-jába. Talán az árvíz izgatta így fel a lelkeket?

A kallói pap csendesesen ingatja a fejét:

— Ne ijedj meg, Sáje Áron. Így kellett ennek jönnie. Ott éri őket az alkonyat Berkesz közelében, a kuruc vitézek halmain. Sötét, nagy felhők borítják az eget; távolról hallani az árvíz meg a félrevert harangok egyre növekvő szomorú moráját. Rossz idők jönnek Szabolcsra. Hadd pihenjen a két ló, hadd abrakoljanak, mert egész éjjel utazni fogunk. Kend, reb Sáje, feküdjön le, az idegen kántort meg keltse fel. Majd én hajtom a lovakat ma éjszaka.

Csakugyan maga a kallói szent pap veszi most a kezébe a gyeplőt. Reb Sáje horkol már odabenn a szalmán, az idegen kántor meg a szemét törli és szétnéz a békés vidéken. Este van, a friss, harmatos fűvön muzsikál a tücsök. Donganak a kis pocséták fölött az esti szitakötők. Illatozik az új termés, óriási zöld és aranyablák állanak egyre halványodva az estében. Azok az apró csillagok is kibújnak odafönn, a nyíri nagy sötétség kis lámpáscskáit, amikkel a jó Isten világít ma hazafelé az ő jámborainak. Gyerünk, gyerünk. Kopognak a lovacsák az országúton.

A kallói pap tüzet gyújt a pipájába és nagyokat fuj a szünyogok közé. Az idegen kántor is tömködi a pipáját. De bizony most már egészen sötét van.

— És most beszélj, reb Chajim Weinstein . . .

Még egy kis szünet. Egy paraszt sötét alakja tűnik fel a kocsi mellett. Aztán megszólal az idegen halk, dallamos hangon.

... Odafönn, Galiciában, Szmihov falujában kocsmáros voltam vagy harminc esztendeig. Nem voltam még tizennyolc éves, mikor az én Hendelemmel beköltöztünk a nagy hegyek közé; az apósomtól, aki gazdag ember volt, megkaptam az árendából a kocsmát. Ott éltünk boldogan, a Kárpátok lejtőjén, ahol olyan közel az ég, olyan tiszta a levegő, olyan közel az Isten. Nem hiányzott semmi; gyermekek gagyogása, reggel-este a talmudtanulás boldog zaja töltötték be a házat. A parasztok szerettek, ha úgy fordult, még egy pár garast félre is lehetett tenni a ládafiába. Az ivó tele volt; vándor magyarok, utazó németek, vonuló szerezsanok, meg a sok-sok katoná, mind pihenőt tartott az én kocsmám előtt, a félszert kétszer is ki kellett bővíteni, mert a sok szekér, meg delizsánszok, a posta váltólovai bizony már alig fértek el benne. A boldogság és jólét napjaiban egyszer egy délben, tengelyen, nagy társaság érkezett hozzám. Őszhaju, hatalmas pap volt a vezérük, meg egy csomó más pap és két fiatalember a kísérete. Megtudtam, hogy az aggastyán a nagy *Bál-Sém* volt, a mezebuszi híres rabbi, Rabbi Jiszroél, a csodatévő, ki éppen Berlinbe utazott egy nagy beteghez. Körülnézett az én tiszta, szép szobámban, ahol csak úgy ragyogott minden, látta a könyveimet, a talmudköteteket, a szülőim arcképét, a Jahrzeit-táblákat és az ő nagy szívével megérezte, hogy boldog és elégedett embernél szállott meg. Mialatt a kíséretének ebédet főzött a feleségem, halkan megkérdezte tőlem: van-e szükségem valamire? Azt feleltem: Szent nagy rebe, csak arra van

szükségem, hogy tovább is erős és egészséges legyek, más kívánságom nincs nekem. A Bál-Sém rámnézett az ő nagy fekete szemével és valami különös, sajnálkozó hangon tollat és papirost kért tőlem. Egy levelet írok Magyarországra valakinek, ha arra visz az utad, add át, reb Chajim, mondotta. Leült az asztalhoz és megírta a levelet, én bedugtam a bekecsem zsebébe és megígértem, hogy a következő héten, amikor Újhelyre utazom bort venni, majd átadom. Meg se néztem, kinek szól, A Bál-Sém azután ott ebédelt nálam és mikor elmondotta az étkezés utáni imát, könnybe lábadtak a szemei már e mondatnál: *Horachamon, hü jisbafr ulejnu meal cavorejnu...* hogy te: hatalmas Isten, vedd le már az igát a mi nyakunkról. Én pedig kimentem az istállóba, hogy befogjam a lovakat és amint a kantárt ráadtam az egyikre, lehajoltam és a Bál-Sém levele kiesett a bekecsemből. Be, a szerszámos ládába. És bizony nem vettem észre a nagy izgalomban. A Bál-Sém pedig a szekérral mégegyszer leszólt hozzám: *Di zollst nir immer bitochn hobn im Ajbersten, nor bitochn, immert bitochn . . .* Hogy csak hinni kell, mindig hinni, örökre hinni az Örökkévaló Istenben. Azután eltűntek a hegyi utakon. A levél pedig, a levél, az ott maradt a szerszámosládában, az istállóban. Elfelejtettem az egészet...

Elhallgatott, mert az utón szembe italos legények közeledtek. Mikor a sötét szekeret meglátták az éjszakában, gyanakodva álltak meg. Az egyik felemelte a lámpáját és bevilágított Chajim gondterhes arcába. Nyomban utána felharsant a gúny dal:

Voltam én már zsidó is.
Csak azért is.
Húztam a bőrt a fagyon,
Fájt a hátam, de nagyon.
Csak azért is.

Zsidó, zsidó, rongyos zsidó!
Van-e nálad pirosító?
Ha eladod, vedd meg újra.
Kend oda a szakálladra.

A nagy éneklés felverte a tanyai kutyákat. Üvöltő feleselés kezdődött. A kallói pap a lovak közé csapott és csak halkán mondta:

— Eddig nem hallottam ilyen nótákat ezen a vidéken ... — azután, mikor csöndesebb vidékre értek, odafordult az idegenhez:

— Mit műveltél azóta, reb Chajim?

— Mit műveltem? Építettem. Építettem magamnak a házamat. Nem ideleenn. Az apáimtól tudom, hogy ha az ember derékul, jámboran él, akkor lassan-lassan épít magának egy házat. Odafenn, a túlvilágon. Minden jótett, minden ima, minden áttanult éjszaka egy-egy téglá azon a földöntúli épületen, azon a *binjan sel máálón*. És az én házam odafenn már majdnem teljesen készen volt. Mert jámbor és Istennek tetsző életet éltem a földön. És akkor meglátta a sátán az én készülő házamat; érezte, hogy engem bűnbe kell sodornia. Hogyha majd abbahagyom az én eddigi életemet, ha vétket követek el, összedől az a ház odafenn és egy jámbor lélekkel kevesebb lesz az Úr trónja körül. És a sátán megkísértett . . .

Közelebb húzódtak egymáshoz.

— Megkísértett, rebe. Elvette a feleségemet, a gyermekeim meghaltak, öt kis koporsót vittek ki az udvaromból. A házam kigyulladt. Baj és csapás zúdult rám napról napra . . . talán csak mind azért, hogy egy pillanatra elveszítsem az Úr bizalmát és a hitemet Istenben. Hogy megtagadjam az Ő gondviselését. Hogy fellázadjak ellene. De a sátán nem terített le. Erős maradtam. A szívem vértzett, de én imádkoztam. A lelkem összetörve, de én megmaradtam hívőnek. Az üzletem tönkrement. Eladtam lassanként mindent. Magam maradtam, mint a száraz fa, melyről letörték az ágait. És egy félévvel ezelőtt, mikor körülnéztem a házamban: mit lehetne még eladni, néhány szíjat találtam a szerszámosládában. Amint kihúzom őket: kihullik alóluk egy sárga, foltos boríték. A levél, a Bál-Sém levele, amit harminc év előtt adott nekem és amiről én megfeledkeztem!

Az idegen felsóhajtott:

— És én mentem a levél után. Otthagytam jom-kippur táján az üszkös romokat, ahol egykor boldog tűzhelyem volt és bejöttem Magyarországba. Nyomon kísért a baj és az átok, A sátán nem tágitott mellőlem. Sárosmegyében kolera ütött ki abban a faluban, ahol először megháltam. Vasvillával kergettek ki. Zemplénben üldözőbe vettek a parasztok, mert valami boszorkányt sejtettek bennem, A Tiszáig hajszoltak és ott a parton meglapultam a füzesben. Még rámtaláltak volna, ha hirtelen a füzes el nem mozdul a parttól és a Tisza az egész kis földdarabot el nem viszi magával. Ott állottak ámulva és nézték, mint úszom el előlük. És a Tiszán, a nagy vízen, újra éreztem az Úr mentő kezét és nem tántorodtam el tőle. És kivirágzott bennem az én Istenem dicsérete, mint a rózsa a sziklán és tudtam, hogy a sátán nem fog engem elcsábítani sohasem. És az Istenről kezdtem el énekelni; a rebe pedig már várt rám a parton . . .

Keleten íme pitymallani kezdett. Jókora földet jártak be az éjszaka. Fél megyét. Kis-Kálló ezüstgombos tornya derengett a láthatáron. A rebe sokáig hallgatott. Azután odafordult az idegenhez:

— Add ide a Bál-Sém levelét.

A pirkadás bizonytalan fényénél kibontotta a kallói pap a levelet. A Bál-Sém nagy, komoly betűi világítottak a sárga íven. „Én, rabbi Izrael, Mezebuszból, küldöm neked, fiam és kedveltem, ezt az írást. Bajt és szenvedést jelentek be neked és egész Izraelnek. Aki e levelet hozza, azt segítsétek, mert őt is mepróbálta az Isten, amint meg fog próbálni titeket. Legyetek erősek és bízzatok Benne, aki kiválasztott bennünket szenvedésre és tűrésre, tanításra és példaadásra a népek között. Én irtam ezeket, rabbi Izrael . . .”

A kallói papnak könny szökött a szemébe. Aztán megerősödött és felemelte a homlokát:

— Fiam, ne félj. Együtt megyünk a *jiszurim*¹⁾ elé, de

¹⁾ Szenvetések,

mienk lesz a diadal és az öröm. És az Úrnqk kedve telik majd bennünk, ha megállottuk a nagy próbát. Reb Chajim megborzongott:

— Úgy érzem, rebe, hogy jön utánunk a végzet. A nyomunkban a sátán. Talán annak a fehér kuvasznak alakjában, mely mögöttünk lohol. Talán abban a felhőben, mely fölöttünk repül. Talán abban az árnyékban, amit a szeke-rünk vet a földön,

Az országúton egy ütött-kopott csárda tűnt föl. A kal-lói pap megállította a lovakat.

— Reb Sáje Áron — kiáltott a kocsiba — itt vagyunk a Nefelejtsnél, kelj föl, hadd imádkozzunk *sachriszt*.

Csakugyan, ott állott előttük a *Nefelejts*, a nagykál-lói határnak híres csárdája, ahova sűrűn jártak ki mulatni a megyei urak. A Nefelejts, az ő rozzant gerendáival, az ősz, zsémbes kocsmárosával, meg a tündérszép kocsmáros-lányával.

Nagy pohárcsengés hallatszott ki az ajtón. A Nefelejts-ben még mulattak.

III.

Jobb lett volna otthon maradni

A „Nefelejs”-csárda hosszú asztalánál három szál cigány muzsikált. Az asztalnál pedig ott mulatott Oroszlán Mózsai, Szabolcs vármegye első zsidó katonája.

Oroszlán Mózsai félreapta fején a süveget; kék dolmányát kigombolta a mellén; aranyzinóros hajtókéjén nagy veres borfoltok piroslottak; a torkán a részeg emberek hörgő éneklésével valami nóta akadozott; ide-oda tolta maga előtt a nagy palackot, amiből kiloccsant a jó, áldott homoki bor; a kezébe kapta a kardját és azzal verte az asztalt. Azután kitört belőle a sóhaj:

— Nefelejs, Nefelejs . . .

Akihez így sóhajtozott, az ott állott az asztal mellett, egy kissé megsápadva a hajnali fénytől. Aranyhaja nem a parasztlányok mintájára, varkocsba fonva, hanem városi dámák módjára, a vállára omlott. Kék szeme pedig vidáman és bátran nézett a sóhajtozó katonára és a feléje kacsingató füstös cigányokra. Nefelejs volt, a kocsmáros tündérszép leánya, becsületes nevén Cserepes Rozália, de akit a megye, meg az országút népe egyszerűen Nefelejsnek nevezett. Olyan is volt az a lány, mint a mezőknek nefelejs virága: egyszerű, kedves, behízelt, egy kevésbé kacér is, aki fölötté büszke volt rá, hogy őt még teremtett férfi meg nem csókolta. Pedig maga az alispán és a főjegyző is szívesen jártak ki a csárdába és volt olyan jurátus is a megyeházán, aki versbe foglalta a Nefelejs szépségét. Hanem az az örökké mosolygó, piros cseresznye-

ajak mégis csókolatlan tudott maradni. Nefelejtsnek ez volt a dísze, a büszkesége, és mondotta is többször, hogy ha őt valaki megcsókolja, akkor világgá megy. Bolondos lányfej gondolkozása. Ki tehet róla?

Oroszlán Mózsai szerelmes volt Nefelejtsbe.

Szerelmes volt már régóta. Még hazulról, Téglásról, ahol neki is kocsmája volt. Apja, az öreg Salamon mellől sokszor szökött el napokra, hogy a Nefelejts-csárdában tesse a szépet. Mióta azonban katona lett, a kallói pap megajánlotta őt tizenegy társával együtt újoncnak a szabolcsi zsidóság részéről és ott állomásozott Kallóban, minden áldott nap kijárt a határba; ő lett a Nefelejts-csárda leghűbb vendége. Ott sóhajtozott a kékszemű tündér előtt, úgy mint ezen a reggelen is:

— Nefelejts, Nefelejts . . . Adj egy csókot, az Isten is megáld érette.

A Nefelejts nevetett. Megszokta ő már ezt a kívánságot. Csendesen felelte és elárulta az ő szíve titkát.

— Nem tehetem, Mózsai. Tudod, köt a fogadalmam.

Mire Mózsai nyögött egyet:

— Tudom, tudom . . . Hej! az a legény ott a török határon.

Az a legény ott a török határon volt a lakatolója a Nefelejts piros ajkának. Az a legény kallói legény volt, valami becsületes iparos, derék vőlegénye a szép kocsmároslánynak. Mikor József császár háborút kezdett a törökkel, őt is elvitte magával fegyverkovácsnak. El is ment a legény, ott áll már egy esztendeje a Száva mellett, de Nefelejts tartja a hűséget, az ő menyasszonyi fogadalmát meg nem szegi egyszer sem.

Oroszlán Mózsai elmélázott egy kicsit. Arra gondolt, hogy micsoda helytelen dolog is az, hogy amit a császár egyik katonájának megenged a Nefelejts, azt megtagadja a másiktól. Csend volt, hajnali csend az ivóban. A cigányok leeresztették a vonót; egyik-másiknak a mellére horgadt a feje. Oroszlán Mózsiban azonban forni kezdett az ital. Tántorgó léptekkel kelt fel az asztaltól és közeledett a lányhoz:

— Nefelejts — mondotta dadogva — ide hallgass. Én is elmegyek a háborúba. Én is szeretlek téged. Én is megérdemlem tőled azt a csókot . . .

Nefelejts megriadt a tántorgó embertől. Az asztal másik oldalára került. Oroszlán Mózsinak pedig felvillant a szeme. Rettenetes izmai feszülni kezdtek és az arcát elöntötte a vér. A két karját, amivel a múlt héten derékban tört ketté egy fenyőfát, rátámasztotta az asztalra. Azután elrikkantotta magát:

— Dejszén, ha nem adsz, veszek én magamnak! Nem játszom én kergetősdit az asztal körül. Azzal — csodák csodája — felkapta a tölgyfaasztalt, aminél tizenkét személy szokott kényelmesen ülni és a hatalmas, nehéz alkotmányt bedobta a csapszékbe. A csapszék rácsai, mint a nádszál törtek össze, mikor az iszonyú súlyú asztal rájuk esett, a cigányok riadtan ugrottak fel és szaladtak ki a csárdából. Nem volt több akadály a Nefelejts csókjához. Mózsi ott állt felgyürközött karokkal, a lány ajkán csak egy ámult, megdöbben sikoly röppenhetett el, a következő percben már átölelte a katona és megcsókolta.

Nefelejts, mint valami kis vadmacska, tépte ki magát Oroszlán Mózsi karjaiból. Arca véresre karmolva, kék szeme tele könnyekkel, ajka eltorzítva a nagy igazságtalanság miatt, ami vele történt. Megcsókolták! Odarohant az ajtóhoz és onnan kiáltott vissza a dülöngöző katonának:

— Engem sem lát többé soha senki!

És kiszaladt az országútra. A csárda előtt éppen hogy megállott a kallói pap szekere. Rebe Reb Eízikl a regényes éjszaka után fáradtan kászolódott le az ülésről. Sáje Áron a lovakat igazgatta. A harmadik, az idegen, éppen be akart lépni a csárdába, mikor mint a szélvész rohant nekik Nefelejts. Kigyulladt arcán a csók nagy szégyene. Majd hogy fel nem döntötte őket. Elrohant mellettük, azután nekiszaladt a mezőnek, egyre kisebbedett fehér alakja és utóbb nem látszott már belőle csak egy halovány pont a zöld vetés között.

Azután az is eltűnt, Nefelejts megszökött.

Nagy csend ült ki a tájra. A szomszédban élő lélek

nem volt még ébren. Aludtak a pásztorok, aludtak a gu-lyák, aludtak még a komondorok is.

A kallói pap meglepve nézte a különös jelenetet. Jó ideig tanácstalanul állottak a csárda előtt. Aztán dülön-gözve, karjait lóbálva megjelent az ajtóban Oroszlán Mó-zsi. Valami duhaj nótát próbált dúdolni, de a hűvös reggeli levegő, mely megcsapta a homlokát, hirtelen kijózanította. Bizonytalanul nézett a három zsidóra, akik ott állottak a szekér mellett, azután felismerte a kallói papot. Meghajolt és kezét csókolta neki, A pap szigorúan és érdes hangon szólt:

— *Majse, di biszt scho wider siker!* Részeg vagy megint, te kölyök!

Oroszlán Mócsi tanácstalanul állott a pap előtt. Az-itán, ahogy italos nyelve csak bírta, magyarázkodni kez-dett. És mikor már majd egy óra eltelt, az ajtón egyszerre megjelent a Nefeljts-kocsmáros. A leányát kereste.

— Kis lányom, Nefelejts! Merre vagy?

A korcsma üres volt. Nefelejts nem mutatkozott. Az apa tétován nézett körül.

Mikor a három zsidót meglátta az országúton, össze-ráncolta a homlokát. Cserepes Bálint, a Nefelejts gazdája, nem szerette a zsidót. Azután megint a leányát szolon-gatta. Hiába. Nefelejts nem mutatkozott. Oroszlán Mócsi dadogása még jobban felbőszítette. Homlokán kidagadtak az erek. Rárivalt a zsidókra:

— Zsidók! Hová tettétek a lányomat?

Azzal emelt hangon, a szomszéd házak és tanyák felé szaladva, megindult az országúton:

— Emberek, jó emberek, segítség! Megölték a lányo-mat a zsidók!

Két óra múlva vonultak be Kálióra a pap, két hive és a katona. Valamennyien vasra verve. A kallói zsidók rémülten nézték papjukat, amint felemelt fővel, a csöcse-lék durva kiáltozása közepette, pandúrok közt végighaladt a főutcán. Egyenesen a megyeháza börtöne felé.

Két óra nagy idő. Két óra alatt elbágyad a napra-

forgó, ha szembenéz a nappal; két óra alatt új rügy fakad az ágon eső után; két óra alatt létrejön és elhervad a szőke tiszavirág. És két óra alatt született meg a tanyákon, a Nefelejts-csárda körül a vérvád.

Nem új vendég Szabolcsban; járt már arra az a véres idegen, fog is még arra járni. Ott rejtőzött addig a nádasban, vagy az erdő mélyén. Aludt a szérúk sötétjében, megbújt a pajták homályában. Mikor úgy érezte, hogy itt az ideje, hogy sűrű a levegő, borúsak a lelkek, akkor óvatosan előbújt. Lassan, lépkedve, mint az útszéli tolvaj, mint a gyújtogató: üszköt vet a legkisebb házakra, azután a láng nyomul beljebb, beljebb. Egyszer csak égnek a lelkek, ökölbe szorulnak a kezek és megjelenik vörös köpenyében, ördögi arcával a nagy tűzvész közepén: a Vád, az örök, a rettentő Vád.

Nefelejts eltűnt. Vérfomok, — bár bor nyomai is lehettek? — a padlón. Zsidó katona az ivóban; három idegen zsidó a kocsmá előtt. Köztük egy, kit még sosem láttak a vidéken, kit *erre a célra* hozott ide a kallói pap. Mert ő maga is ott volt: a pap. A megyei zsidók elseje. A szent. Azután jönnek a tanúk: a cigányok, kik látták küzdeni Nefelejtsset a Mózsival; a pásztorok, kik látták véres arccal menekülni; a juhász, ki már nem látott semmit, csak hallott valamit. Jajgatást. Tiszta dolog: ott végeztek a lánnyal a mezőn, ott is temethették el. Majd megtalálják a holttestét. Hiába hazudja a Mózsi, hogy csak meg akarta csókolni.

Egyelőre azonban: börtönbe a gazokkal! Jöjjenek a vármegye pandúrrjai, jöjjenek a csendőrök, meg a környékbeli kaszások. Meg kell őket kötni. Az idegen zsidó zokogott, mikor megkötözték; reb Sájé Áron csóválta a fejét; a papnak mintha csendes mosoly ült volna az arcán. Hanem Oroszlán Mózsit tizenkettőnek kellett megkötöznit, mert harmat-hármát úgy vágott föbe, hogy ájultan terültek el mellette.

Hanem most már megvannak: ez a fő. Kísérik őket a börtönbe. A csőcselék kövel dobálja őket; a főispán Sztá-

ray gróf hanyag mosollyal néz ki a megyeháza ablakán. Nekiesik a nép a kallói zsidók házaiknak. Fosztogatás, rombolás, sikoltozás tölti be a zsidó-utcát. Előkelő zsidók ellen mennek elfogatási parancsok. A nép nyomott lelke, mely az árvíz, meg a rossz termés, meg a császár miatt keseredett el, a zsidókon tombolja ki magát. Ha zsidót vernek, ütnek egyet a császáron is, aki olyan „jó barátja a zsidóknak”.

. . . Áthalad a négy fogoly a pokoli felfordulásban a vármegyeház udvarán. A várnagy már nyitattja a börtönt. Az idegenből jött kántor felzokog:

— Én, én hoztam magammal e romlást. Ez mind a sátán műve, aki nyomon követ engem, Én vagyok a bűnös, rebe!

Sáje Áron Fisch csak a vállát rángatja. Ezt a nagy bölcseséget mormolja maga elé:

— Jobb lett volna otthon maradni...

Oroszlán Mózsai az öklein rázza a nehéz vasat:

— Ha Sámson szétvetette a filiszteusok palotáját — mormogja — én majd széttöröm ezt a pár téglát is. Felfeszítem a börtönt, összerontom a kaput, nem maradunk mi itt sokáig!

Csak a kallói pap lépked nyugodtan ennyi izgalom között. És egy csöndes mosollyal az ajkán mondja ezeket az emlékezetes szavakat¹):

— Haragszik ránk az Isten, édes fiaim. Haragszik ránk, Izraelre, mikép már sokszor haragudott. Haragszik ránk, mint férj az ő bűnös hitvesére. Felbőszítették, megharagították a mi bűneink. És mint férj hitvesének, haragja idején ő is válólevelet, *széf er keriszaszt* küld nekünk. De mi nem fogadjuk el a válólevelet, fiaim. Küldötte a prófétaikkal a haj donkorban az ő dorgálásaikban: mi nem fogadtuk el, mert mi nem akarunk elszakadni tőle. Küldötte a spanyol inkvizíció idején a hóhérokkal: minden máglya csak: válólevél volt, hogy a haragos Örökkévaló el akar szakadni az ő népétől. De mi nem fogadtuk el akkor sem. És

¹) A kallói pap utódainak szó szerinti feljegyzései után.

küld most is válólevelet — azt láttatja, hogy leveszi rólunk a kezét, hogy el akar hagyni minket, hogy ártatlanul bűnhődni enged, hogy nem vagyunk többé az ő népe. Én édes fiaim! nem fogadjuk el most sem. Kitartunk mellette, visszatérünk hozzá, bízunk benne, nem távolodunk el tőle sohasem. Övé vagyunk és ő a mienk, fényben, homályban, szabadságban és szolgaságban!

. . . A négy zsidó mögött hatalmas kondulással bezárult a vármegyei tömlöc vaskapuja.

IV.

A kállai kettős

Olyan egyszerű is ez a történet.

Kálló határában, a csárdából eltűnik egy leány szép tavaszi hajnalon. A csárda előtt ugyanakkor három zsidót találnak; egy negyedik zsidó, részeges katona, régóta kerülgette a leányt. Szerelemből? Dehogyan is. A vére kellett neki. A három zsidó főzte ki a gyilkosságot, a negyedik hajtotta végre. Azután eltemették a leányt valahol a mezőn.

Van-e egyszerűbb dolog ennél a világon?

Nem is bökkenő, hogy a zsidók tagadnak. Hát csak tagadjanak. Tagad a négy lecsukott zsidó: a szent pap, Fisch Sája Áron, az idegenből odaszakadt Weinstein, meg Oroszlán Mócsi. Azt hajtogatják, hogy a lány, ama bizonyos Nef elejts, kiszaladt a határba, keressék ott, majd megtalálják. De minek keresni, ha bizonyos, hogy meggyilkolták?

Három hete ülnek már a zsidók, nap-nap után újabb elfogatások történnek. Lecsukják a vármegyei kóterbe Mandel Józsefet, a kallói gazdag árendást; lecsukják Reb József Nánást, meg a testvérét. Mechl Nánást (nem volt más nevük a köztudatban, csak a falué, ahonnan származtak), lecsukták Reb Modche Tarczalt, meg az öreg Reb Áron Patakot, a község legvallásosabb zsidóját. És ki emlékezik rá, hányat még? Ült már vagy harminc zsidó vádlott a kallói vár nedves börtönében.

Teltek-multak a szép tavaszi napok. A zsidók házain

hol itt, hol ott villant fel a vörös kakas; tüzek, rablások, verekedések verik fel a zsidó-utcát. Egynéhány vállalkozó szellemű zsidó bejárta a környéket, vizsgálatot rendezve a saját szakállára. Keresik a Nefelegtset. Biz arról nem tud már senki. Se faluban, se tanyán: tiszai révész nem látta, vándor juhász nem találkozott vele. Eltűnt az a lány, elnyelte a föld, felitta a Tisza. Nincs belőle már semmi, csak a neve.

Egy hónap múlva azután a megyei törvényszék is kezdett már gyülekezni. Megjöttek a táblabírák nagy ekhós szekereiken; a városokból meg a nagytekintélyű ítélőbírák szállingóztak. Nemes Eördög István debreceni prókátor látja el a panaszos kocsmáros ügyét; úgy hírlett, hogy maga Sztáray gróf főispán, de ha nem is ő, hát az erőskezű Kállay alispán fog elől ülni a megyei törvényszéken.

Egy nap már annak is híre járt, hogy akasztófákat ácsolnak a város végén.

Hanem a zsidók lelkét csak egy nagy kérdés izgatta mind ez idő alatt: mit csinál a kallói pap? Az ő szentjük vajjon mit művei nagy elhagyatottságában, a börtön sötét mélyén?

Szűk tömlőc, alig hat lépés hosszú, rácsos-rostélyos ablakokkal; egy gyalulatlan asztal, meg egy kőpad: itt lakott egy hónapja Rebe Reb Eizikl Taub, a kallói szent.

De nem volt boldogtalan ebben a rettentő börtönben. Az ajkán, a vértelen, sápadt ajkán majdnem mindig mosoly ült. A nap felét imádkozással töltötte; a másik fél napot meg tanulással. Egy pár könyvet engedtek csak bevinni börtönébe. A nagy kabbalistáknak, *Lmjának* és *Vitainak* szent imakönyve, a *Sááré Cijón* feküdt előtte mindig, meg egy apró kis régi kéziratós mű, a *Széfer Nicochón*, a Győzelem könyve. Ezeket olvasta és mosolygott.

A bírának csöndesen felelt, az igazat mondotta, egyszerűen, bölcsen, keményen és a „gyilkosságról” nem tudott semmit.

Látogatót nem engedtek hozzá. Néha egy-egy árny

suhant el a rács mögött, oda se figyelt. Tanult, imádkozott, álmódzott.

... De éjszaka, éjnek évadján, ha elhalt a börtönőr lépése a folyosón, egy kóbor lámpa titokzatos fénye közelgett a kallói pap magánya felé. Nyílt a nagy zár, pattogtak a reteszek és valaki belépett a börtönbe, odaült a sötétben virrasztó rabbi mellé a kőpadra.

Amint maga elé tette a lámpát: annak világa átfutott finom arcán, fehér franciás parókáján, művelt és gondos öltözetén. Magas, szép szál fiatal ember volt. Neve: Szentmarjay Ferenc, a szabolcsvármegyei főispán titkára.

Forradalmár. A lelke izzott a haragtól és a gyűlölet-től a megye és a rendi uralom ellen. Új, jobb, szebb nemzetet akart teremteni a régi helyén. Magyarorságot, rendek és táblabírák, jobbágyok és deres nélkül. A lelke, mint valami finom óramű, reszketve figyelt Párizs felé, ahol akkor rengett a föld és ingott a régi rend. Nappal a megyeházán összeszorított ajakkal végezte hivatását; délután nagy titkos levelezése volt mindenfelé, néhány bujdosó jóbaráttal, bizonyos Martinovics Ignáccal, Kazinczy Ferencel ... és Párizsszal, És mig nappal a kallói vérvádpör gyalázatos aktáit kellett írnia, éjszakánként izgatott és zaklatott szíve odavitte a zsidókhoz, a rabbi börtönébe. Vonzódott ezekhez az üldözöttekhez, mert ő is üldözött volt; valami ősi nagy bölcseséget és tudást érzett a rabbiban, akihez odamenekült éjjelente zaklatott lelkével. A zsidó és az új idők, úgy érezte, homályos sejtelemmel: összetartoznak.

Szentmarjay Ferenc minden éjszaka végigvizsgálta a börtönöket. A főispán — mondta — a zsidó bűnösök álmait is ismerni akarja. De a valóság az volt, hogy vizsgálat helyett éjfélután leült a pap börtönébe és ott virasztott vele hajnalig.

Különös éjszakai kép is az az olajmécs rezgő világánál. Egymás mellett a kőpadon: a franciás dali ifju és az öreg zsidópap.

— Ezt a szörnyű, embertelen vádat — suttogta sokszor Szentmarjay — csinálják, bogozzák, szövik, hurkol-

ják körülöttek. Hisznek benne szentül. Vannak már tanúik is. A régi ostoba babona . . . Néha összeszorítom az öklömet és erőszakkal tartom magam, hogy rájuk ne rohanjak. A főispánné ozsonnáin másról sem beszélnek, csak a négy akasztófáról. Ezzel töltik az időt. Ez az ő gondjuk. És Európa nyugatán lángol már a világ. Párizsban összeült a nemzetgyűlés . . . szabadság és testvériség! A rabbi titokzatosan mosolygott.

— Honnan veszed a nyugalmadat, te pap? — zihálta a fiatalember. — Nem félsz? Nem reszketsz? El vagy hagyatva itt a sivatagban. Egyedül vagy. Üldöznek . . .

A rabbi ilyenkor halkán mondotta:

— „Légy inkább azok között, *akiket* üldöznek és nem azok között, *akik* üldöznek — így mondja a mi hitünk. Én várom az Istent.

. . . Egy hét múlva Szentmarj ay Ferenc lázas izgalommal lépett a rabbi börtönébe.

— Nem bírom tovább — suttopta. — Nem bírom tovább. Ma titkos utakon levelet küldtem a császárnak. Lúgoston van. Most jön haza a háborúból, ő szeret benneteket. Josephus barátja a zsidóknak. Megírtam neki, hogy mire készül az ő halálos ellensége: a vármegye. Zsidóégetésre, mint a középkorban. Boszorkányperre, a monarchia hírnevének bemocskolására. Kértem, rendelje el a zsidók szabadonbocsáttatását és a leány hivatalos köröztetését. Meg fogják találni azt a kislányt. Ó bár jönne Josephus, bár jönne! ő is forradalmár, ő is szabadelvű, mint mi, a fiatalok! Bárj jönne katonáival, széttörni ezt a vén megyeházát, azt a bagolyvárat, azt a denevérfészket . . . Világosságot, mert megvakulunk! Hiszen ti szeretitek a fényt, zsidók.. Hiszen ha ti összefognátok: veletek inkább megcsinálhatnók a forradalmat, mint a paraszttal. Ha összeszednénk titeket, kik jogtalanok, rongyosok, üzöttek, faluzók vagytok, de akikben valami makacs tűz ég örökké — ha ti hallgatnátok ránk, ha ti jönnétek velünk. —

A kallói rabbi ránézett Szentmarjay Ferencre:

— Veletek? De hová?

A fiatalember felugrott:

— Hová? A szabadság felé! A jogok felé! Lerombolni mindent, ami itt van ebben a sivatagban és a romokon át az új magyar élet felé!

A kallói pap ingatta a fejét:

— *Mi* nem lehetünk itt rombolók, fiam. És ha űznek is, ha vernek is, ha faluvégre hajtanak is: mégis az ő testvéreik vagyunk, őhosszjuk tartozunk. Magyarok vagyunk, A nyelvünk még dadog. Földet nem vehetünk. Házunk nem szabad hogy legyen. Pörbe fognak babonával, szíjat akarnak hasítani a hátunkból. Mindegy. Magyarok vagyunk. Tán csak a szemünk fényében, talán csak a hajunk színében, talán nincs más magyar rajtunk, mint a magyar nap pírja: mégis magyarok vagyunk. Mi nem mehetünk veled. Mi várunk. A mi jogaink lassan érnek. A mi időnk nehezen születik. A mi szabadságunk sok börtönön át közeledik felénk. Nem mehetünk veled és nekem elszorul a szívem, ha reád nézek, nemes fiam . . .

Szentmarj ay Ferenc ott állt kiegyenesedve a rabbi előtt:

— Akkor én búcsúzom tőled, szent ember. Úgy érzem, nem beszélünk mi többé egymással az életben. De most úgy válunk el, mint két halálraítélt. Terajtud talán még segíthet a császár egy gyors rendelettel. Engem már meg nem állít senki. Én megyek a győzelembe. Vagy: a halálba.

Azután lehajtotta a fejét és halkán mondotta: — Áldj meg engem, te öreg szent . . .

A rabbi kiterjesztette kezét és megérintette az ifjú homlokát. Fehér, májusi holdfény áradt be a rácson. Végigsiklott a szent fehér kezén és elveszett a fehér púderes parókán, ezüst csillogással.

— Áldjon meg az én Istenem, te Szentmarj ay Ferenc — mondotta a pap, — Nagy és nehéz útra visz a lelked. Eredj sorsod felé. De gondold meg: ha fölemelt fővel küzdőd is végig a te nagy harcaidat, legyen perc, mikor, mint most, meghajlik homlokod az Isten előtt. így állj az Ég előtt, ha győztél. De így állj, megalázkodva és megnyu-

godva, akkor is, ha a hóhér előtt kellene meggörcbűlnie a te kemény, akaratos nyakadnak ...

Szentmarjay Ferenc megrázkódott. Hűvös szellő járta be a tömlöcöt.

Egy szót mondott még a rabbinak:

— Holnap utolsó vallatás lesz, holnapután tárgyalás. Azután borongós arccal, fejére húzva köpenyét, sietett ki a börtönből.¹⁾

*

Mi az az „utolsó vallatás?”

Magyarországon a kallói vérvádpör idejében már el volt törölve a kínzó vallatás minden eszköze. Legalább harminc esztendeje. Kínozni a vádlottat nem szabad. De ha nem akar vallani, akkor hadd jöjjön az „utolsó vallatás”.

Hármukat vezették fel a bíróság elé másnap: a papot, Chajim Weinsteint és Oroszlán Mózsit. A negyedik fővád-lóit: Sáje Áron Fisch, nem jelenhetett meg. Lázás beteg volt már öt napja. Ott hagyták a börtönben.

A papot nem bántották. Tiszteletgerjesztő alakjának valami különös varázsa volt e napon: nem „akart” vallani, hát nevettek rajta. A halálbüntetése amúgy is bizonyos volt.

Reb Chajim Weinsteint, aki gyenge szervezetű volt, sem merték erőszakosan vallatni. Egy kis másfajta tortúrának vetették alá.

Az egyik jegyző nagy pecsétes írást szedett elő:

— Te zsidó, — mondotta neki — ha nem vallasz, eí-csukatjuk a feleségedet, meg a gyerekeidet. írok értük ép-pen Galíciába.

— Azokat ugyan nem csukják le az urak — sóhajtotta a vádlott — azok nem félnek már a bíróságtól. Ott feküsz-nek szép nyugodtan a szmihovi temetőben.

A bírák összenéztek. Megátalkodott bűnösök ezek. Kemény, edzett lelkűek. Holnap, a tárgyaláson tagadni is fognak. De van még addig is egy stáció.

Akit a főgyilkosnak tartottak, Oroszlán Mózsit, de-

¹⁾ Szentmarjay Ferencet hat évvel később, 1795 május 20-ikán a Vérmezőn végezte ki a hóhér, mint a Martinovics-féle összeesküvés egyik első hősét.

résre fektették, mikor megtagadta a vallomást. Nevetve kelt fel róla. Még sem vallott.

No, ha ez sem használt, jöjjön végül az utolsó vallás. *A kállai kettős.*

— Vigyék le ezt a bikahátú zsidót táncolni ma éjszakára! — adta ki a parancsot az alispán.

Táncolni?

Igen, így hangzott a szó. Ma éjszaka Oroszlán Mózsai el fogja járni a kállai kettőst.

*

A kállai kettős: parasztok tánca. Lábuk váltogatva, mint a golya, járják a szabolcsi meg a hajdúi lakodalmonkon. De a kállai kettős tulajdonképp kallói tánc. Ott találták ki. Azonban ott nem lakodalmon táncolták először, hanem a megyeház börtönében.

Sok bűnösnek lett halála ez a tánc. A megyeházban, a pincék alatt, a legmélyebb mélységben volt egy szűk kis cella. Ülni nem lehetett benne. Állni még kevésbé, mert hegyes vaslapokkal volt a padozat kirakva. Úgy kellett a lábakat váltogatni benne, ugrálni, mint sebes táncnál.

Ez volt az a híres kállai kettős.

Aki egy éjszakán át kibírta ezt a véres mulatságot: az reggelre olyan puha lett, mint a vaj. Vallott a kállai kettős után mindenki. Az is, akinek nem volt mit.

Oroszlán Mózsai mikor az éjszakára szóló végzést hallotta, megrántotta a vállát, azután szuronyos örök között négy társával megindult lefelé a tömlöcök lépcsőjén. Mellette a rabbi és Weinstein.

Reb Chajím Weinstein felsóhajtott a folyosón:

— Lesz-e, aki megtorolja a mi sok keservünket, kiontott vérünket? Lesz-e, aki engesztel a mi sok szenvedésünkért?

A rabbi ránézett:

— Lesz. Ha életben hagy az Úr, itt maradsz a mi országunkban. Családot alapítasz és utódaidban jő el majd az engesztelés a te sok szenvedésedért . . .

A pince bejáratánál szétváltak. Oroszlán Mózsai sötét-

ten nézett maga elé. De csodák csodája, Rebe Reb Eizikl Taub, a kallói szent, a vállára veregetett. Zsidóul, hogy az örök ne értsék, mondotta neki mosolyogva:

— Ide figyelj, Mózsi. Azt mondom neked ebben a nehéz órában: *ha látsz egy szekeret, akkor ülj fel rá haladéktalanul, akár van rajta kocsis, akár nincs.*

Oroszlán Mózsi megriadva nézett a papra. Azt hitte ez értelmetlen mondat hallatára, hogy a sok szorongatás elvette az eszét szegénynek. Az örök azonban közrefogták és vitték — mind mélyebbre a föld alá. A legmélyebb cellába.

. . . Rőt fáklyafénnyel hintették be előtte egy percre az utat, azután becsapódott mögötte az ajtó. Egyedül maradt. Durva nevetés hallatszott:

— Szépen táncolj, zsidó!

Majd egy másik hang:

— Korán reggel érted jövünk. Addig meggondolhatod magad, ha vallani akarsz.

És egy harmadik gonosz hang:

— Ha ugyan élsz reggelig, Mózsi!

Valami távoli nyári vihar rázta az egész vár épületét. Oroszlán Mózsi megborzongott a kínzókamrában. Lábában sajgó fájdalmat érzett. A vaskampók megkezdték szörnyű munkájukat. Másik lábára állt, de azt is kénytelen volt csakhamar felemelni. Megkezdődött a rémes tánc a nyomasztó sötétben. A kallai kettős ...

Öt méterre a föld alatt, lesújtva és elnyomva egy irtóztató hazug vádtól, szenvedve ártatlanul, ártatlan testvéreiért is egyedül és vérezve a viharos éjben: valami irtóztató erő költözött a zsidó katonába. Homlokán kopogni kezdtek az erek; karjai megduzzadtak; évszázados keserűség facsarta a szívéét, az elnyomott zsidóság minden fájdalma gyötörte. Oroszlán Mózsi lehajolt.

Egy rántással kikapott a lába alól egy kínzó vaslemezt. Egy másikkal egy másodikat. Aztán fújtt egyet. Legalább nem szenvedett már. Megállhatott a lábán.

Azután kezében a két vaspánttal, nekiesett a sötét falnak.

A fal engedett. Homokkő volt.

Egy félóra múlva az irtóztató lökések alatt a fal egy része beomlott. Ilyen karoknak nem tudott ellenállni. Oroszlán Mózsai kibujt a börtönből.

A vármegyeház pincéjében volt. Künn üvöltött a vihar és a szél besüvített a gádorba,

A rab megtalálta a lépcsőt. A fa-ajtót könnyű szerrel kifeszítette. A nagy szabad téren volt, a vármegyeház mögött. Körülnézett, Villámok hasították meg az éjszakát. Lehetett már éjfél.

Közvetlenül előtte valami nagy alkotmány állott . az udvaron. Egy villám fényénél felismerte.

Egy szekér volt. A lovak topogtak előtte. A bakon pedig: nem ült senki.

V.

Amikor meghasad az ég

Magányos szekér az éjszakában!

„ . . . *Ha látsz egy szekeret, akkor ülj fel rá haladéktalanul, akár van rajta kocsis, akár nincs . . .*” — így mondotta különösképpen a kallói pap.

Oroszlán Mózsai ott állott a viharos éjszakában a nagy szabad vásártéren, A megyeház mögött. Egész testében reszketett. Az örök, a város népsége, a tömlőctartók minden percben észrevehették a szökését. De csak egy percig gondolkodott, a következő szempillantásban már fölugrott a szekérre és lebujt a ponyva alá.

. . . Hogy mit is jelentett a kallói szentnek az a különös mondása?

Mózsainak nem volt ideje a gondolkodásra. Amint elhelyezkedett a ponyva alatt, a lovak megrántották a szekeret és elindultak.

Őrült rohanás kezdődött a villamos éjszakában.

Elindult a jármű. Kocsis nélkül, vezető nélkül.

A gazdátlan szekér, a megbokrosodott lovakkal, átvágtatott a városon, ki, a tanyák felé. Oroszlán Mózsai hason fekve a szalmán, a ponyva alól bámulta ezt a futást. Minden egyes lécszikorgott, az eresztékek majd hogy szét nem estek — a két ló habzó szájjal, ész nélkül rohant neki a sötétségnek. Vajon hova viszi őt most az Isten?

Mert hogy a Mindenható keze volt, mely érte lenyúlt a börtönbe, hogy az ő jósága csillogott fel sötét sorsa felett, azt már erősen érezte, tudta Oroszlán Mózsai. Durva,

egyszerű lelke megértette, hogy ezen az éjszakán, a végső tárgyalás előtt, mikor holnap annyi ártatlan szenvedőnek sorsa dől el, végre feljűk fordult az Ég kegyelme, annyi szenvedés után.

Villám szakadt villámra, a jég csapkodta a földeket és a szörnyű sötétben egy ölnyre nem lehetett látni. A gazdátlan szekér rohant a szabolcsmegyei főországuton. Hova, merre? Azt Oroszlán Mózsai nem tudta megállapítani. Néha úgy tetszett neki, hogy a levegőben szállnak. A földek csakúgy elsuhannak lábaik alatt, a lovak patkóin kék és piros lángokat látott lobogni és a sörényükön ezüst fény szikrázott. Balkánynak mennek-e, vagy Fehértónak? Vagy az apagi utón robognak? Hiába pislogott ki, a villám fényénél nem látott mást, mint a jégeső fehér függönyét, mely ott hullámozott a rétek és mezők felett.

De egyszerre a szekér megállott. Hatalmas zökkenéssel. A lovokról szakadt a hab és valósággal füstölögték az izzadtságától. A kocsai megbillent egy kissé: valaki felszállott és leült Mózsai mellé a szalmára, a ponyva alá.

Egy idegen!

Nagyszakállú öreg zsidó volt. Esőtől csapzott a bajusza, haja; csuromviz a lebernyege; a kaftánján apró jégcserepek fehérlettek. Hatalmas kampósbot a kezében; odatette maga mellé, mikor szótlanul letelepedett.

És íme, a lovak újra elindultak. De most már lassú kocogó lépéssel, mintha egy biztos kitűzött cél felé haladnának.

Az öreg zsidó ránézett Mózsaira. Mielőtt Mózsai még egy szót is szólhatott volna, megveregette a vállát és azt kérdezte tőle:

— Tudod-e micsoda éjszaka van ma?

Oroszlán Mózsai lehajtotta a fejét. Valami mélységes boldogság, nagy, végtelen nyugalom érzése fogta el. Eszébe sem jutott arról kérdezősködni, kicsoda az Öreg, hogy kerül ide? Olyan természetes, olyan magától értetődő volt az ő megjelenése ezen a rejtélyes éjszakán. Mintha az apja ült volna le mellé. Az apja, az öreg korcsmáros, kit két hónapja nem látott már. Vagy a nagyapja ... az öreg

Joszeif Tégláser, ki százéves korában halt meg tavaly. Ennek volt ilyen szelíd a szeme, ilyen meleg a keze. Oroszlán Mózsí ingatta a fejét, nagy, kövér könnyek gördültek le a szeméből. Hogy ő bizony nem tudja, micsoda éjszaka van ma , , .

Az idegen mosolygott:

— Ma van, édes fiam, *Svuósz* éjszakája.

Svuósz éjszakája! a titkok éjjele! Oroszlán Mózsí ráeszmélt. Hogyne: hiszen peszach után fogták el őket. Azóta szenvednek. Most itt a zsidó pünkösöd, a hét hét letelt. Ma van az a rejtélyes éjjel, mikor fenmaradnak az öregek, régi könyvek mellett, tanulnak, olvasnak, imádkoznak hajnalig, készülnek a holnapra. Mert holnap van Izrael legszentségesebb ünnepe. A Színáj emléknepje. És ezen az éjszakán éppúgy kell lélekben készülni az Isten elé, mint ahogy évezredekkel ezelőtt készültek az egyiptomi rabok a nagy kinyilatkoztatásra. *Léi svuósz!* Ünnepi éjszaka! És ő itt szegi az ünnepet egy parasztszekéren és az övéi, testvérei, börtönben sínylődnek . . .

Az idegen zsidó csak egyre mosolygott:

— Ne sírj, fiam. Ne sírj. Tudod-e, hogy ezen az éjszakán tanulással kell foglalkozni minden zsidónak?

Oroszlán Mózsí ránézett az idegenre. Ki lehet ez? A hangja olyan édes, olyan hízelgő, mint téli estén a tűz meleg, kedves zúgása a kemencében. Honnan van, hogy a szívébe markol minden szava? Odakuporodott melléje a homályban.

— *Tatenyu* — dadogta, mint a gyermek — *tatenyu*, apuskám, mondd meg, mit tegyek? Hiszen én nem tudok „tanulni”. Kívülről sem tudok semmit. Mit is imádkozzam? Mire gondoljak ezen a szent éjszakán?

És az idegen zsidó, két keze közé fogva a Mózsí busa fejét, mint a tanító a rossz gyermekét, lassan, halkán kezdett beszélni hozzá:

— Ezen az éjszakán tanulni kell és imádkozni. És aki már nem tud tanulni, annak csak emlékezni kell arra, amit egyszer *tanult*. És aki semmire *sem emlékezik*, talán em-

lékszik egyes nevekre, a nagyok, a bölcsek, a szentek nevére; mondja el azokat. Mert a nevek is olyanok ezen az éjszakán, mint az imák, A nevek felszállnak az égbe, mint az üstökösök és világítanak. De aki neveket sem tud, az gondoljon az ő szegénységére és nyomorúságára és szenvedéseire: és az ő fájdalmas gondolatai is felszállnak az Úr elé, mint az imák és könyörögni kezdenek. És ezen az éjszakán megnyílnak odafönn minden évben a nagy kapuk: *chamissim sáaré keduso*: az ötven szent égi kapu és nagy világosság ömlik ki rajtuk, És száll a fény, egyik felhőről a másikra, míg elér az ég egyik végétől a másikig. És mint egykor Színáj felett, most is, ezen az éjszakán, egy pillanatra: *meghasad az ég* . . .

Oroszlán Mózsai öntudatlanul ismételte:

— *Meghasad az ég* ... *És* minden kívánságunk teljesül, amit akkor kívánunk . . .

Az idegen felkelt a szalmáról, a bakra ült. A lovak egyre lassuló járásáról látni lehetett, hogy mocsaras helyre kerültek. Az idegen kezébe vette a gazdátlan gyeplőt. Mentek a nagy sötétben, lassan, lépésben.

Egyszerre megállt a szekér.

Oroszlán Mózsai odaült a bakra. Az idegen mellé. Kémelve nézte a nagy sötétet. Ugyan hol lehetnek?

Az eső és a jégverés alábbhagyott már; a szél elült. A nedves levegőben nyomasztó csend ült. Az idegen felnézett az égre, mintha imádkozna.

És íme, keleten sárga fény lángolt fel a boltozaton. Cspikés, rojtos volt, mint a villám. Felhők meghasadtak előtte. És szállt, rohant a fény nyugat felé, lángba borítva az egész égboltot, egy rettenetes villanás, mintha nappal lenne. A tájék megvilágosodott.

Most! most! *Meghasad az ég!*

Oroszlán Mózsai szívdobogva körülnézett. A Tiszának valamelyik árterületén lehettek. A nappali fényben, alig tíz lépésre a kocsitól, egy kunyhó látszott. Lápos, mocsaras helyen, zombék között. A nádasban csupa kis tó, meg hi-náros sziget. Maga a kunyhó is egy ilyen szigeten, A kunyhó

előtt, botjára támaszkodva, pipával a szájában állt az esőben egy öreg paraszt. Tiszai halász.

Mozdulatlanul, mint a szobor.

Az óriási villám kihunytt. Az égen összecsukódtak a fellegek. Megint sötét lett. Csak a paraszt pipája parázslott a homályban.

Egy mély, komoly hang szólt fel a szekérre:

— *A kallói lányért jöttök kentek?*

Oroszlán Mózsí feleszmélt. Leugrott a kocsiról, oda ment a tiszai halász elé:

— Hol van a lány, halász uram?

— Itt alszik a kalyibában. Várom már vagy négy hete, hogy érte jöjjön valaki. Itt találtam a mocsárban, úgy húztam ki egy lápos szigetről. Úgy látszik, elkódorgott bujában. Haza üzenni nem akart, kemény, nyakas lélek, azt mondta, majd érte jönnek, ha hiányzik otthon. Itt van nálam azóta, segít a halászatnál, de azért nagyon vágyik ám a szülejéhez.

Mózsí benézett a kunyhóba. Nem látott mást, mintegy fehér ruhát. De megismerte. A Nefelejtsé volt. Abban szökött meg az ő csókja után.

— Siessünk — mondta a halásznak. — Fel se ébreszse, úgy emelje fel a szekérre. Azután kend is jöjjön velünk Kallóba. Jutalmat kap majd a törvénytől.

Nefelejtsnek mély volt az álma. Fel sem ébredt, mikor a szekéren lefektették a lány szalmára. Az öreg halász melléje kuporodott. Oroszlán Mózsí meg az idegen zsidó kiültek a bakra.

. . . Hajrá, előre! Csak fűgén, lovacsák. Keleten mintha már pirkadni kezdene a nagy, viharos éjszaka után. Oszlanak a felhők. Egy-egy sápadt csillag is kigyúl oda-fönn. Ha így haladunk, délre beérhetünk Kallóba. Ha felébred a Nefelejts, vigyázunk rá. Nem ugorhat le a kocsiról. Hazavisszük, az bizonyos.

Az idegen ott Mózsí mellett: mosolygott, egyre mosolygott.

Mózsí ránézett:

— Micsoda ünnep, *tatényu* . . . Micsoda hajnal . . .
Micsoda *svuõsz* . . .

Az idegen megcirógatta az arcát.

— Állítsd meg a lovakat — mondta neki. — Én most már leszálok, édes fiam.

A szekér megállott egy fordulónál. Az idegen leszállt. Megrázta Mózsí kezét és mosolygott.

— Hazatalálsz, úgy-e? — kérdezte tőle. — Egyenesen jobbra hajtsatok. Akkor délre haza fogtok érni.

Oroszlán Mózsí csak a szemével merte kérdezni, hogy: „miért nem jön velünk?”

Az idegen erősen fogta a kezét.

— Sok dolgom van még ma, fiam. Ünnepe van. Sok a baj, a szenvedés, a templomokban sok ezer szív sajog fájdalmasan az Úr felé. Izraelt veszély fenyegeti itt is, ott is. A tieteken már segítettem. Sokan virrasztottak ma éjszaka gondokban és most az imáikat fel kell vezetni a Trón elé. Sok a végzet, az ítélet, amelyet meg kell másítani. Az én nemzetségem ünnepe ül ma és nekem vigyáznom kell, hogy boldog legyen az ünnep. Békét kell szerezni Izraelnek . . .

És már távolodott is a szürkületben.

Mózsí tévetegeten nézett utána. Valami csodás sejtelem szakadt fel a lelkéből. Gyermekkorában hallott mesék ébredtek fel benne. Felállt a bakra:

— *Élje növe! Élje növe!* Illés próféta! — kiáltott utána.

De az idegenből nem látszott már semmi, csak egy határozatlan ezüst fény, mely távolodva lebegett a szabolcsi pusztaság felett. A próféta eltűnt a messzeségben.

Nagy lárma, zörgés hallatszott ugyanekkor az országúton. A Mózsí szekere mellé nagy batár került. Ormótlan, sárga utazókocsi. Előtte fullajtárok vágattak. A tükörelakon át egy előkelő tisztet lehetett látni, ki hátradőlve aludt a párnákon.

— A császár futárja, a császár futárja! — rivalltak rá a fullajtárok. Félre a szekereddel!

Mózsí elkotródott az útból. Maga elé bocsátotta a csá-

szári futárt, ki Kalló felé száguldott. A Mózsi szekere lassabban ment. És ő ott morfondírozott a bakon a hajnali világosságban:

— *Élje nőve volt.* Jött, mint a köd, elment, mint a köd. A hangja olyan volt, mint az apámé. Amit mondott nekem, olyan volt, mint a muzsika. Meg sem értettem. De ő küldte ezt a szekeret a börtönöm elé és ő szállt rá a fordulónál és ő vezette át a süppedékes mocsáron. És vele virrasztottam át a szent éjszakát és szent voltam én is, mint a jámborok. A kallói rebe tudta előre. De én nem értem még ma sem. És ki fogja nekem elhinni, ha elmesélem ezt a különös éjszakát? ha elmesélem, hogy mikor legnagyobb volt a sötétség, az ő imájára meghasadt fölöttünk az ég?

József császár futára, Damonville ezredes, délelőtt tizenegy órakor ért Kallóba. A főispánt kereste. A megyeháza törvényszéki termébe vezették. Már folyt a vérvádpör tárgyalása. Egy teljes órát kellett várakoznia, mírig bejuthatott a törvényszék elé.

Áthaladt a padsorok és a megkötözött zsidó vádlottak sorfalán és az ítélőszék elé lépett. A kebléből levelet vett elő és átadta a főispánnak:

— Öfelsége rendelete — mondta németül.

A főispán vállat vont és a levelet átadta az alispánnak. Kállay alispán szikrázó szemekkel bontotta ki a császár rendeletét. Az elejét halkán olvasta el, a végét, hogy az ítélő- és táblabírák is hallják, fenhangan:

. . . az esztelen és középkorba illő váddal való foglalkozást pedig megtiltom a megyének. Az eltűnt lányt előbb három hónapig köröztessék, a lezárt zsidók pedig, a vizsgálat befefeztéig, még ma szabadon bocsátandók.

Adatott Lúgoson, anno 1789 . . .

Josephus, Imperator.

Az alispán arca vérbeborult, A megyei ítélőszék tagjai felugráltak.

— Megint megsértette a megyét! — Eb ura fakó! — kiáltották. Az alispán, a kezében lobogtatva az írást, odaszólt a dobogóról az ezredesnek:

— A megyei törvényszék csak a megyére hallgat, ezredes Úr. Másra nem! A császár nem szabadíthat ki gyilkosokat, csak azért, mert az ő kedves zsidói közül valók. Mondja meg, ezredes Úr, öfelségének —

Nagy, mély zúgás töltötte be ekkor a termet. A megyeház előtti tömegben odalenn élénk kiáltások hallatszottak. Az alispán kiejtette kezéből az írást és elképedve nézett az ajtóra.

A megyei ítélőszék termének hatalmas ajtaja ugyanis lassan kitérült. Egy beözönlő nagy csapat ember között ott állott az ajtóban Oroszlán Mózsí, diadalmas arccal. Mellette az öreg halász, kezében kopott kalapjával.

És előttük, sáros, tépelt fehér ruhájában, vérvörös arccal, lesütött szemekkel, ott állott a törvény előtt Nefelets, a korcsmáros kékszemű leánya.

— Hazahoztuk, alispán Úr, — dörögte Oroszlán Mózsí,

. . . Reb Chajim Weinstein néhány nap alatt kiheverte a börtönt. Elbúcsúzott a szent paptól. Kapott tőle egy levelet Turára, Ebben a községben éppen kántort kerestek a zsidók. Reb Chajim Weinstein tehát elindult Túrara.

Ott poroszkált a nyíri homokban a szép nyári délutánon. Zsebében a pap levele meg egy kis elemózsia; kezében a botja, torkában a hangja: nem is volt más vele az új élet felé vezető úton.

De reb Chajim Weinstein meg volt elégedve ezzel az útravalóval. Sütött a nap, tiszta az ég: úgy érezte, elszlott az átok, mely évek óta kísérte. A sátán elkotródott megszegyenülve oldala mellől. Nem tudta megejteni, megtántorítani: megmaradt Isten hívójének a szenvedésben is. Az átok véget ért, most csak áldás következhetik.

Valami derék özvegy asszonyról is beszélt a pap, ki ott élt Túrán, s ki méltó párja lehetne szép és boldog esztendőkre . . .

Reb Chajim Weinstein énekelni kezdett az utón.

Istenről énekelt, kinek végtelen a hatalma és örök a kegye.

Izraelről, melynek annyit kell szenvednie, de amely mégis a legboldogabb a népek között, mert övé az Isten.

És az Örömről énekelt. A nagy, csodás zsidó örömről, mely Istenből árad. Az örömről, melynek nincs soha vége...

MAYERL

I.

„Hoonov besáasz káászó. Hagibbór bemilchomoh. Vehoohev besáasz há-corech . . .”

(Figyeld meg csak őket: a jámbort, ha haragszik. A hőst, amint verekszik. És az igaz barátot, mikor eljő a veszély órája . . .)

A „Széfer Chaszidim” című kabbalisztikus mű 183. fejezetéből.

Mayerl elindul

- Mayerl, Mayerl, visszajösz idejében!
- Visszajövök, édesanyám.
- Mayerl, Mayerl, vigyázz az utón!
- Vigyázok én, édesanyám.
- Ló meg ne rúgjon, komondor meg ne harapjon, zsembékba ne süppedj, csalán meg ne vérezzen, Mayerl, Mayerl!
- Egyenesen megyek az országúton édesanyám.
- Zsandár elől térj ki. Katonát süvegelj meg, a gránicsárral ki ne kezdj, Mayerl, Mayerl!
- Ne félts engem, édesanyám.
- Mikor jösz meg, Mayerl?
- Nyár előtt, édes anyám.
- . . . Azután egy halk zokogásba fojtott sikoly, egy fehér kendő leng a kis falusi ház ablakán. Mayerl kilépett a kapun.
- Egyszerre egy mély, dörgő hang szólal ki az udvarból:
- Mayerl, gyere csak, hadd áldjalak meg.

Mayerl megáll a palánk mellett. Egy öreg, ráncos kéz borul a fejére,

— Maradj meg zsidónak, édes egy fiam, Ne hagyd el az Istent.

Mayerl könnyezik. Azután megcsókolja azt az áldó öreg kezét,

A palánk mellett megjelenek egészen és láthatóan az édesapja.

A kallói szent pap.

A szakálla nem is fehér már, hanem sárga az aggságtól. Az arca ezer ráncba fut, a homlokán nagy, szomorú barázdák. A rebe igen-igen megöregedett.

— Nem felejsz el engem, Mayerl? — kérdi tőle.

Mayerl nem felelt, csak pityereg. Az édesapja bölintgat a fejével,

— Mire Pozsonyba érsz, beletelik egy hónap, Akkor már hideg jár a Kárpátok alatt. Félek a hidegtől, édes kis fiam.

Mayerl egyre csak pityereg.

— Elvisz engem ez a tél, Mayerl. Talán nem is látlak többé ezen a földön, Csak odafönn fogunk találkozni az Isten trónja előtt. Ott nekem majd számot kell adnom rólad is, Mayerl. Tiszta az én lelkem. Mióta felnőtél, az Istennek neveltelek. Amióta beszélni tudsz, az Istenről beszélsz. Nincs más a lelkedben, mint az Isten öröme és az ő fénye. Amit tudtam az Istenről, beléd öntöttem, mint ahogy az öreg forrás a fiatal pataknak adja a vizét. És most elküldelek, mert én már nem tudlak tanítani. Elmégy nagy városokba, nagy iskolákba, nagy templomokba. Tanulj tovább, Mayerl. Ne hagyd el az Istent sohasem.

Mayerlnek potyognak a könnyei, kétoldalt, végig a gyógyó fekete kis szakállán, serekedő bajuszkáján, le a vadonatúj fekete selyem kaftánra, meg a kis bugyorra, ahova holmi útravalót csomagoltak be a vándor számára. Mayerl bizony nem is tud felelni.

— Azután, kis Mayerl, ha már sokat tanultál, ha már sokat tudsz, térj ide vissza Kallóba. Kis falu ez, de benne a boldogság, a nyugalom, a megelégedés. Ha fiatalon jössz

vissza, te leszel itt az én utódom. De lehet, hogy csak öreg, fehéren és megöszülve fogsz ide hazatérni. Akkor menj el a temetőbe, a síromhoz, meg az édesanyád sírjára. Imádkozz ott magadért, a lelked boldogságáért. És tudd meg, hogy sehol sem fog olyan nyugalom esni a te fáradt testednek, mint a kallói öreg temetőben.

Mayerl végre meg tud szólalni.

— Rebe — tördeli a szót — édes jó apám, én jövő nyárra már haza akarok jönni Kálióba.

A szent pap nézi az ő szerelmes egyetlenegyet fiát.

— Mayerl — mondja — vidd magaddal az útra ezt a kaméát.

Piros selyembe burkolva a *kaméa*. Az amulet. A csodatevő jószág. Ilyen bűvös talizmánt sokszor adott a kallói pap a hozzá zarándoklóknak. Egyiknek kis aranypénzt, a másiknak ezüstérmét, drágaköves iskátulyát, meg zöld szalagon lógó pergamentdarabkát, melyen kabbalisztikus mondások, oroszlánfejű betűk torlódnak. De ez a *kaméa*: ez rendkívüli dolog lehet. Ezt a tulajdon fiának adja a szent pap.

Mayerl reszkető kézzel bontja fel a selyemtakarót. Hirtelen megriad. Íme, az amulet nem más, mint egy négyszögletű kis tükör. Semmi disz, semmi cifraság nincsen rajta. A hátán elmosódó piros festék. A lapján: semmi.

Csak tükör.

Mayerl felnéz az apjára. De a rebe már eltűnt. Bement a házba. Mayerl megrázkódik és elindul. Az amuletet visszacsukja a selyembe és zsebre teszi. Azután nekivág az utcának. Előre hát, ki a nagyvilágba!

. . . Csepereg a szeptemberi eső. Elülepszik a por a kallói utcákon. Az akácok, amelyek kétoldalt beszélnek az utcát, elsárgultak, lekonyultak. Egy-egy ablakban, itt is, ott is, fejek jelennek meg és köszöntik az ifjú vándort. Szemérmes leányszemek csillognak a fehér függönyök mögül. Öreg zsidók intenek bucsut nagy, idomtalan kézmozdulatokkal. Megy, mendegél Mayerl. A sarkon befordul. Ott áll a *chéder* mellett. Nagy zümmögés hallatszik ki, mint a kis méhek egyhangú éneke. Mayerl benéz az abla-

kon. Tanulnak a kis kállói zsidófiúk. Száll, emelkedik a kórus, hajlongnak a fejek, repes a sok kis pajesz. Éneklük a Mózes szövegét, közben belevágnak *Rasiba* is, mert hogy enélkül a nagy magyarázó nélkül nincsen tanulás. *Frégt Rasé* . . . hangzik a tanító hangja, a nádpálcával nagyot üt az asztalára és azután, mint a szabadjára eresztett hullám, harsogja ötven hang a Rasi kérdését és feleletét. Egyszer csak megtorpan a zúgás. Mintha a tenger vize sziklához ütődne: zavaros zúgás hallatszik. Váratlan akadály merült fel. Szikla az egyenes utón. Zátony a nyílt vízen. A Rasi szövegében ott tornyosul egy *weizerl*. Egy „mutogató”. Nehéz mondat, érthetetlen pár szó, ami megszakítja a sima szöveget, amivel sokat akart egyszerre magyarázni a nagy mester, de ami olyan nehezen érthető, hogy csak úgy mutogatnak rá a beavatottak, mint valami ritka talányra. Megtorpan a gyerekhad, azután, mint ahogy a turisták megkezdik egy csúcs megmászását, lassan, óvatosan, közelebb nyomulnak a *weizerl* súlyos szavaihoz.

A kállói pap fia sóhajt egyet, azzal elindul. Ez a chéder, ez az ő gyermekkora. Más fiu búcsúzik erdőtől, ligettől, nádvesszőtől, farkarikástól. Neki a chéder volt mindez: a négy kopott fal, a fáradt, öreg tanító és Mózes és Rasi. Isten veled, szegény, szomorú kis iskola; most jön az élet, a bölcsesség és az igazi tudomány.

Ott jár már a nagy országúton, a mezők és rétek között. Ide-oda csapong, mint a pille. Egyszer térdig gázol a fűben, másszor a vetésbe nyomul; majd meg a lucernás között áll meg egy pillanatra. A tizennégy éves fejét mintha fátyol simogatná: repes a könnyű pusztai szél. Mayerl elandalova nézi a virágokat. Eszébe jut az édesapjának a meséje, amit gyerekkorában hallott tőle. Úgy mondja a kállói szent, hogy a virágok is Isten szolgálói és szolgálói. Azok között is vannak hívők és jámborok, imádkozók és istenfélők. A virágok — így tanította a kállói pap — jobbak az embereknél. A virágok szebben és igazabban tudnak imádkozni, mint az emberek. A virágokat jobban is szereti az Úristen, azért küldi nekik pontosan, idejében az ő esőjüket a gyenge harmatot. Az emberek imája ritkán

teljesül; sokszor heteken át kell várniok és hasztalanul, az esőre. A virágokra pedig lehull a harmat, reggel, este és mikor lehajtják a kelyhüket, hogy befogadják, akkor imát sóhajtanak. Mayerl nézi a virágokat. A kis csöndes ibolya az egy *choszed*, mondotta neki az édesapja, az jámbor, válásos lélek. Nézd csak, hogy húzódik össze és vonja össze szirmai: most is imádkozik. A pipacs, amelyik haragosan és könnyelműen leng a szélben, az egy *apekojresz*, az hitetlen, istentagadó, nem fél senkitől, de meddig tart az élete? Jön a szellő és letépi a szirmai egy pillantás alatt. A napraforgó, az *puree*, az nagyúr. Gögösen néz az égbe, mintha mondaná: én, csak én érek valamit! Ott áll mellette, mintha *cedokoért* koldulna, szerény alazsmizsnáért, két kéregető: az ütött-kopott puszpáng és a szomorú özvegy: a szegény búzavirág. A *puree* rájuk sem hederít. A rezeda, az a virágok tudósa: az a *talmid-chochom*. Hogy hajlong jobbra-balra, hogy vigyáz a szomszédaira . . . Mayerl eltűnődik. Hát ő a virágokat is csak úgy nézze, mint az embereket a kallói templomban? Hát ő mindig csak a talmudista legyen, soha semmi más?

Az ám. Hát nincs egyéb a világon, mint ima, meg tanulás, meg szombat, meg régi, szent könyvek?

Hát nincsenek-e nagy városok fényes palotákkal? Hintók meg királyok, meg hercegek? Nincsenek-e kisasszonyok, lányok és asszonyok, amelyeneket megyegyűlés idején látott végigrobogni a kallói utcán? Hát az ő élete mindig csak ugyanolyan legyen, ami eddig volt? Hová is vezet ez az út? Kallóból Pozsonyba. Egyik iskolából a másikba. Alig hogy becsukta az egyik könyvet, ki kell nyitnia a másikat. Itt csak az apja vigyázott rá, ott az egész zsidóváros fog a lépésein örködni.

Mayerl elkomolyodik. Mélyen fellélegzik: most, itt, az utón: egyedül van. Itt szabad. Itt lehet gondolkozni. Leheveredik a fűbe.

— Mi lesz belőled, Mayerl? — tűnődik magában. Az édesapád papnak nevelt. Láttad-e az ő életét? Csupa csoda, csupa szomorúság. Félország járt hozzá tanácsért, félország kért tőle orvosságot, gyógyulást, menekülést ne-

héz időkben. Nézd meg az apádat, Mayerl. Milyen beteg, milyen öreg, milyen szegény. Amije volt a lelkében: odaadta a kétségbeesetteknek. Amije volt ezüstje: elosztotta a szegények között. Mije maradt? Egy öreg deszkaágy, meg egy könyves-állvány: ott él, ott szenved beteg öregségében. Érdemes volt-e? Az édesanyádnak, Zísze néninek, a rebecennek még egy valamirevaló selyemkendője sincs, így akarsz-e élni te is, Mayerl?

Mayerl megborzadva ugrott fel a füből. Mintha a sá-tán kísértette volna meg. Pedig a táj csendes volt, senki a közelben, egyedül feküdt a nagy mohosi mezőn. Majdnem futott, hogy újból útnak eredt. Menekülni akart a saját gondolatai elől, a homlokáról szakadt a veríték, pedig már leszállóban volt a nap. Igyekezett nagy sebbel-lobbal a Tisza felé.

A késő délutánban egyszer csak kocsi zörög mögötte az úton.

Uri kocsi, nem parasztszekér. Hintóforma. Nemesi kocsis hajtja a négy pejt, finoman hintál a magas küllőkön a fekete jármű. Mayerl megáll, hogy bevárja. Mikor elhalad mellette a batár, az üvegablakon mosolyogva kihajol egy leányfej. Mayerl elsápadt. Ilyen szépet még ő életében nem látott. Aranyhaj és nefelejskék szemek, rózsaszín szalag a fehér homlokon: Mayerl lesütötte a szemét, mintha a napba nézne. És annyi fájdalom, annyi kétségbeesés volt az arcában, hogy az a szőke leányfej még jobban kihajolt és azután csengő hangú kiáltás hallatszott:

— Édes anyám, édes anyám! Valami szegény vándor zsidófiu áll itt az úton. Nem szednök fel a kocsira?

A hintó nagy zökkenéssel megállt. Belülről nagy, vidám kacagás hallatszott. Egy éltebb hölgy hajolt ki:

— Hova igyekszik, fiatal úr? — kérdezte Mayerltő.

— Pozsonyba, kérem, — dadogta Mayerl.

— Elvinnök egy darabig, ha meg nem sértjük, — kacagott odabenn egy férfihang.

— Üljön fel a kocsis mellé, látom, nagyon el van fáradva, — kiáltotta az aranyhajú leány.

. . . Mayerl szédült. Hajlongott a kocsi felé. Kiejtette

a kezéből a batyuját. Azután — maga sem tudta, hogyan — felkapaszkodott a kocsis mellé és a hintó újból megindult.

Odabenn a kacagás nem akart szünni. Azután halkabban, hogy a bakon ülők ne hallják, suttogni kezdtek női hangok:

— Micsoda tréfa ez evvel a zsidóval, Klarissza?

— A püspök urnák viszem ... A váradi püspök nálunk vacsorál ma este. Szereti az ilyen ajándékokat ...

Megint felharsant a kacagás. Aztán újból fojtott hangon:

— Aztán hogy viszed be a kastélyba?

— Azt mondjuk neki, hogy csak egy éjszakára pihenje ki magát ...

— De nagyon maszatos, szegény ...

— Majd megfürösztí a váradi püspök ...

Mayerl kábultan és fáradtan ült a bakon. Az egész napi vándorlás, a sok járás, a sok gondolkodás elbágyasztotta. Neki támaszkodott a kocsisnak, aki mosolyogva túrte. Mentek, rohantak, vágattak a nagy szabolcsi pusztaságon ... Ki tudja hova, merre? Mayerl elaludt ültő helyében a bakon.

Kis, félénk gyermeklelke az apjához repült álmában. Az öreg szent pap előtt ült és egy nagy talmudkötetből tanult. Láta az édesanyját is, amint föléje hajol ... és félálomban homályosan érezte, hogy valami nagy kapun hajtanak be és őt gondosan, óvatosan leemelik a bakról és elviszik valahová.

Mikor egy idő múlva felnyitotta szemét, két férfit látott ágyánál, egy nagy, díszes szobában. Mindkettőt hosszú, fekete papi ruhában, az egyiknek ráncos, öreg volt már az arca és nagy lila övet hordott a derekán. A fiatal magas, sovány, mögötte állt. Mayerl meredten nézett rájuk. Úgy érezte, hogy álmodik.

— Mi a neved, fiam? — kérdezte a lilaöves.

— Mayerl — rebegte a fiú.

Aztán újból lehunyta a szemét és mélyen, mélységesen elaludt.

II. Mayerl felébred

Alkonyodik a nagy tiszai nádasban.

Különös az a hangzavar, ami ilyenkor betölti a levegőt. A gémek hosszú, szomorú kiáltása, a bóbicék sivitása, a békák és tücskök koncertje bánatos hanghullámmá vegyül össze és csak akkor hallgat el egy pillanatra, mikor a fordulónál, Tiszadada felől feltűnik a nyíregyházi estí gyorsvonat és rekedt sípolással rohan végig a töltésen. Ilyenkor kidugja a fejét a nádasból annak mindennemű és rangú lakója: a békák nagyokat pislognak a tüzesszemű szörnyeteg felé, a vadlibák fellebbennek és dühösen csapkodnak szárnyaikkal. Azután eltűnik a gőzös, megkezdődik újból a nádas hangversenye és elterjeng a békességes este a szabolesi pusztaság felett.

Az országúton azonban dühös kiáltás hangzik el, mikor a vonat vörös szemei elmosódnak a jegenyék között.

— Tyü, az áldóját! Lemaradtunk a vasútról! Mi lesz most veletek, rongyos zsidai?

Aki így kiabál, megtermett, hatalmas alak. Pandúr. Még pedig a javából. Mint a fokozata mutatja, csendbiztos. Különös egy menet élén halad a nagy országúton. Öreg, töpörödött, toprongyos alakok sorakoznak mögöttük nők és férfiak, batyukat és bugyrokot cipelve, nagy botokra támaszkodva. Hol egyik, hol másik válna ki a sorból, de hat pandúr a puskájával tart rendet a furcsa ármádiában. Szakállas, vén zsidó valamennyi, tépett, rongyos zsidó-asszony.

Koldusok.

Mikor a csendbiztos rámutat az elrobogó vonatra, a koldusok közt zaj és mozgás támad.

— Nem megyünk tovább! Vigyenek vissza Tiszalökre! Fáradtak vagyunk! — kiáltja, sipítja egyik is, másik is.

A pandúrok puskatusai munkába kezdenek. A csendbiztos rárivall a sokadalomra:

— Csendben, zsidók, ha mondom! Azt akartam, hogy Királyteleknél felülünk a vonatra és így megyünk be a vármegyeházra. Hát a göthös lábatok miatt a vonatról íme lemaradtunk, most már gyalog kell bevonulnunk Nyíregyházára. De ha én elbírom, kibírjátok ti is. Reggelre át akarlak adni benneteket Bary vizsgálóbírónak.

— De hát mit is vétettünk mi a törvénynek? — kiáltja egy görnyedt alak a töméből.

A csendbiztos megpödrí a bajuszát:

— Azt nem én mondom meg, hanem majd eligazítja a vizsgálóbíró, önagysága majd megkeresi köztetek, ki segített levágni Solymosi Esztert Eszláron.

Mint amikor követ dobnak a tóba, úgy háborog fel erre a szóra a koldus-tábor. Öklök emelekednek szidalmak és átkok hangzanak el. Odatolongnának mind a csendbiztos elé, hogy megesküdjenek ártatlanságukra, ha a pandúrok szuronya vissza nem terelné a koldusokat a sorba. Azzal a menet újból megindul. A csendbiztos elől léptet nagy délcegen, mögötte az országút porában, a már elsötétülő ég alatt, a huszonnyolc koldus és koldusasszony és a hat pandúr. Egyik-másik öregebb koldus imádkozik, az esti imát mormolja sűrű könyek között és nagy sírásba tör ki, mikor odaér, hogy *hajsiéni Elajhé jisejni . . .* Segíts meg már minket, te nagy Isten, menekvésünk Istene. Van közöttük olyan is, aki félig ájultan a fáradalmaktól, a tisobeovi panasz dallamát kezdi énekelni s jajgatva tör ki: „*Zechajr me hojo lonu, habito ureé esz cherposzejni*, tekints le Isten, nézd, mi lett velünk, lásd meg a mi rettenetes szégyenünket!” Egyik pandúr magyar nótát füttyörész. A koldusasszonyok lihegve tolongnak előre, mikor egy vizes-

dézsákkal terhelt tehén közeledik az úton. Innának belőle. Ha a pandúr engedné!

Így haladnak a mocsaras vidéken még egy félóra hoszszat. Egyszerre az egyik pandúr előresiet és jelentkezik a csendbiztosnál:

— Jelentem a csendbiztos urnák — mondja, — hogy egy nagyon öreg koldus zsidó összeroskadt és ájultan fekszik a földön.

A csendbiztos odasiet. Csakugyan, így van. Ott fekszik a porban, elterülve, szinte holtan, egy öreg ember. Ott fogták az országúton Eszlár és Nagyfalu között ma reggel. Nem volt nála se pénz, se írás, bizonyos hát, hogy koldus. A kaftánja bélése felfeselve, a szakálla kócos, egyik keze véres a puskatusnak gyöngéd érintésétől. Elájult. A naptól-e, az éhségtől, a fáradtságtól? ki tudja. Se enni, se inni elfogatása óta nem kapott. Megnézik a zsebeit, nincs-e bennük egy falat kenyér, vagy egy pálinkás bütykös. Bizony, azokban a zsebekben nem találnak semmit, csak egy ütött-kopott kis zsidó imakönyvet. Ez a koldus egész vagyona.

Öreg, ájult zsidó koldus a szabolcsi országúton. Mit lehet vele kezdeni?

A többiek is alig hogy még vonszolják magukat. Nem bírják a kimerítő gyalogolást. Egyik-másik fásultan ül az országúton. Ezeket az embereket ma éjszakára el kell valahol helyezni, különben mind itt pusztul. Már pedig a csendbiztos parancsa nem úgy szól, hogy halott zsidókat vigyen a vizsgálóbírónak; neki eleveneket kell beszállítani.

A csendbiztos körülnéz. Ott vannak az utón a hajnalosi tanya és Görögszállás közt. Előttük egy kis száradó tó. Vadvízzel tele. A tó partján ott áll a hajnalosi kastély. Az ablakaiban, ha ugyan jól látni, lámpafény.

Ha oda be lehetne menni!

A hajnalosi kastélyba kevés ember ismeri a bejárást. Tudatik róla, hogy a Kállayak birtoka. Tulajdonosa a Kállay-család egyik tisztartója, rokon is, valamelyik mellékágon, ő is Kállay. Zárkózott, szigorú öreg ember. Évtizedek óta senki sem emlékszik, hogy megyegyülésen, agará-

szaton, őszi rókavadászaton látta volna. Hiányzik a Majláthok téli estélyeiről, nem találni a Korníssok nyári piknikjein sem. Ott él, visszavonultan a tóparti kastélyban, az öreg, beteg feleségével és az egyetlen fiával. Ez az egyetlen fia: vak.

A csendbiztos ránt egyet a dolmányán, ő bizony megpróbálja a hajnalsi kastélyt is. Megkéri a gazdát, engedje a pincéjében lepihenni reggelig ezt a díszes társaságot. Utóvégre az is nemes, az is magyar Úr, hozzá Kállay. Nem lesz vele nehéz megértetni, hogy ma a törvénynek szüksége van ezekre a koldus zsidókra, épségben kell őket bevinni Nyíregyházára.

A pandúrok felterelik a koldusokat. Előre, zsidók! Megyünk éjjeli szállást keresni. Az ájult öreget két koldus fölemeli a földről, úgy viszik magukkal. Átgázolnak egy pár pocsolyán, megkerülik a vadvizes tavat, azután odaérnek a hajnalsi kastélyhoz,

A bejárat, amely olyan, mint egy várkapu, sötét. A nagy rács mögött sűrű jegenyesor látszik, ahol szabadjukra eresztett kutyák rohannak elő az idegenszagra. A csendbiztos nézi a nagy sötétet, azután egy pipát lát parázslani a kapu előtt. Odasiet.

A pipázó ember: a kastély gazdája.

Amint a fellobbanó szikrázásnál kivehető: hatalmas szál öreg ember. Sűrű, fehér a szakálla. A fején sapka. Bőrkabát van rajta és nagyokat pöfékel a pipájából. A csendbiztos elébe áll és bemutatkozik:

— Recsky András vagyok, járási csendbiztos, szolgaltjára.

Az öreg bólint. Hidegen, csak egy szót mond:

— Kállay.

A csendbiztos zavartalanul folytatja:

— Zsidó koldusokat kellett összefogdosnom a járársomban, tekintetes uram. Be kell vinnem őket a megyeházi tömlöcbe. Lemaradtunk az esti vonatról, egyik-másik össze is esett a fáradtságtól. Ha meg nem bánthanám, tekintetes uram, hadd pihenjünk meg itt ma éjszakára a hajnalsi

kastélyban. A koldusokat levitetném a pincébe, én magam pedig meghúzódok akár egy padon itt a kertben.

A pipa fellobban egypárszor. Nagy füstfelhők törnek ki belőle, azután mély, nehéz hangon jön a válasz úgy egy fél perc múlva:

— Nem bánom, vigyék őket a pincébe. Majd hordatok nekik vizet. Ön pedig legyen a vendégem estebédre, csendbiztos Úr.

... A hajnalosi kastély kulcsára megfordította a pince öreg lakatját. Kinyílt a széles vasajtó, melyen ott a Kállay-család címere. A széles gádon levánszorgott a koldus-csapat, A hideg köveken aléltan nyúltak el. Nagy dézsákban vitték le a vizet a kastély konyhájából. A nyomorultak nekiestek a dézsáknak és fenéig szürcsölték azokat halálos nagy szomjúsággal. Az öreg, eszméletlen koldust a pince egy külön kis fülkéjébe fektették; egy pandúr maradt mellette, ki szilvóriumot kért a részére és próbálta éleszteni.

Fent, a kastély terraszán, ott a fák között, emeletnyi magasságban, a nagy fehér köveken, két személyre terítették vacsorára. Ott ül a kastély ura és vele szemben, tulipiros arcával, hegyes bajuszával a félelmetes csendbiztos. Sem az asszonya, sem a fia a házigazdának nincsenek ott. Mindkettő beteg, már évek óta.

Ott ülnek a magányos vacsoránál. Megcsörren a borospalack, jó homoki vinkó ömlik sárgáivá a magas poharakba. Nagy szúnyogok ütődnek dongva a kertilámpás üvegének, egy-egy bolond szitakötő az üveg nyilasán odareppen egyenesen a lángba és nagy sercegéssel ég porrá. Leng az éjszakai szél; Recsky András csendbiztos maga is szívarozik.

— Hát tudja, tekintetes uram, — magyarázza a ház urának, — úgy áll a dolog, hogy az eszlári gyilkosságnál a falubeli zsidókon kívül jelen volt még egy vándor koldus zsidó is. Az vezette be Esztert az imaházba, kezénél fogva, ő tartotta a lánykát, míg elvették a vérét.

A pipából nagy füstfelhő száll fel. A háziúr megszólal:

— Igaz volna-e az egész bolond história?

Recsky András megdöbben. Magyar úrtól ilyen kijelentést ő még nem hallott. Pödör egyet a bajuszán:

— No már engedjen meg a tekintetes Úr, amitől lángra kelt egész Magyarország, amit tud már az egész világ, hogy a zsidók elemésztették Solymosi Esztert. . . hát nem olvas lapokat a tekintetes úr? Hát hogyan él itt a kastélyában, mikor a tulajdon megyéjében egy félév óta másról sem beszélnek, mint erről a zsidó csúfságról?

A háziúr feltolja homlokára a sapkát. Magas, nemes, ősszel keretezett homlok látszik alóla. Végigsimít egyet a homlokán, mint aki valami nyomasztó gondolatot akar onnan elűzni, aztán megint felemeli a pipáját. Azt mondja:

— Én, csendbiztos uram, nem olvasok semmiféle újságot már tíz esztendeje. Én a beteg feleségemet, meg a beteg fiamat ápolom, meg a gazdaságomra ügyelek. Ön az első idegen, aki hosszú idő óta énnálam megfordul. Az eszlári esetről csak annyit tudok, amennyit a béreseim meg a szolgálóim munkaközben mesélgetnek egymásnak. De az csak olyan, mint a népmese. Sohse hittem benne. Ki hisz a varázslatos idegen bolygó zsidóban, vagy abban, hogy fényes nappal bevínnének egy parasztlányt levágni a templomba? Én azt hiszem, hogy Solymosi Eszter a Tiszának ment, mert megverte az édesanyja. Majd kifogják, mielőtt befagy a víz.

Recsky András ámulatában kiejti a szívart a szájából. Ilyet ő még nem hallott. Így még a fizetett saktervédők sem írnak a zsidólapokban. Egy magyar urnák legyen ilyen véleménye !

Hanem a kastély gazdája lehajol, felemeli a csendbiztos leejtett szivarját. És keményen mondja:

— Hát ezek a koldusok hogy' tartoznak a dologba? Recsky András csendbiztos dacosan szeme közé néz a ház urának. Hörpint egy pohárral, azután levágja a poharat az asztalra.

— A koldusok, tekintetes uram, azokat három nap

alatt fogdostattam össze Eszlár és Nagyfalú környékén. Meg kell találnunk azt a vándor zsidó koldust köztük, akinek része volt az Eszter levágásában. Az ilyen koldus nem kódorog messze, beveszi magát akár egy évre is egy vidékre, onnan aztán el sem mozdul. Én, aki csak ilyenfajta top-rongyos zsidó volt errefelé, összefogdostattam, Beviszem Baryhoz. Majd ő felfedezi köztük az igazít. Ha nem is volna köztük a valódi gyilkos, lesz itt ebben a csapatban olyan, ki hírt tud róla. Majd a nyíregyházai börtönben, hova nem ér el a zsidók pénze, meg a Rotschild aranya, ott kiderül az igazság. Csak az a sajnálatos, hogy az olyan jófejű magyar úr, mint a tekintetes uram is, ahelyett, hogy segítene irtani a zsidót ebből az áldott országból, odaáll melléjük, pedig nem is tudja, milyen bűnösök. *Én* tudom, tekintetes uram. Ha tőlem függne, egyet sem hagynék itt, mutatóba sem. Pusztuljanak innen, menjenek Palesztinába a sötét fajzatjai. Úgy kell velük bánni, mint ahogy én szoktam, mint ahogy én tettem most is, mikor kikotortam ezeket a rongyosokat a vacskaikból. Elcipeltem őket ebéd-től, vacsorától, kihúztam a templomokból, elfogtam az országúton. Most is csak azért pihentetem őket, hogy több erő legyen bennük, mikor Bary elé kerülnek. Annak friss állapotban kellene a zsidók, nem ájultan!

A pipából nagy, az eddiginél is sűrűbb füstfelhők szállanak. Egészen elborítják a házigazda arcát. A terrazon azonban egyszerre halk, óvatos lépések csoszognak. Az asztalnál íme, ott áll a kastélybeli kulcsár meggörnyedt alakja.

— Tekintetes uram, — mondja lassan — odalenn a rabok között van egy nagyon öreg zsidó ember. Ájultan hozták ide, most, úgy látszik, végét járja. Üdítettem, de hasztalan, nem lehet már életet vinni beléje. Azt hajtogatja nagy hörgései között, hogy a tekintetes urammal van még közölni valója.

Recsky András tölt egyet a palackból:

— Majd lemegyek én, tüstént elhallgattatom azt a bolond öreget — mondja indulatosan.

A házigazda feláll a helyéről. Leteszi a pipáját. Int a csendbiztosnak, hogy csak maradjon, odatesz eléje még egy palackot. Azzal odafordul a kulcsárhoz:

— Megnézem, mit akar az a koldus. Gyerünk, öreg.

*

A hajnalosi kastély pincéjének van egy rozszant kis fülkéje. Repedt hordók, szétmállott dongák és rozsdás pántok töltik be. A deszkahulladékon ott feküdt a nagyon öreg koldus. A feje fölött mécs pislákol, oldala mellett egy pandúr ásítózott. A szomszédban, egy könnyű falon túl, ponyvákon meg a hideg földön aludtak a Recsky András összefogdosott koldusai.

A kastély urának meg kellett hajolnia, hogy a kis fülkébe beférhessen. A koldus, mikor maga mellett érezte, kinyitotta szemét. Nagy, sötét, szenvedő szemek voltak azok. És az öreg koldus kinyújtotta a kezét, megsimogatta a kastély urának ősz fejét, aztán halkán, értelmetlenül mondta:

— A tükör . . . Megvan-e még az a tükör?

A kastély ura intett a kulcsárnak: Valami tükröt kér a haldokló. Hozzatok le a kastélyból egy tükröt. A kulcsár elment. És a két férfi egyedül maradt.

Az öreg koldus félkézre emelkedett és közelebb hajolt a kastély urához:

— Én *azt* a tükröt kérdezem, uram, azt a bizonyos tükröt ... Te már talán nem tudod, de én jól ismertem azt a tükröt és azt is jól ismertem, aki adta . . .

A koldus visszahanyatlott. A sötét pincében nagy, nyomasztó csend támadt. A szomszédban az alvó nyomorultak hörgő sóhajai, kétségbeesett álmái kísértettek. Itt mozdulatlanul állt a hajnalosi kastély ura egy haldokló aggastyán mellett és figyelte a szavait. Az öreg koldus lehunyt szemekkel beszélt:

— Üldöznek minket és bántanak újra ... és fogdosnak, mint a kóbor ebet és üznek és hajszoznak étlen-szomjan . . . *Sáász niszojón*: eljött újból a nagy próba ideje. Nézz körül: csupa nyomor és szenvedés. Lángban az or-

szág, készülnek ellenünk és meg akarnak semmisíteni. Ég a föld alattunk és ólom lett az égboltozat. Ó jaj, mi lett belőlünk! Járja a vád, járja az átok és nincs aki ellenmondana: szégyen és gyalázat foltja mindnyájunkon. És nincs igazság, és nem jön az igazság. Nyugodt-e a lelked, te nagyúr itt mellettem? Nem reszketsz-e te is, mint a virág a tengerfenéken, ha odafönn dul a vihar? Fáj-e, fáj-e, mondd, neked is a gyűlölet? Érzel-e valamit te is, hajnalosi földesúr?

A hajnalosi kastély ura nem m0zdult. A homlokán veritékcsopek jelentek meg. Rekedten kérdezte:

— Ki vagy te és mit akarsz most tőlem?

A koldus nem nyitotta ki szemét. Úgy beszélt tovább.

— És most ideért a te házadhoz a tűz. Ide hoztak zsidókat. Itt akarja őket ma éjszaka megkínozni a hóhérjuk. A te házadban, uram. Ép-e a lelked még? Tudsz-e emlékezni? Vagy engeded? Meg fogod engedni, hogy a te házadban zsidók sírása hangozzon, ártatlan, szerencsétlen embereké? Rám figyelj, uram ... Én ismertelek és ismertem az apádat is. Én régi vándor vagyok ezen a földön. Ha ma meghalok így, holnap új alakban jövök el hozzátok. Akik ismernek, tudják, hogy mi a nevem és tudják, hogy évezredek óta vigyázok Izraelre és ott termek, ahol bántják őket és ott halok meg, ahol ők elpusztulnak. Én vagyok az öreg koldus zsidó, kit mindenki megbánt és aki örökké él . . . Velük szenvedek most is ebben a harcban. Ott ültem a nyíregyházai börtönben és virrasztottam szegényekkel a szenvedések éjszakáján. Ott álltam az eszlári utón és hal-kan vigasztaltam, akiket ártatlanul bántottak. Én a te apád barátja voltam és segítettem őt egész életén át és megjelentem a szabolcsi pusztaságon, ha szükség volt reám... Én barátja vagyok a te fajtádnak, régi, régi ideje . . . Hígyj nekem, uram . . .

A koldus megint felegyenesedett. Rázta a láz. És átölelte, magához szorította a hajnalosi kastély urát.

— Emlékezel-e már? Ébred-e a lelked? Vagy még mindig alszol? Elaludtál ezelőtt hatvan évvel. Elvittek egy

idegen kastélyba. Lefektettek. Mikor felkeltél, új ruhát adtak rád. És lassú, gonosz munkával elvették tőled mindazt, ami csak a tied volt. Elvették a hitedet. Kiverték a fejedből a multadat. Új vallást, új nevet adtak neked. Gyermekek voltál. És te mindent elfelejtettél. Mint aki alszik. És adtak neked földet, kastélyt, asszonyt, szép szőke asszonyt ... és te nem emlékeztél már semmire. Hiszel-e már nekem? Kel-e a nap a lelkedben? Én mondom neked: ami eddig volt, az álom volt. Aludtál hatvan évig és én most eljöttem, hogy a veszély idején fölkeltssek. Ébredj fel, ébredj fel, Mayerl!

A hajnalosi kastély ura megrázkódott. Dadogva ismételte:

— Mayerl? Mayerl?

A koldus boldogan mosolygott.

— Igen, így, így, ez a te igazi neved . . . Mayerl... Nem emlékezel már? A váradi püspök megkeresztelt és magához vett sok-sok évre és idegen iskolákban elfelejtetted a nevedet és a hitedet . . . Mayerl! így hívnak ... Én ismertelek téged, mikor kicsiny voltál és láttalak tanulni és láttalak kétkedni és láttalak elmenni ... Én jóbarátja voltam az apádnak . . . Emlékszel-e az apádra? Az öreg szentre, ott Kallóban, a kis házra, ahonnan elmentél örökre ... az édes anyádra, aki annyit sírt utánad, míg csak meg nem halt . . . Mayerl, Mayerl, nem vigyáztál magadra. Eltévedtél. Idegen pap, idegen hit, idegen asszony ejtett meg. De most, most mindent helyrehozatsz. Én még ma elmegyek az apádhoz, oda, ahol ő ragyog a szentek között és elmondom neki, hogy felébresztettelek... Mayerl, kelj fel! Térj meg, ébredj a nagy álomból! Ne engeddd, hogy bántsák a te véreidet a magad házában , , . Mentse meg ma éjszaka ezeket a szegényeket a hóhértól... Mayerl, dobd el a te nagyúri ruhádat, dobd el a te új nevedet és állj be te is a koldusok közé . . . Térj meg, míg van időd, míg lehet, míg nem késő ... És én most elmegyek az apádhoz a mennyekbe és hírt viszek rólad neki...

A koldus hátrahanyatlott, a szava elfulladt, alig lehetett már hallani:

— És a tükör . . . Keresd meg valahol azt a tükröt, Mayerl . . .

A pincegádon súlyos lépések dobogtak. A kulcsár jött le. Kezében valami francia ízlésű toilette-tükörrel. Mögötte a pandúr. És még valaki, akinek szájából dőlt a borgóz. Megállt a haldokló koldus előtt, a csizmáit döngve ütötte a deszkafalhoz.

— Egy kis éjszakai vallatás nem fog ártani, tekintetes uram. Hajrá, ti zsidók! Ébredjetek! Beszéljünk csak arról, mi történt Eszláron?

Recsky András volt, a csendbiztos. A szemei vad fényben ragyogtak és a hajnalosí kastély urára nézett kedveskedve.

... A hajnalosí kastély ura pedig éppen felegyenesedett a koldus mellől. A szemében könnyek csillogtak. A homlokát összeráncolta és felemelte a két összeszorított öklét. Szédülve, tántorogva, mint az álomjáró, lépett néhányat a csendbiztos felé és torkából rekedten tört ki a hang:

— Recsky Bandi! Zsiványok pandúrja! Zsidók hóhérja! Ki innen! Ki az én házamból!

III.

Mayerl hazatér

. . . Mi marad a nyárból és mi a forró déli napokból? Mi lesz a rózsából, ha elsápadnak szirmai és hova lesz a kertek pompája? Mi marad az életből, ha reszket a kezünk és lassabban ver a szív? És mi a szerelemből, ha elbágyad a lélek?

Lehet-e újra kezdeni?

Lehet-e mondani: csak álom volt az egész? Lehet-e újra botot ragadni és kimenni az útra és folytatni és menni tovább? Hatvan év szállott el, hatvan év, de azt mondd, hogy csak álom volt. Elrabolták a hitedet, most megkeresed újra. Elrabolták a nevedet, most utána mégy. Elindulsz. Eldobod ezt az egész életet és kezded újból. Feleséged van; elfelejted. Fiad: nem törődöl vele többé. Kastélyod és birtokod; nem bánod. A te neved: Mayerl. Neked ott kell folytatnod, ahol abbamaradt, mikor tizennégy éves voltál ... Az apád megáldott, az anyád sirt érted: megcsalhatod-e őket? Elindultál nagy iskolákba, bölcs mesterekhez — most folytatnod kell az utadat. De lehet-e, lehet-e? Ugyanaz-e a szív benned, amelyik akkor dobogott, Mayerl? Ugyanaz a kéz-e a te urí nemesi kezed, mint amelyik a vándorbotot fogta? Te vagy-e még? Mehetsz-e tovább?

Lehet-e újra kezdeni?

Ki is fog hinni neked, Mayerl? Öreg, magyar úr vagy, nem értesz a zsidósághoz, héber betűt nem ismersz. Beállhatsz-e iskolákba kis diáknak? Mitévő leszel?

Kiűzted a kastélyodból a csendbizont. A legényei el-

széledtek. A zsidó koldusokat felszabadítottad. Hallgattál arra az öreg, rejtelmes emberre, aki éjfélkor a pincédben széttörte az életedet s megmondta: ki vagy tulajdonképpen. De hátha hazudott? A haldoklók is hazudhatnak. Nézd: a többi koldus azt mondja, hogy az Isten embere volt. Nem ismerte senki, nem tudták a nevét, hirtelen tűnt fel közöttük, mint ahogy azt Eljahu prófétáról tartja a hit. És mikor újra lementél a sötét pincébe, hogy megkeresed, hogy lezárd halódó szemét: nem találtad többé. Van, aki azt mondja, hogy elvánszorgott egyedül az éjszakában. Van, aki azt mondja, hogy eltűnt, mint ahogy *Élje nőve* jő és eltűnik a földeken, ezüst csillagköd gyanánt.

Igaz volt-e, amit mondott? Kinyílt-e a lelkedben valami rejtelmes, távoli emlék, mint az éjféli vízi rózsa a Tisza színe alatt? Emlékszel-e? Mi történt veled ott a haldokló mellett? Miért szállott agyadba a láz, miért reszkettek kezeid, mi ébredt fel a szemeid mélyén, micsoda elfelejtett kép? Valami, amiről leszoktattak. Valami, amit elfelejtettél. Móricot, az eszlári metsző fiát, most vallatják Nyíregyházán. Elfelejtették vele a szüleit két hónap alatt. Te nem is voltál annyi idős, mint Móric, mikor a váradi püspök keze alá kerültél. És neked hatvan évig nem beszélt senki az elfelejtett multadról. Hatvan év nehéz, nagy épületét rakták a te gyermekkorodra. De te úgy-e emlékezel, *már emlékezel*, az apád szemeit látod magad előtt és rohansz, ki, az éjszakába, hajadonfőtt, a sötétbe, az idegenbe . . .

Hová, hová, Mayerl?

Egy csillag sincs az égen. Koldus akarsz lenni te is? Vándorolni akarsz, el akarod temetni azt a hatvan évedet. Keresed az apádat: megleled-e? Szomorú őszi napon érsz a sírjára. Berontasz, lázasan a boltozat alá, hol az ő drága teteme fekszik. Nézed a sírkövét. Nézed és *nem tudod elolvasni*. Nem ismered a héber betűt. Odadobod magad és kérdezel és sírsz és könyörögsz: a sír nem felel. Az apád sírja! A sír nem ismer rád többé. Jámborok imádkoznak rajta: megkérdezed őket. És ők felelnek és te *nem érted a*

nyelvüket. Hiszen zsidóul beszélnek. És mikor összetörve, zokogva, kapaszkodsz fel a súlyos lépcsőkön, íme rád hull a falból egy gerenda és szétzúzza a lábadat. Az apád sírján! Mintha az ő ökle volna, amely arcodba csap. És te vérezve, sántítva mégy ki Kalló utcáira . . .

Hová, háová, Mayerl?

Keresed a házakat a kallói utcán és nem emlékezel. Kutatsz és kérdezősködöl és kínevet mindenki. Mayerl? igen, volt egy kis fia valaha, úgy mondják, a kallói szentnek. De az rég meghalt idegen országban. Ki hisz neked, hiszen egy ígét sem tudsz a bölcsek szavaiból? Te volnál a szent fia? Azt hiszik, hogy bolond vagy.

És aztán egyedül, sántán, félőrülten bolyongani idegen városokban. Lesni a szót a templomok mélyén és nem érteni őket. Figyelni a tudósokra és a papokra és meg nem érteni őket. Jární a temetőket és nem tudni elolvasni a felírásokat. És ellesni egy-egy foszlányt a beszélgetésekből, lopva tanulni egy-egy dallamot és azt hinni, hogy talán még lehet; és érezni, hogy egyre fáradtabb a szív és ködösebb a szem ... És haza is gondolni, haza, az elhagyott kastélyra, a beteg feleségre és a vak gyermekre — és aztán ismét az apára és anyára és a múltra és menni tovább. Kis, magyar gettók mélyén szenvedni, nyomorogni, éjjel a városi padokon hálni, reggel ténferegni az utcákon, megnézni minden arcot, lesni minden elejtett szót, *mint egy kis diák, ki mindenáron tanulni akar* — Mayerl, meddig még? Lehet-e, lehet-e újra kezdeni?

Lehet-e azt mondani: nem történt semmi, az én nevem kisfiús, gyermekes név: Mayerl. Én tanulni akarok. Én imádkozni akarok. Én meg akarok térni. Lehet-e tavaszt hívni az összetört ágakból? Lehet-e nyarat várni az elsárgult erdön? ős van, ős van, Mayerl. És te bolyongsz tovább. Husztról Szigetre, Szigetről Újhelyre. És azután Debrecenbe. Jársz és éhezel és remélsz. És fáradt vagy és alig vonszolod már magad.

Mint egykor Koheleth, Izrael királya, kinek nem hitt senki, kit nem ismert senki és ki egyedül járt egy idegen világban . . .

. . . Debrecenben, a Csók-utcában, a chaszideusok kis temploma táján gyülekeznek már a virrasztó zsidók. Egyik a másik után tűnik fel libegő nagy kaftánjában a homályosodó közön. Beszélgetnek az udvaron, azután egyenkint, meghajolva — alacsony a deszka-kapu — lépnek be a sátorba.

A chaszideusok sátra roskadozó, szomorú, hervadó sátor. Sárga a lomb a fedezetén, tépettek a színes papírláncok az oldalain, a sok barnult lulov, mely a mestergerendán átvette hányódik. Itt-ott megzörren; régi busmirtuszok illatoznak és a lombozaton, a *sz'chách* résein befúj a hűvös esti szellő. Az asztalon nagy gyertyatartó - valamelyik lengyel városból kerülhetett ide — és reszket karjaiban a láng és a zsidók hallgatnak az asztal körül.

. . . Ma van Hosano-Rabbo éjszakája.

Itt lenn virrasztanak a jámborok, ott fenn virrasztanak az angyalok. A nagy égi könyvek, melyek lapjai csupa λ vörös tűz, betűi fekete tűz, kötése láng és füst száll fel belőlük, azok a nagy könyvek, melyekben minden halandó neve benne foglaltatik: ezen az éjszakán zárulnak be egy teljes esztendőre. Az óriás mennyei kapuk, melyeken át a megtérő lelkek imái tolongtak az Úr elé, nagy, súlyos csikorgással megfordulnak sarkaikban és becsukódnak. Ezen az éjszakán, ezen a rejtelmes éjen intéződik el a világ sora. Ott ülnek a zsidók a sátorban és reszkető lélekkel virrasztanak.

Serceg a láng, száll az ima, halkan, titokzatosan.

„ . . . *Lochen boni, kaanijjim al hapeszach dojjkim* ... Itt állunk Isten, mint a szegény az ajtó előtt, kopogunk, könyörgünk, olvassuk a te szent tórádat... Irgalmazz nekünk a tóra miatt, a te szent könyved kedvéért, annak betűi kedvéért, annak fejezetei kedvéért és a titkok kedvéért, melyek a mondataiban rejtőzködnek ...”

És azután elkezdik olvasni a tórárt. Mózes ötödik, legszentebb könyvét. Minden események összefoglalását. Minden törvények gyöngyös keretét. Minden parancsok opálos diadémját.

Néha-néha megzörren a lomb; hamvad a gyertya; lekonyul a feje egyik-másik virrasztónak. Mintha hűvös árnyék vonulna végig a sátoron. Valaki jár a közelben . . . Ki kísérti meg az Úr szolgálait e szomorú őszi éjszakán? Talán a szellemek, a zsidó sátrak titkos vendégei járnak láthatatlanul a sárguló lombon és sóhajtanak? Talán a sáttán lépése ez, amint ott settenkedik a jámborok körül és meg akarja ejteni őket?

Tizenöt chaszideus zsidó virraszt a sátorban. A legidősebb közöttük reb Chajim Lévi Szüszmann, a Kábáról Debrecenbe költözött tudós pap. Okos ember, műveit ember; hívője az Urnak, tudója a titkoknak, de azért kiismeri magát a mai világban is. ő is nyugtalan és aggodalmas a mai éjszakán. Izgatottan fel-felnéz az öreg *chumes-bŐl*. Szakállát tépegeti. És leteszi a szemüveget okos szemeiről, mikor egyszerre csak hallja, hogy lépések döngnek az elhagyott udvaron.

Szomorú, fáradt, sántító lépések.

Azután felnyílik az ajtó. A deszkák pattognak, a gyertyák a légáramban majdnem kialusznak. A sátorba belépett egy idegen.

Az első pillanatban alig látni. Csak később vehetni ki vonásait. Beteg, ősz fejét, bozontos szakállát. Az idegen sántítva tesz egy pár lépést és köszönti a zsidókat.

Reb Chajim Lévi Szüszmann ránéz:

— *Wer zent ir, jid?* Ki vagy te, idegen zsidó?

Az idegen lehajtja a fejét. Nem felel.

Egy másik zsidó lép melléje. Megszólítja, magyarul. Az idegen könyörögve ránéz és azt mondja:

— Engedjetelek leülni, testvéreim. Megpihenni egy kissé. Fáradt vagyok. Nincs hol lennem ma éjszaka . . .

Reb Chajim Szüszmann, a pap, bólint. Az idegen leül és révedezve néz a hatágú gyertyatartó lángjába. Azután megindul újra a zümmögő ima, reszkető fejek borulnak a szent könyvekre. A pap odaszól az idegenhez:

— *Kennt ihr ka ivre?* Nem is ismered a mi betűinket? kérdezi tőle.

Az idegen sóhajt:

— Néha értem a beszédeteket, de én magam nem tudok, csak magyarul. Az imátokat is értem, de én nem tudok imádkozni. Mindent . . . sokat elfelejtettem.

Reb Chajím Szüszmann megint megnézi azt a sok bá-nattól fáradt arcot és újból bólint. Ismeri már az ilyen esetet. Valami megtérő zsidóval lehet dolga, aki sokat vétkezett. Hadd üljön itt a sátorban. Hadd üdjön fel a szegény lelke. És aztán imádkoznak tovább.

... És mikor áthalad éjfélen a göncöl utolsó csillaga is, fölkel a pap a homályosodó sátorban. Odaáll a gyertyatartó mellé; szép fekete szakállát, komoly arcát előnti a reszkető fény. És a kezét kinyújtva a hallgatók felé, beszélni kezd:

— *Rebojszem*, édes testvéreim, tudjátok, hogy mi csoda éjszaka van ma. A halál éjszakája. Ottfenn most határoznak a mi sorsunkról és mi úgy ülünk itt ebben a lenge sátorban, mint a halálraítélt a siralomházban. Ez a sátor a halál sátra ma éjjel. Tegyük úgy, mint akiknek holnap meg kell halniok és hajoljunk meg az Úristen örök akarata előtt. Testvéreim, a mi szent bölcseink úgy hagyták ránk, hogy ezen az éjszakán, éjfél után, a sátorban virrasztók tegyenek hangos bűnvallomást és mindenki mondja el a többiek előtt, mi volt az ő legnagyobb bűne. Keressetek és kutassatok a ti lelketekben és mindenki tárja fel az ő legsúlyosabb vétkét. Mint ahogy írva van: *esz chatoaf ani mazkir* . . .

... És a jobb sarokban máris egy aggastyán, rázva és tépve a testét, mintha imádkozna, hajlongva és síró hangon, a mellét verve, mindjárt el is kezdi:

— Egy koldus jelent meg tavaly a lányom esküvőjén és én eléje mentem és elűztem. És nem engedtem, hogy kéregessen a násznép között. És nem tudtam, ki volt. Ó, ha tudtam volna! Az esküvő éjszakáján meghalt a vöm és két nappal később már el is temettük. Isten küldte azt a koldust, hogy próbára tegyen minket az öröm órájában és ml nem állottuk meg a kísértést . . .

És egy másik szomorú hang rögtön a túlsó oldalon:

— Ó, jaj nekem, bűneimért és a vétkeim sokaságáért! Gazdag voltam és elszegényedtem. Nem hallgattam meg Mózes tanítását és zálogba vettem egy szegény özvegyasszony egyetlen ruháját. És másnap, midőn hírért vettem, hogy az a szegény szégyenében elbujdosott, már elért a büntetés. A fiam, az egyetlen fiam, a Tiszába fúlt és csak a ruháját, az új, szép tiszta ruháját hozták haza a partról a halászok — mintha az Úr üzenté volna, hogy ruháért ruhát küld nekem . . .

Zokogás és sírás, jajongás és jajveszékelés tölti be a sötét sátorot. Mindenki készül a bűnvallomásra. Könnyes arcok szorulnak egymás mellé. Zaj és zsvajj önti el az éjszakát. t) e a sánta idegen is hirtelen feláll és reszkető, töredezett hangon belekiált a zsvajjba:

— Én is . . . én is!

Mindenki odasiet. Az idegen homlokát dörzsöli kezeivel, mintha valami régi, nagyon régi emléket akarna onnan kiásni. És azután hörögve folytatja:

— Én is, én is, hadd vallok én is! A bűneim kezdenek feltűnni a tönkrement életemből, mint az oszlopok az összedőlt ház alatt. Én is, én is vétettem, de mennyit ... és a legnagyobb, a legnagyobb . . .

Csend támad a sátorban. És az idegen lecsillapszik. Leül. És halkán, tépelődve, mintha egyenként emlékeznék vissza a szavakra, amiket kiejt, suttogva, lázasan, a gyertya lángjába bámulva, mesélni kezd:

— Volt nekem . . . úgy emlékszem . . . régen, nagyon régen: egy tükröm. Kicsiny, igénytelen, egyszerű tükrök. Az apám adta velem, mikor egy nagy útra indultam ... az apám, áldott legyen az ő emléke. És én elfelejtettem, testvéreim ... az apámat és az ő nevét . . . elfelejtettem mindent és elfelejtettem a tükröt is. És egyszer, később, mikor már otthagytam mindent: a hitemet, a multamat, egy este, szép nyári alkonyaton menyasszonyommal ültem a kertünkben és ... a vállára dőlve, szívtam magamba az ő hajának, az ő szépséges, aranyszőke hajának illatát. És neveltünk és boldogok voltunk és egyszerre kibomlott

az én menyasszonyom haja . . . az Ő szőke haja, mely olyan volt, mint egy arany tenger ... a Klaríssa haja... Halálos, mély csend ült a sátorban. Az idegen lihegve folytatta:

— Igen. Klaríssa: így hívták. Nem volt zsidó nő, testvéreim ... És ő elpirult és nevetett és egy tükröt kért tőlem, hogy megigazítsa a haját. Testvéreim . . . kerestem és kutattam és íme, a zsebemben véletlenül ott találtam egy tükröt. Azt a tükröt. Az apám tükrét. Hogy került oda, annyi év után? Ki küldte hirtelen, hogy kezembe akadjon? Nem tudom. A sors játszott velem. És amint felveszem, hogy odaadjam szerelmesemnek, belenéztem a tükörbe és megijedtem: — a tükörben feltűnt az apám képe ... az apámé, akit már elfelejtettem. Vagy akit ... el akartam felejteni, s akiről már nem is tudtam, hogy ki volt. Az ő jóságos, ősz arca nézett rám. Szomorúan, szemrehányóan, bánatosan. Az apámé. Mintha egy festmény lett volna. Vagy egy üzenet. Egy figyelmeztetés. Klarísszára néztem és tündöklő, szőke szépségére és vad indulat támadt a szívemben. Megharagudtam az apámra. Hogy miért jelent meg épp most? Hogy miért akar elválasztani tőle ... a szerelemtől? És ráleheltem a tükörré. Hátha elszáll a kép. Nem, ott maradt, egyre élesebben, egyre fenyegetőbben: az apám! Nem akart távozni. És akkor azt mondtam a menyasszonyomnak: Klaríssa, ki akarok törölni mindent erről a tükörről, hogy csak te légy rajta, csak téged lehessen itt látni, a te szépségedet, örököm . . . Ha arcokat őriz a tükör: téged őrizzen meg és nem . . . ezt az öreg zsidót. Így mondtam. És rózsalevelekkel kezdtem dörzsölni a tükröt addig, míg eltűnt az apám képe és odaadtam menyasszonyomnak. És beleköltözött a tükörbe az ő szépsége, az ő szőke haja és nefelejts-kék szeme ... és mi boldogok voltunk és szerettük egymást azon a nyári estén . . .

Az idegen leborult az asztalra. Szünetet kellett tartania. Azután felvetette a fejét és tétován, mintha álmodnék, beszélt tovább:

— És három év múlva . . . igen . . . mikor már két

éves volt a fiunk, — az egyetlen gyermekünk — a dajka kétségbeesve rohant fel a kertből. A kis fiúnak, aki ott játszott a kertben, egy tükör akadt a kezébe . . . Talán az a tükör, testvéreim . . . Bizonyosan az a tükör ... és játszott vele és a napot tükröztette. És a forró nyári nap, mely minden erejével bevette magát a tükörlapra, hirtelen rátűzött a tükörből a gyermek szemére ... És a kis szemei nem bírták ki a tüzet, mely a tükörből feléjük csapott ... a nap, a nap került bele a tükörbe és a kisfiú szemei gyulladásba estek . . . És egy hét múlva megvakult . . .

Az idegen elhallgatott. Némán, meredten nézett a lányokba. Reb Chajim Szüszmann felállott:

— Értelek, — mondotta. — Rettenetes volt a bűn és szörnyű a büntetés, A gyermek szemét vette el az Isten az apa bűnéért . . .

Az idegen mozdulatlan maradt. Halkan mondta:

— A gyermek szemét, igen, az apa bűnéért . . . Ennek már húsz esztendeje . . . De ha az apa megtér, ha bevallja bűnét, ha vezekelni akar: ki adja majd vissza szemét a gyermekének?

Az asztal körül zaj támadt. Egy zsidó a háttérből előre furakodott:

— Ez nem zsidóhoz való beszéd, te idegen! — kiáltotta. — Nem szabad kételkedni. Az Isten akkor tehet csodát, amikor akar. Ha megtér a bűnös és vezekel, akkor segít rajta az ő végtelen kegyelmével. A te fiad is meggyógyulhat még. Vannak ilyen esetek máshol is. Nem olvastátok-e az újságban, mi történt épp ma, itt, Debrecenben? Egy földbirtokosnak a felesége hozta ide vak fiát a híres pesti orvoshoz, aki éppen itt járt. És az orvos meggyógyította és valami operációval visszaadta a szemevilágát egy perc alatt! Látod, szabad-e elveszteni a hitet, a reményt?

Az idegen felvetette a fejét:

— Ma, Debrecenben? — kérdezte, Ki az a vak fiu? Ki volt az?

A zsidó vállat vont:

— Valami szabolcsmegyei földbirtokos gyermeke. Azt hiszem, Kállay a neve.

Az idegen ránézett:

— Kállay?

A zsidó mosolygott:

— Kállay, hát persze, hogy Kállay. Van azokból elég! Olvasd itt el az újságot ... az Ellenőrt.

Odaadta a lapot.

Az idegen rámeredt a betűkre. Azután egész testében reszketve, felállott az asztal mellől.

— Testvéreim — mondotta halkán — azt mondjátok, hogy a megtérő bűnösé lesz az Isten kegyelme. Mit tegyek . . . mit tegyek, hogy én megérdemljem az Istent? És hogy még ma . . . *még ma* megmutassam Neki, hogy visszatérek hozzá? Az én bűnöm több, mint más ember bűne. Nekem nagyobbat és többet kell vezekelnem, mint másnak. Szenvedtem és sírtam és böjtöltem és vándoroltam sokat. De érzem, ez mind kevés. Én úgy hiszem, hogy nekem csak egy igazi megtérésem van: a nagy megtérés, a halál. De olyan halál, melyen rajta az Úr áldása, olyan halál, mint ahogy a zsidók hálnak meg: megadással, nyugalommal, szeretettel az Isten iránt, halál Izrael halottai között . . . így szeretnék én megtérni . . . így szeretnék én hazatérni: Istenhez ...

A hívek egy része felállott a sátorban és közelebb nyomult az idegenhez. Valami határozatim, bágyadt derengés látszott a lombos mennyezeten. Jött a hajnal. Hosano-Rabbo, a nagy megsegítés napjának virradata. Reb Chajim Szüszmann ránézett az idegenre:

— Megtérés? Nem róhatunk rád templombajárást, mert nem tudsz imádkozni. Nem tanulást, mert tán olvasni sem tudsz. Ha a halált keresed, legyen neked kedved szerint. A mi kis temetőkben, a város végén, szükségünk van egy jámbor sírásóra. Akarsz-e lenni a halál szolgálója?

Az idegen meghajtotta a fejét:

— Akarok . . .

De a pap folytatta:

— Van egy öreg emberünk künn, az tartja rendben a

halottas házat és az vigyáz a sírokra. Annak segítségére kell beállnod. A halált keresed: legyen tehát meg az akaratod. Neked az lesz a megtérés, ha zsidó halottaknak adhatod meg a végső tiszteletet. Az lesz a megtérés, ha dobbot hányhatsz a jámborok fölé. Az lesz a megtérés, ha megáshatod a sírodát előre, zsidó sírt, *kever Jiszroél* és mellette ülve, nap-nap után, egyedül, künn a temetőben* elkészülsz a halálra ... a tisztulásra és a hazatérésre. Mi a neved?

Az idegen felemelte a fejét:

— Reb Mayernek hívnak. A másik nevemet . . . nem tudom.

A pap bólintott.

— Felfogadunk, Reb Mayer. Akarsz-e hajnalra ki-menni a temetőbe, a sírok közé? Akkor kísérfétek el, Reb Dovid és Reb Gersom. Menjetek, mert már szürkül a reggel

... Az idegen meghajolt. Kezet fogott az emberekkel. Sántítva, a két zsidóra támaszkodva, roskadozva ment ki az elhagyott utcára.

Áthaladtak a főtéren. Hirtelen nagyobb épület elé értek, melynek világos volt néhány ablaka. Mayerl megállt.

— Mi ez? — kérdezte.

— Az Arany Bika-szálló, mondta Reb Dovid, köhögve a hűvös őszi levegőtől.

Mayerl ott állt a szálloda előtt. A szíve hevesen kezdett verni. Fenn, az első emeleten, a csipkefüggöny mögött hirtelen egy árnyékot látott. Valaki kikönyökölt az ablakon e hajnali órában. Valaki, aki nem tudott aludni. Valaki, aki virrasztott.

Reb Gersom is köhögött. Noszogatta őket, hogy előre. A temető még messze van.

De Mayerl nem mozdult, egyre csak azt az ablakot nézte.

Megismerte ottfenn azt az árnyékot a függöny mögött.

Hát igaz . . . igaz. A felesége van itt Debrecenben! a fiával. Eljöttek az orvoshoz. És bizonyára, hogy őt is keressék. A megyéhez fognak menni, az alispánhoz, a csend-

örökhöz . . . Amint keresik már egy féléve, mióta elbujdosott. Itt fõnn, néhány lépésnyire, itt vannak: az õ egész régi élete. Klarissza ... és a fia, aki már lát! És õ, az apa, lenn az utcán, koldusán, nyomorultán, elhagyottan ... útban a temetõ felé!

Úgy érezte magát, mint a halálraítélt. És tudta, hogy ez az utolsó útja. Hogy ahova most megy, onnan nincs visszatérés. Egy nap, két nap ... talán egy hét: és õ is elpihen ott künn örökre a sírban, melyet maga fog megásni. És hogy õ vissza már nem jön sohasem.

Odafenn az ablaknál megrezzen az árny. Mintha ki akarna libbenni a függõny. Mayerl felsõhajtott:

— Nagy az Isten — mormogta. És egy könny hullott le ráncos orcáján.

Azután botjára támaszkodott és megindultak a temetõ felé.

A sátorban lassankint elcsitult az izgalom. Az emberek visszaültek a helyükre, a gyertyalángba bámultak, fázósan húzózkodtak össze a pirkadat hûvös áramlatában. Reb Chajim Szüszmann letette a szemüvegét és a híveihez fordult:

— A gyermek, testvéreim, a gyermek! Ez a legfontosabb. Most is láttátok, most is hallottátok. Vigyázni kell a gyermekekre, hogy tiszták és büntelenek maradjanak és vigyázni kell az apának, hogy az õ bûne miatt ne szenvedjen a gyermeke, õrizkedni kell az idegen tüztõl. Idegen nõtõl. Idegen szépségtõl. Nem fakad abból jó sohasem. Milyen boldog volt ez az ember az idegen nõvel és láttátok, mint ment el most sírja felé. Ez legyen a tanulság: zsidó élet, zsidó erkölcs, zsidó tisztaság. És akkor a gyermekeitek szépek lesznek és egészségesek és boldogok. Tudjátok-e, testvéreim, hogy a gyermekek mentenek meg minket a veszély órájában? A gyermekeink vezetnek vissza minket az õrvénytõl, a megsemmisüléstõl . . . Hadd mondjak el nektek egy példás mesét, amit a nagykállói

szent pap, Rebe Reb Eizikl Taub kol-nidré estéjén mon-
dott el az ő templomában a gyermekeknek . . .

Az emberek összébb szorultak. És a kis sátor papja,
egyre halkulóbb hangon, egyre bánatosabban, úgy, hogy a
legenda végül beleveszett a reggeli csöndbe, mesélni
kezdett:

— Tudjátok, kol-nidré estéjén, a kallói szent, áldas-
sak az emléke, maga köré gyűjtötte a kicsinyeket a frigy-
láda előtt. És azt mondta nekik: Édes gyermekeim, *jaldé
kójdes, hachuré chemed*, drága kis palánták, mesét mon-
dok nektek arról, hogy csak timiattatok fog nekünk meg-
kegyelmezni bűneinkért az Isten. Hol volt . . . hol nem
volt, volt egyszer egy apa, aki kis fiával hosszú vándorútra
indult. És ahol folyó szaladt elébük, vagy völgy nyilott
lábaik alatt, vagy szikla állotta el az útjukat, ott az apa
vállaira vette fiát és átgázolt az akadályokon. De egyszer...
egyszer késő alkonyatkor, egy nagy komor vár elé értek.
A várfalon be volt zárva a nagy vaskapu. Csak az ablakok,
a kis, szűk ablakok voltak nyitva. És az apa azt mondta
fiának: mostanáig én vittelek téged szeretettel és irgalom-
mal. De íme, véget ér az én erőm. A nagy akadály itt van
előttünk: ezt a kaput nekem nem fogják kinyitni. De az
ablakok, a kicsiny ablakok nyitva vannak a falon: *te* azo-
kon bejuthatsz a várba és aztán kinyithatod nekem a ka-
put. Most *neked* kell rajtam segíteni, gyermekem ... Én
is így szólok hozzátok, édes kicsiny fiúcskák: egész éven
át, mi, az apák, küzdünk értetek, fáradunk értetek és vi-
szünk titeket vál Iáinkon. De most, mikor ott állunk a nagy
Törvényszék előtt: zárva előttünk az Ég kapuja. A mi bü-
nös imáink nem juthatnak be oda, mert mi már öregek és
fáradtak és vétkesek vagyunk. Ó, gyermekek, // imádkoz-
zatok értünk! Szálljon fel az imánk, mint sok fűrge, édes
madár! a ti könyörgésetek bejut az égbe, mert ti tiszták,
kicsinyek és ártatlanok vagytok. Menjete, gyermekek
és nyissátok ki nekünk a kaput. Az égi nagy kaput, az Ir-
galom kapuját, a Szeretet kapuját . . . hogy jöjjön meg-
váltás Judára, boldogság és béke a szegény Izraelre . . .
Amen . . . Amen . . .

A HÁROM KÁRTYÁS

I.

ZÖRGETNEK AZ ABLAKON

Ez a csodálatos történet Jiszró szombatjának előestéjén kezdődik.

Nagy szombat ez, nevezetes szombat. Ekkor olvassák fel a tórából a tíz ígét. Isten ajándékát, Izrael büszkeségét. Feláll ilyenkor az egész templom; mikor a kántor belefog az első ígébe, vele kezd muzsikálni a hívők lelke is. Hogy zengenek, hogy dalolnak a szavak! Szinte fölrepülnek a pergamentről, megvillannak a zsinagóga poros levegőjében, mint a napsugár. Mikor a kántor száján felhangzanak, megtelik velük a templom. A Szináj varázsa borul egyszerre a kopott padok fölé, láthatatlan fátyol ereszkedik a magaságos égből és az Úristen glóriája jelenik meg a hívők felett. Van szombat az évben, amelyik ennél magasztosabb; van, melyik szomorúbb, van, amelyik vidámabb. De egy szombat sincs olyan szép, mint ez a szombat, amikor újra adatik a tízparancsolat Izrael szenvedő gyermekeinek. Hideg télutó idején esik rendszerint; de mikor ez a szombat elérkezik, elkezdenek rügyezni a fák, kizöldül a templomudvar szikár földje, madárdal veri föl a levegőt . . . eljön a kikelet.

Ennek a szombatnak az előestéjén az a szokatlan dolog történt, hogy a kallói zsidótemplomba beállított egy idegen. Ami még magában véve nem lett volna nagy esemény. Hanem, mikor a kántor odaért az imában, ahol a szombati zsoltár azt esdekli: „ . . . jó bizony hirdetni a Te szeretetedet nappali időn és a hozzád való hűséget éj-

nek évadján” ez az idegen kiment a padból, végig a templomon, fel az emelvényre, ott is a rabbi üléséhez. A kallói szent pap hajlongva imádkozott, édes dallam zsongott az ajkán. Az idegen odalépett melléje, a vállára tette a kezét. A pap megfordult és ránézett.

Ekkor már a gyülekezet is jól szemügyre vehette a merész, vakmerő embert, aki a szentet meg merte zavarni imájában. Magas, csontos, öreg zsidó volt, szürke szakállal és bozontos szemöldökkel. A kabátja kopott, a kalapján tenyérnyi nagy foltok. Ki lehet, aki a szent papot így megháborítja?

Az áhítatosság is megszakadt egy percre. A kántor ámulva nézett az idegenre. Az élénken és szinte fenyegetőleg beszélt a pappal. A pap nézte, hallgatta, azután meg-rántotta a vállát és visszafordult imádkozni. Mintha azt mondotta volna:

— *Hát aztán! Történt ilyesmi már máskor is!*

Erre az idegen dühösen megfordult, lesietett az emelvényről és kiment a templomból.

Mikor Reb Dovidl, a kántor, elmondotta a Kiddust és az emberek kezdtek kifelé szállingózni, másról sem beszéltek, mint erről a szemtelen jövevényről. Hát nem ért volna rá megvárni a szent papot istentisztelet végeztével? Reb Chájem Tarcal, aki már két hete ott időzött Kallón, a szent udvarán, előljárt a méltatlankodásban. Ki látott már ilyet? Jött-ment senki ember, aztán feltolakszik a pap öleséhez. Rendet kellene már egyszer teremteni ebben a gyülekezetben.

Körülvéve a testőreitől, a híveitől és a barátaitól, ki-lőtt végül maga a kallói szent pap is. Ahogy a sötétben ki lehetett venni az arcát a nagy paraszt-kalap alatt, mintha mosolyogna.

Nagy, lázas érdeklődés tolong körülötte. Ki volt az idegen? Mit akart? Honnan jött? Mit hozott? A kallói «zent pap egyre csak mosolyog. Ott állnak a templom-udvaron, kérdezik jobbról, balról, de a rebe nem felel.

Egyszerre csak egy kéz tör keresztül a csoportokon. Féltreolja a sürgő-forgó embereket. Odakap a szent kabát-

jához és elkezdí húzni. És a kéz lassan kihúzza a szent papot a körből.

Ki látott már ilyet?

Ahogy a sötétben megfigyelhetni, egy magas, vörös-szakállu zsidó — senki sem ismeri — vont a magához a rabbit. Ott állt vele a lépcsőn, a templom küszöbén. Beszél, magyaráz, követelőzik — aztán látni, hogy a szent hátat fordít neki is, otthagyja és visszamegy a hívei közé. És azt mondja mosolyogva.

— *Mit törődöm vele? Szombaton nyugalmat akarok.*

Hogy ki volt, mit akarhatott, nem tudja senki, A rebe-
ből egy ígét sem lehet kihúzni az egész csodálatos esemény-
ből. A rebe csak mosolyog és a vállát vonogatja. Nincs
más hátra: haza kell menni és várni az események fejlő-
dését.

A rebe hazaér. Csak néhány híve vendége ma este jó-
fajta rántott halra, ezek is tiszteletteljes távolban várnak,
míg a szent belép a szobájába. A zsidó hit azt tartja, hogy
angyalok kísérik péntek este a jámborokat a templomból
otthonukba. A rebet egyedül hagyják az ajtó előtt; és a
szent, mintha átszellemült arccal beszélne az ő szombati
angyalaival, megáll az ünnepi asztalnál. És megáldja az
övét és a háza népét és felcsendül az ajkán a „*sólom alé-
chem ...*” Angyalok üdvözlése. Fehér angyalok, béke
angyalai, Isten hírnökei, édes szombati angyalok: hozott
Isten titeket! Áldjatok meg, hozzatok áldást, vigyetek ál-
dást, őrizzetek meg bajtól és csapástól. Angyalok, angya-
lok, szombati angyalok! És körüljárja az asztalt az övével
és énekel. Valami rejtelmes,* titkos, halk dallamot. Benne
reszket a túlvilág zenéje, Izrael ezer szenvedése, az otthon
boldogsága és a család végtelen öröme. Péntek este van...

És a szent jókedvű és elégedett. Dalol és mosolyog
egész este. Vacsora után pedig a *z'miresz* ¹⁾ idején, ő maga
kezd rá a nótázásra. Micsoda dalok, micsoda zene az! Ma-
gyar dallam váltogatja a zsidót. Mindegyiknek külön tör-
ténete van. Egyiket Patakról hozták tavaly télen, ott éne-

¹⁾ Zemiróth — péntek esti dalok és zsoltárok.

kelte egy vándor orosz kántor. A másik Nikolsburgból való, az ottani szent asztaláról. Némelyiket kóbor pásztorgyerektől tudja a kallói pap, egyik-másikról pedig azt tartják, hogy a leviták énekeltek így egykor Jeruzsálemben. Egyik lassú és szomorú: a másik pajkos és ugrándozó, mint a gyertyafény a nagy ezüst kandeláberekben. A kallói szent hangosan énekel; Reb Sáje Áron Fisch, az ő főudvarmestere, csak félhangon mer utána zümmögni csupa respektusból; a harmadik hívő, Reb Chájem Tarcal csak a fejével bólogat a taktusokra; hogy is merné megzavarni azt a mennyei gyönyörűséget, mikor a szent dalol? A negyedik testőr, Reb Modche Patak pedig behunyt szemekkel ül és úgy hallgatja a dalt. De azért hiába dal és ének, mind-egyiknek csak az motoszka az eszében: Ki volt az a két rejtélyes ember? Mit akartak? Honnan jöttek?

. . . Már harmadszor kezdi el a legszebb szombati népdalt a szent. És mikor megint odaér ehhez az ütemhez:

*Kol sómér sábosz kadosz mechálléló,
sz'choró harbé meőd ál pi pooló,*

ami csak annyit tesz, hogy: *nagy léssen a jutalma annak, aki megőrzi a szombatot a megszegéstől* — megáll és elkezdi magyarázni:

— Tudjátok-e, rebojszem, — mondja — hogy értem én ezt az ígét? Úgy értem, hogy nemcsak az víz véghez nagy dolgot, aki a szombatot megtartja. Hanem az is, aki visszatartja a társait a szombat megszegésétől. Ez a szavak igazi értelme, ezért ölelkeznek így itt a rímek: aki *megőrzi* a szombatot attól, hogy *más* meg ne szegje . . . Hát ti mit gondoltok?

Gondolni mind a három hívő gondolt valamit, de nem ért rá kimondani. Az ablakon hirtelen zörögtek. A rebe megrázkódott és odafordult:

— *Harmadszor üzennek értem ma este* — mondotta, a homlokát összeráncolva. — Azzal felkelt és odament az ablakhoz, kinyitotta és kihajolt.

Hús légáram csapott be a kert felől. A gyertyák fel-lángoltak. Reb Chájem odapislantott az ablakra, de (amint

később bevallotta) csak annyit látott, hogy vakító fényességben, díszes öltözetű urak és hölgyek szállanak le egy kocsiról, lépnek az ablakhoz és beszélnek a szenttel. Reb Sáje Áron nem merte kinyitni a szemét, de megesküdött rá, hogy kocsizörgést hallott a titkos pillanatban és utána héber beszédet. Reb Modche pedig, aki a szemét is eltakarta, a fülét is bedugta áhítatból, úgy emlékezett, mintha selyemsuhogást és bársonyok zizegését hallotta volna és lilaszín villámfény ragyogott volna az ablakon. De sokáig nem lehetett tűnődni, a szent becsukta az ablakot és visszaült az asztalhoz.

— Imádkozzunk *rebojszem* ¹⁾.

Megimádkoztak, komolyan, csendesen. Azután a szent felkelt és azt mondta a három zsidónak:

— Üzenetek a kántornak, hogy reggel később kezdje az imát. Szóljatok be az asszonyaitoknak, hogy nem lesztek itthon ma éjjel. Aztán jertek vissza hozzám. Ma éjjel együtt maradunk.

A három zsidó meghajtotta magát. A rebe mosolyogni kezdett.

— Együtt bizony reggelig. Sürgős dolgom akadt, *háromszor is* a lelkemre kötötték. *Eljöttek velem ma éjjel Nyíregyházára.*

Nyíregyházára menni péntek éjjel! Nyíregyháza jó mértföldnyi járás. Talán több is. Kocsin, ha jó homoki lovak húzzák, három óra alatt el is lehet oda jutni Kallóból ostorsegítséggel. De: péntek este kocsira ülni!

Ilyet nem gondolhat komolyan a kallói szent pap. Tehát gyalogszerrel?

Gyalogszerrel: ez egy napi út. Szombat idején ilyenkor nagy utat tenni tiltja a törvény. Meg lehet ilyenkor tenni vagy kétezer lépést; meg lehet tán mégegyszer annyit egy kis furfanggal, egy kis ide-oda botorkálással a törvény vasfogói között. De egy napi utat? Ugyan mi lelta a kallói szentet? A kallói szent papot nem lelta semmi; nyugodtan ül és mosolyog. Kiadta a parancsot, azután ránéz a három

¹⁾ Uraim (raboszáj).

elképedt zsidóra: hát ti még itt vagytok? Eredjetek már haza, azután jertek sietve vissza, hadd induljunk Nyíregyházára.

Reb Sájé Áron Fisch, Reb Modche Tarcal és Reb Chajem Patak felcihelődnek. Itt további kérdésnek, kétségnek helye nincsen. Engedelmeskedni kell. A szent kimondotta a szót, tehát úgy legyen. És egy félóra múlva beállítanak az ünneplő-szobába, elszontyolodott arccal, hogy: készen vagyunk. A szent pap még mindig ott ül az asztalnál. Előtte kalácsmorzsák. A gyertyákba merednek álmodozó szép szemei. Ott ül és az ajkán zümmög egy édes-bájos péntekesti dallam. És mosolyog. Mintha ezer mértföldre nézne, olyan távolra száll a tekintete.

— Itt vagytok, rebojszem? Akkor mehetünk.

. . . Végigkopognak a sötét főutcán. Hallgatagon megy a három testőr és közrefogják a szentet. Ünneplő kalap mind a négyükön; a szenten rajta vannak a vadonatúj csizmái, amiket tegnap kapott Miskolcra. A másik három zsidón fekete ünnepi ruha, meg prémes sapka, prémes kabát.

Hideg a március friss levegője.

Kalló már alszik. Alig-alig pislant egy ablak a nagy homályban. Icig szabó felesége kikönyököl a pitvarajtón; halálosan megijed, mikor a négy fekete vándort megpillantja és sikoltva szalad be a házba. Cifráéknál lobognak még a péntekesti lángok és folyik az éneklés. A szent pap megáll az ablaknál és bekopog. Jó szombatot!

Ritkulnak a házak, hűsebb a levegő. Szomorú kutyaugatás hallik a kertek alól. Nedves fűbe tapad a láb: a vándorok kiérnek az országútra. Még néhány elhagyott vi-tyilló, azután ott a város vége,

Reb Sájé Áronnak zug a feje: mi lesz, mi lesz? Ő már sok kalandon ment át a szent oldalán, de ilyenre még nem vállalkozott. Valami rejtély van ebben a dologban, annyi bizonyos. Három üzenetet kapott a kallói pap: egyet a templomban, egyet a templomudvaron, egyet, mikor a vascsoránál ültek. Háromszor hittak; de hová és kicsoda? Ki-nek a küldöttei voltak a templomban az idegen zsidók?

Kitől hoztak parancsot azok a titkos vendégek vacsora közben? Töri a fejét Sáje Áron, lógatja szakállát, dörzsöli a kezeit egymáshoz. Majd hogy fel nem bukik a kiálló kövekben.

Egyszerre csak megállnak: a város végéhez értek. Itt már se ablak, se lámpa sehol. Csak a csillagok világítanak az örök magasságban és htis éjszakai szél lengeti a füveket a lábaiknál. Reb Chájem kinyújtja a kezét és megérint egy drótot, amelyik ott van kifeszítve két fa között, az utolsó kunyhó után. Itt a határ.

Idáig egy szót sem beszélt egyikök sem. De itt megszólal a kallói szent pap:

— Ez már az érev-drót, Reb Chájem?

Bizony az. Az érev, jámbor zsidóknak szombati határ-drótja. Városvégi jel. Idáig még lehet szombat napján egyet-mást magával hordani a zsidóknak. Jární pedig még ezentúl is lehet. *De csak kétezer lépést.* Tovább nem, vagy csak kimondott esetben. Innen kell számítani azt a kétezer szombati lépést és annak is megvan a határa: az országút fordulóján, a harangodi puszta táján, ahol egy villámsujrtott nagy jegenye örködik. Ott van egy kis téglarakás; téglarakás alatt egy kis gödör; gödör mellett a jegenye. Tovább menni pedig nem lehet. De hát most majd elválík, mihez kezd szentséges szombat éjszakán az ő utazási terével a kallói pap.

Állnak a drótnál négyen a sötétben. És a szent megszólal:

— Most pedig, rebojszem, elindulunk egy kis éjszakai sétára. A sétára elmegyek én . . .

Itt egy kis szünetet tart. Aztán folytatja:

— ... jön velem Reb Sáje Áron . . .

Megint szünet.

— ... jön velem Reb Modche és Reb Chájem . . .

Megint szünet. Azután hirtelen, erős hangon felkiált:

— ... és jösz velem *te!* Igen, *te!* Ne ellenkezz! Jösz velem Nyíregyházára, az Úr nevének megszentelésére!

A három zsidó megrázkódik. Kivel beszél a pap? Te-

remtet lélek nincs a közelben. Reb Sáje Áron Fisch kutat a sötétben. És egyszerre csak meglátja, hogy kihez szólt a szent. Eláll a szeme-szája a csodálkozástól. A *dróthoz*.

A kallói szent pap ott állt a drót mellett, úgy hogy megérintette. És rácsapott kétszer a kezével. Azután hangosan felnevetett:

— Most már indulhatunk, rebojszem. Ne féljeteK, nem fog soká tartani.

. . . Álom volt-e, vagy valami különös csalódás? Ennek a rejtélyes utazásnak a részesei nem tudták megmondani sohasem. Reb Sáje Áron tisztán látta, hogy a *drót megmozdult* és a két fával együtt, melyeken ki volt feszítve, el kezdett száguldani az országúton. Mint valami robogó kapu az éjszakában, ment előttük a szombati határ és ők mögötte, anélkül, hogy átlépték volna. De micsoda menés, micsoda utazás volt az ! mint valami elvarázsolt szőnyegen, amelyet titkos kezek húznak előre és ők csak mozdulatlanul állanak az országúton egy helyben? Odafenn az égen örök nyugalomban és csendben keringenek a csillagok, de lenn, körülöttük, minden mozgott, sietett, loholt, rohant az éjszakában. A fák, a bokrok elszáguldtak mellettük. Ködbe veszve, fátyolba burkolva, összeolvadva valami szédületes fallá. Tanyák tűntek fel és robogtak el mellettük, fehér pontok, halvány tüzekkel, kísérteties gémeskutakkal, amik egy pillanatra megjelentek mellettük és azután elugrottak és eltűntek. Mi történt velük? Szédülnek, álmodnak, vagy káprázat játszik a szemükkel? Reb Modche lehunyta a szemét és reszketett egész testében. Reb Chajem halkan sorolta föl a falvakat, amelyek mellett elrepültek:

— Kiskálló . . . Nagyszállás . . . Nyires . . . Szép-kút . . .

Csak Reb Sáje Áron Fisch őrizte meg úgy ahogy a hidegvérét és figyelt, amennyire tudott. A szent ott állt, vagy ott járt, — ki tudná megkülönböztetni? —mellette és mosolygott. Előttük nyúlt a drót, a határ. Reb Sáje Áron értette már a csudát. Nem mentek ki a szombatból, nem hágták át a szombatot: — *a szombat ment velük* és ők

utaztak, anélkül, hogy átlépték volna a határt. És Reb Sájé Áron is mosolygott és valami végtelen boldogság töltötte el, hogy részese lehet ennek az éjszakának. Reb Sájé Áron értette a szentet és értette az Isten végtelen kegyelmét és Abba Tachnára gondolt, a talmudi bölcsre, aki miatt szintén csodát tett az Úr az ő szombatjával. Abba Tachna péntek délután elkéste a szombatot, nem ért be idejére a városba és az Úr, dicsértessék az ő neve, felvonta a napot újból az égboltra, honnan az már leáldozott, mert nem akarta, hogy az ő híve ünnepszegő legyen . . .

Reb Sájé Áron érezte, hogy a szent tekintete most rajta nyugszik. A kallói szent pap odafordult az ő legjobb, legigazibb hívéhez:

— Ne félj és ne ijedj meg. Inkább énekelj valamit...

.... Mit énekelhet az ember ilyenkor, csodák éjszakáján? Reb Sájé Áron lelkében, mint erdő mélyén a hirtelen forrás, fölbugyborékkolt egy régi dal. Régi dal, régi csodáról, minden igazak öséről, zsidó anyák jóltevőjéről, a nagy rabbiról, kit Csodatevő Rabbi Méirnek ismer a zsidó szív. Méir bal-ha-Nesz! Mennyi mese, mennyi hit, mennyi legenda, mennyi álm ez a zsidó szívnek. És az a nagy csoda, ami övele történt, mikor tengerre szállt, hogy megmentsen egy foglyot a haláltól, egy foglyot odaát a tenger másik partján. És Méir, a csodatevő rabbi, Méir nekiindult éjnek idején a végtelen nagy tengernek és átment rajta száraz lábbal, egy selyemkendőre lépve, amit a szegény fogoly anyja adott neki, hogy megmentse az ő egyetlen fiát. Hogy is volt csak, amikor Méir bal-ha-Nesz elindult és egy nap alatt átkelt a nagy tengeren:

Amol ii der rebbe ibern jam geforn
Feltör az ének félénken, halkán Reb Sájé Áron torkából. És mikor az első dallam elhangzik, felocsúdik kábulatából Reb Modche és Reb Chajim és azután megindul az ének a csodák éjszakáján, a nagy rohanásban, a nagy szédületben:

*Amol iz der rebbe ibern jam geforn . . .
Der Rebbe Reb Méir bal-ha-nesz,*

*Woz andere forn hindert jorn,
 Hat er gemacht in ein M'esz Vesz.
 In az der rehhe fort, min hasztam,
 Furn doch alle chaszidem mit¹⁾*

És kitört a refrén, a régi édes dal hamiskás refrénje mind a három torokból:

*In de alle apekorszem, de hiltajesz,
 Gießen in dem allen nit!²⁾*

Hogy azok a hitetlenek, a rossz zsidók, a kételkedők egy szót sem hisznek ebből az egész csodából. Nem hiszik a tengert, nem hiszik Rabbi Méirt, Nem hiszik? Könnyű nem hinni. Ki fogja például elhinni ezt a mai éjszakát, ezt a csodás kirándulást? Ki fogja majdan elhinni a kételkedő gyenge zsidók közül, hogy a kallói pap egy péntek éjszaka átsétált Nyíregyházára? És így átsétált? Hiszen már helyben vagyunk. Már feltűnnek a fordulónál Nyíregyháza tornyai. Megérkeztünk !

A nagy iram szűnik, lassúdik a vágatás- Az országút szélesül. Egy-egy tanya fehérlik az éjszakában és lassan csúszik el mellettük. Azután a pap rászól a drótra:

— *Állj meg!*

A rohanás megáll. A drót mozdulatlanul feszül ki előttük, A szent folytatja:

— Állj meg és várj reánk, amíg visszatérünk és teljesítettük Teremtőnk akaratát!

A két fa és köztük a drót meg sem mozdul, A vándorok áthaladnak alattuk.

— Reb Chájem, — mondja most komolyan a kallói szent, — átléptük a szombati határt. Szent törvényeink szerint még kétezer lépést tehetünk anélkül, hogy megszegnők a szombatot. Számlálj, reb Chájem.

¹⁾ Prózai fordításban: Egyszer a tengeren átkelt a mester — a szent Rabbi Méir, a csodatevő. — És ami másnak száz évi útja — megtette ő egy perc alatt, — És ha a mester utazik, — vele mennek az ő jámborai, természetes , , ,

²⁾ De a hitetlenek, az üres kételkedők — nem hisznek ebből egy betűt sem.

Reb Chájem számlál. Kétszáz lépés a Világostanya. Ötszáz a borbányai szőlő. Azután pocsolya jön: benne ezüstől a Szarvas-sziget. Ez már ezer lépés. Ott vannak a Bujtos-tónál. Még ötszáz lépést tehetnek. Még kétszázat. Még százat.

Ott állnak a város végén. Nem szólnak egy szót sem. Hallgatják a számlálást.

Még ötven lépés.

A város utolsó háza egy ütött-kopott vendéglő. Az istálló jön először, azután a kocsmá.

Még húsz lépést tehetnek.

A kocsmá ablakán világosság. Odalépnek az ablakhoz. És azután be az ajtón, amelyik épp hogy be van támasztva.

Reb Chájem nem számol többé. Megérkeztek.

A kocsmá asztalán gyertyák égnek. A gyertyák mellett nagy halom arany- és ezüstpénz. És az ingó, reszkető félhomályban három nagyszakállú, öreg zsidót látni, akik kártyáznak a sötét ivóban.

Kártyáznak, szombat szent éjszakáján!

Azt az útszéli kocsmát, hová a kallói szent pap és az ő kísérői ezen a pénteki éjszakán behatoltak, bujtosi csárdának nevezi a nép. Ott terült el mellette a „Bujtos”. A „Bujtos”: ingovány, soha ki nem száradó mocsár, álmos nagy pocséta, amelyikbe belébólogat a káka és a nád; állóvíz, amelyiken vadlúd és réce sikoltoz egyet-mást. Most az éjszakában alszik a Bujtos; csak a lidérc kék fénye bolyong és szökellik a zombékon és bánatos bugás hallik a nád közül.

A bujtosi csárda rosszhírű fészek. Kóbor cigányok tanjája, vándor szegénylegények menhelye. Zsidó ember messze elkerüli, mert a gazdája, Oroszi Nagy János nem szereti ezt a fajtát. És éppen idehuzódott kártyázni az a három szépszakállú öreg zsidó szentséges ünnepestén?

A kallói szent pap megáll az asztalfőnél, a három kártyás főleszmél.

— Honnan valók vagytok? — kérdezi a szent pap.

— Tokajról, — felel az egyik dörmögve. — Hát kend kicsoda?

— Én meg kallói vagyok.

— Mit akar kend tőlünk? — mondja a másik. — Nincs itt éjjeli szállás, A kocsmáros már alszik. Nem való ez a hely zsidó embernek.

— Engem idehívtatok hozzátok, — mosolyog a kallói pap. — Üzentek értem, hogy jöjjetek ide, megnézni, mit csináltok ti itt péntek este?

Azzal se szó, se beszéd, a kallói szent pap leül az asztal túlsó végére és helyet mutat a három társának is. A kártyások bosszúsán dobják le a kezükből az ördög bibliáját.

— Hivatták? — kiáltja az egyik. — Ugyan ki hívatta kendet? Nekünk nincs szükségünk kibicre. Elleszünk mi magunkban is. Elég pénzünkbe kerül, hogy a kocsmáros megtűr minket ma éjszakára ebben a csárdában! Nem kell ide vendég, hallják-e kendtek?

A kallói pap úgy tesz, mintha nem hallaná a mérgeskedést. Ott ül az asztalnál, szemére huzza nagy posztókalapját, a kezébe támasztja homlokát és hamiskásan néz a kártyásokra.

— Háromszor üzentek értem, zsidók, a ti ügyetekben, — mondja vidáman. — Az első hírnök azt mondta, hogy végigkártyázzátok az egész országot, minden éjjel máshol dorbézoltok. Azt feleltem rá, hogy semmi közöm hozzá. A második hírnök azt jelentette, hogy útban vagytok tengelyen Tokaj felől és a nyomotokban egy rablóbanda lopózik, amelyik les erre a töméntelen aranypénzre itt. Azt feleltem, hadd lessen.

Egyszerre csend támadt az ivóban. Az egyik nagyszakállú kártyás ijedt pillantást vetett a pénzre. Azután kinézett az ablakon, hogy jön-e már a rablóbanda?

A kallói pap nyugodtan folytatta:

— Azután jött a harmadik hírnök. Attól megtudtam, hogy küszöbön áll a pusztulástok. A haldoklóhoz illik el-

jönni zsidóembernek, én tehát eljöttem ide hozzátok, kik olyanok vagytok, mint a haldoklók.

A legidősebb a három kártyás közül bosszúsan és ijedten ugrott fel az asztal mellől.

— Ostoba beszédek ezek! — kiáltotta. — Kicsoda kend és mit akar tőlünk?

— Én mesemondó vagyok, — felelte nyugodtan a kallói pap, — vándor *maggid*. Elmondok nektek egy mesét, azután megyek tovább. Így szeretem én ezt haldoklókkal tenni, nem időzöm soká az ilyen elveszett embereknél.

Azzal elkezdte köszörülni a torkát, mint ahogy szónoklat előtt szokta.

— Nekünk nem kell mese! — dörmögte az öreg kártyás. — Hagyjon bennünket békén. Itt van egy arany, menjen az útjára.

Azzal odatolt egy aranyat a kallói szent elé. A pap elmosolyodott.

— Nekem nem kell arany, — mondotta. — *De van itt valaki a hátatok mögött, akinek kell.*

Az emberek önkéntelenül is hátranéztek az asztal mögé.

— Odaadom neki az aranyat, — folytatta a kallói szent pap. — Megérdemli a fáradságáért. Követ benneteket már három hónapja. Veletek van éjjel-nappal, el nem hagy egy pillanatra sem. Most is ott áll mögöttetek. Hogy égnek a szemei! Milyen boldog! Hogy ugrál, tapsol örömeiben, mikor ti kártyáztok! Nesze, nesze egy kis jutalom, egy kis előleg erre a három drágalátos lélekre, nesze, Sántán, kapd el ezt a pénzt!

Azzal a kabátja szélével, anélkül, hogy kezével érintette volna, eltolta az aranyat az asztal szélére. Az arany lesiklott az asztalról. Egyszerre lángot vetett, kék, éles lángot, azután eltűnt. Reb Sáje Áron Fisch széke mellett történt és Reb Sáje Áron önkéntelenül lehajolt és megnézte, hová lett az arany. Az arany nem volt sehol.

Halálos csend támadt. A három kártyás dermedten állott egymás mellett és úgy nézték a szentet. Ki lehet ez

az ember? Valami távoli, félénk sejtelem derengett fel az egyiknek az arcán.

Odasúgott a társainak:

— *Der Kalever* . . .

A kallói szent! Nem lehet más! Szabolcsmegye nagy papja! Isten szolgája és a bűnösök kikutatója! A kallói pap ül itt előttük, az útszéli csárdában, a kallói pap jött el hozzájuk, figyelmeztetni, péntek este . . . Hang nem jött az ajkukra, álltak és várták, mi következik.

A kallói pap pedig nyugodtan és békés hangon mondotta:

— Most pedig elkezdem a mesét.

És az elsötétült kocsmában, a reszkető gyertyafény-nél, az éjféli csendben, jobbján az ő három hívével és a szejteit ráfüggesztve a három kártyásra, a kallói pap belekezdett a mesébe.

II.

A MESE

A csillagok felett, ahol véget ér a Göncöl és elhalványul az Orion örök fénye, ott kezdődik a mennyország.

Hét mennyország egymás fölött, mint hét kastély, mint hét liget, mint hét tenger, nagy és mérhetetlen.

Az elsőnek neve: *vilón* és a tündöklése ezüst, mint a hold.

A másodiknak neve: *rokiá* és a fénye bíboros, mint a felkelő nap és mint a rubin.

A harmadiknak neve: *sechokim* és a színe olyan, mint az opál és mint a kőd.

A negyedik neve: *zevul* és a ragyogása olyan, mint az alvó tengeré.

És az ötödiknek neve: *mó-ón*. És ez úgy lángol, mint a színarany és olyan, mint egy nagy, boldog mező. Csupa dal, csupa öröm, csupa muzsika.

És ebben a mennyországban kezdődik az én történetem.

Odafenn, az ötödik mennyországban, amint a csillagok zenéje hallik örökszép muzsikával, soha sincs nappal és soha sincs éjjel.

Nap helyett betűk világítanak; gyémántként ragyogó betűk, a tóra betűi, melyek betöltik az égboltot és keríngenek és forognak és rejtelmes szavakká állanak össze ragyogva. És hold helyett szelíden világít, örök fénnel az Isten szerelme, mellyel az ő népét, Izraelt szereti minden világokon keresztül.

És ebben a világban, ahol soha sincs homály, az Éden e kertjében ezüst folyók között terül egy bűvös mező. A mezőn egymás mellett végtelen sorban házak, kunyhók, házikók.

Házak, amerre a szem ellát. Ezer, tízezer, millió ház egymás mellett. De milyen különös! Egyik-másik félig készen; van olyan, amelyik el sincs kezdve, némelyiknek épp hogy a talpzata le van rakva. Itt-ott kész az ajtó, de hiányzik a tető. Máshol a bejáró hiányzik. Mindegyik mellett ott hever egy rakás téglá.

De munkást, aki építene, kötöröt, ki téglát hordana, nem látni sehol. Ezek a házak maguktól épülnek.

Mindegyiknek van egy tulajdonosa; lenn a földön.

Él, küzködik, dolgozik, bűnbe esik odalen a földi életben a halandó. És legtöbb csak arra gondol, hogy mi lesz vele életében; a legkevesebb gondol rá, mi lesz vele halála után.

Pedig gondolni kell arra is.

Mert tudni kell, hogy az embernek nemcsak a földön kell hajlék, ahol lehajthassa fejét, hanem hajlék kell az ő szegény bolyongó lelkének is, hogy megpihenhessen valahol a túlvilágon. Nem elég a lakás idelelni; gondoskodni kell arról, hogy odafenn is legyen pihenő, az idők végtelenéig, az Úr szárnyai alatt.

És az Isten végtelen szeretetében megadta rá a módot, hogy odafenn is építhessünk magunknak házat, a túlvilágon.

Ha jót teszünk a földön — csak egy parányi jót, de véghezvisszük: akkor odafenn, az ötödik mennyországban, a nagy mezőn, azon a kis telken, amelyik a mienk lesz halálunk után: a jótett nyomán megmozdul egy téglá. És ha még egy jótettet: újból megmozdul egy és a két téglá egymáshoz illeszkedik. És ezzel megkezdődik az építés. Távol maradunk egy büntől: épül odafenn a ház. Segítünk elhagyott halottat temetni; látogatunk magányos beteget; igazat cselekszünk ártatlanul szenvedőkkel; segítünk özvegyet és árvát; békét teremtünk ember és ember között; tanítjuk a

Tórát; feláldozzuk magunkat az Úr nevéért, — minden ilyen tett egy téglát mozdít meg és minden tett magasabbra építi a házat. Azt a házat, melynek neve binj an sei maalo, égi épület, ahol meghúzódunk majd halálunk után.

Ott nincs építő, ott nincs munkás; azokat a házakat a földről építik. Csak valami titokteljes, csöndes mozgás látható a házak végtelen során; itt is, ott is felemelkedik hirtelen egy téгла, és odasimul a másikhöz. Itt is, ott is egyre teljesebb a tető, egyre ragyogóbbak az ablakok. És akkor tudni kell, hogy ilyenkor jót tett valaki odalenn a földön.

De azért nem üres az a titokzatos mező a mennyországban, Járnak-kelnek a házsorok között alakok. Gonosz, csúfondáros nevetés hallik az utakon.

Ördögök. Sátán fiai. Samaelnek, a bukott angyalnak minden rossz szülőjének magzatja. Démonok. Kicsik-nagyok. Fiatalok és öregek. És középtűt, a vihogó, táncoló seregben maga a Jécer horá, a *Sátán*.

Vizsgálja a házakat.

Ahol nagyon lassan épül a ház, ott hangos kacagásra fakad. No, ez a lélek is az övé lesz! Eltölti odalenn az életét bűnben, hiábavalósággal, semmiséggel. Nem gondol az égi nyugalomára, nem igyekszik rajta, hogy hajlékot teremtsen magának odafenn. Majd eljön a leszámolás perce; a hontalan lélek megjelenik itt és nem tud hol meghúzódni. És akkor az a lélek az övé, a Sátáné, azt viheti magával a gyehenna sárga tüzeibe.

Ahol félig már kész a ház, ott összeráncolja a homlokát a Sátán. Itt baj van. Egy jó és derék élet készül befejeződni a földön; sűrűn rakodnak egymásra a téglák, sűrűn halmozódnak a jótettek: itt gyorsan tenni kell valamit. Ilyenkor füttyent egyet és valamelyik fürge démonát elküldi a földre, hogy gyorsan, sietve csábítsa bűnre azt a jó lelket és így akadályozza meg, hogy vétek nélkül haljon meg.

És folyik a szemle. Sorról-sorra, utcáról-utcára, házról-házra jár a Sátán az ő kíséretével. Egyszerre megáll.

Ránt egyet a vállán, hogy fekete köpenyege meglibben a levegőben. Ejnye, itt baj van. *Itt már majdnem kész a ház!*

Csakugyan ott áll egy kis mennyei hajlék, tető alatt. Együtt van rajta minden; az alapzatán 613 téglá szép rendben egymás mellett, ami azt mutatja, hogy az építője odalenn mind a 613 mózesi parancsot teljesítette. A tetőzete készen: a kis gránítkockák — csupa jótett, csupa áldás emelte őket oda! — tisztán ragyognak; a lépcső készen; a bejárat mellett már az ezüstszék is megvan, hol a jámbor pihenni fog, egy üde pálma árnyékában és egy kis arany patak hajjai mellett. Micsoda élet lehetett az, amely ezt az épületet így befejezte!

A Sátán mormog; kedvtelen; itt úgy látszik, elvesztett egy lelket. És csak akkor derül fel a tekintete, mikor meglátja, hogy a ház bejáratánál, a lépcső mellett, még van néhány téglányi üres hely. Még sincsen készen a ház; még most, az utolsó pillanatban meg lehet próbálni valamit. A Sátán elgondolkodik.

Azután odainti egy legényét.

— Azazél, — mondja, — ezt a lelket meg kell kapnunk.

Azazél ránéz a házra és Összeráncolja a homlokát.

— Nehéz munka lesz, mesterem,

A Sátán vigyorogni kezd.

— Nehéz, nehéz. Ritka jó lélek lehet. Hát majd én magam megyek le a földre és én magam fogom elcsábítani az Istentől.

Azazél meghajlik:

— Itt maradjak addig őrt állani?

— Maradj itt, — mondja a Sátán. — Vigyázz és kísérij mindent figyelemmel. Ha feljövök, majd elmondod, mit láttál ... Jól ügyelj: ma lemegyek, holnap megkörnyékezem és holnapután már megáll itt az építés, odalenn nem lesz több jótett, idefenn nem mozdul több téglá . . . Ez a lélek a mienk lesz!

Azzal a Sátán levetette magát a felhők közé és eltűnt a téli éjszakában, mint az ezüst hulló csillag, egyre kisebbedve.

... A lélek, amelyik azt a házat építette, egy szegény zsidó lelke volt, egy zamoscei szegény zsidóé, kinek fűszerboltja volt a lemergi országúton.

Ki hitte volna, hogy az egész környéken, a császár nagy lengyel tartományában nincs vallásosabb zsidó, mint egy kis országúti fűszeres?

Rozzant öreg házban lakott. Elöl a bolt; mellette fél-szer és kamarák. És a bolt felett, építve, egy szűk kis szoba, afféle padlás, szegényes emelet.

Lent a boltban élt az asszony, a két gyermekével. Fent az emeleten a férj.

Vevő ha jött, az asszony fogadta. Üzletes embereket, vándor kucsébert, koldust és cselédet neki kellett szóval tartania, ő járt bevásárolni a városba; ő tartotta rendben a kis üzletet; ő zsákolta a lisztet; ő csomagolta a borsót és a gyömbért kis tetszetős papírsüvegekbe. És ezenkívül ő nevelte, ő ápolta, ő dajkálta a két gyermeket.

A férj pedig fenn ült az emeleten, a szűk kis szobában, könyvei között és tanult és imádkozott.

Nem látta a feleségét, a gyermekeit szombattól szombatig.

A padlásszobában élt és nem mozdult ki onnan, csak minden péntek este. Szalmán aludt, kemény padon ült; reggel az ajtaja elé állították az egész napi ételmet: kenyert, főzeléket és vizet. A férj úgy élt odafenn, mint egy fogoly.

Isten foglya; a talmud foglya; az imakönyv foglya.

Harmincnégyéves volt. Szép, szőke ember. Fürtjei, szakállá összekuszálódtak; homlokán egyik ránc úgy ért a másikhoz, mint a hullám a hullámhoz a fövényen; előtte a könyvek és a talmud mélysége. És ő nem élt és nem lélezett. És nem látta, hogy tavaszi nap ragyog, vagy őszi dér szállong a mezőn. Tanult, tanult és imádkozott. A lelke ott

ringott a régi tanházakban, ott reszketett a szurai és a jamniai iskola padján, a nahardeai csarnokban járt a mesterek elé; Gamalielt hallgatta és Akiba dörgő ajakán csüggött elragadtatva; Jósua ben Chananja szelíd intése előtt hajolt meg a feje és lázban égve figyelte Simon ben Jochaj rejtélyes útjait. Nem látott és nem érzett semmit azokból, amik körülötte történtek; ha reggel, ima után ráhajtotta fejét a talmud lapjára, akkor más évezredbe repült a lelke; a tiberiasi tó partján ébredt fel ismét és belopózott az iskolába és várta, mikor a nászi belép és megkezdi előadását. És ott élt, ott vitatkozott, ott szenvedett és ott rejtőzött a római üldözők elől — és csak este, amikor végigvonultak a nagy nyájak az országúton és a mélabús lengyel nóták felhangzottak az alkonyi mezőkön, csak este rezzent fel álmaiból és szállt fel, mint bűvár a talmud mélységéből az élet színére. És akkor újból imához fogott és imádkozott éjfélig, elmerülve a végtelen örömben, hogy övé az Isten és övé a Tóra és Izrael fiának született.

És lent, alatta, az üzletben küzködött, fáradt és vesződött az asszony. Zsidó asszony volt, hát bírta és szerette ezt a munkát. És amíg fent a férje álmodozva és merengve ült a talmud lapjai mellett, vagy elmerülve imádkozott, azalatt lent az asszony kiszolgált, számolt, dolgozott és vigyázott a szoknyájába csimpaszkodó két gyerekre. És csak szombat szent napján voltak együtt; csak akkor nyílt ki az a kis ajtó a padláson, a bolt felett és csak akkor jött le fáradtan, kimerülve börtönéből a rab.

... De tudták, miért teszik: a túlvilágért. És a férj tudta, hogy mialatt eltelik ideleenn legszebb ifjúsága, azalatt jámbor életével hajlékot érdemel ki a felhők felett, az Úr közelében. És az asszony is tudta és boldog mosolylyal az ajkán túrt és szenvedett.

. . . Ám egy napon, a leMBERGI országúton, szemben a fűszeres bolttal, megjelent a SÁTÁN. Megállt és megnézte a házat, megnézte a boltot és az ablakon keresztül megnézte a jámbort és a családját.

A SÁTÁN zöld utazóruhában volt, vadászkalappal a

fején, kürttel az oldalán, a kezében kis táskát tartott. Kétlovas hintó állt mellette és követte lépésben, amerre ment. A Sátán kinyitotta, a fűszeres bolt ajtaját.

— Jó estét, asszonyság, — mondotta barátságosan, lengyel nyelven. — Én vagyok a császár ékszerésze.

Az asszony rábámult. Mit akarhat itt, tőle a császár ékszerésze?

— Azért mondom, — folytatta a Sátán. — mert öszszezvásárolok itt a vidéken minden drágakövet és elviszem a császárnak. A császár leánya menyasszony; az esküvőre gyémántokból varrunk neki ruhát. Ide nézzen: mennyit gyűjtöttem már össze!

A Sátán odatette a fűszeresbolt kopott asztalára a táskáját és kinyitotta. Az asszony és a két gyerek kíváncsian hajoltak oda; és a kis üzlet egyszerre megtelt ragyogással. Opálok, rubintok, gyöngyök, gyémántok sugara tört elő és világította meg a szegény boltot. Az asszony hátrahőkölt és a szívére tette a kezét. Egy egész birodalom gazdagsága ragyogott fel előtte.

A Sátán mosolygott.

— Nincsen fülbevalója? Nincsen gyűrűje, asszonyság? Még karkötője sincs eladó?

Az asszony sápadtan intett a fejével. Nincsen neki semmije. Pedig . . . milyen szép lett volna! Régen vágzott utána! Hányszor sajdukt meg ezért a szíve! Még csak fülbevalója sincs.

A szíve, a lelke megtelt keserúséggel. És mire megint feltekintett, a Sátán már nem volt az üzletben. Elment.

. . . Azon az éjszakán az asszony nem aludt. Hallgatta a feje felett mormoló, szünetnélküli imát. A szíve erősen dobogott. A szeme előtt ide-oda szökkenve egyre csillogtak a drágakövek, a császár ékszerészenek gyémántjai. Micsoda gazdagság, mennyi mesebeli kincs! Mint a vándor, aki még életében nem látott tengert és elkábulva áll meg a végtelenség partján, úgy állt megdöbbenve, csodálkozva a gazdagság és a pompa tengere előtt. Az elnyomott, szomorú, szegény kis életére gondolt, feldúlva és

nyugtalanul: hát ez is van? hát így is lehet? hát más is van a világon, nemcsak gond, szenvedés és küzdelem?

. . . Másnap délelőtt a kis fiú, aki a bolt előtt játszott, hirtelen beszaladt az édesanyjához. Az országúton, a porban, egy gyémántot talált.

Semmi kétség: az ékszerész vesztette el, tegnap, amikor itt járt. Az asszony megforgatta, csodálkozva nézte kezei között a kis fénylő követ. Szédült, ha beletekintett a szikrázásába és érezte, hogy amit most kezében tart, többet ér, mint az egész boltja, többet, mint sok évi fáradtsága, többet ér, mint a ház, ahol nyomorognak . . .

A kislánya megzavarta álmodozásában, ő meg egy zöldfényű drágakövet lelt játék közben a mezőn, a fűszerbolt mellett.

Az asszony letette a gyémántot, gondosan papírba burkolta és kisietett a boltajtóba. Páratlan izgalom ült a lelkén. A kis fia, a kis leánya most már lázasan kerestekutattak a mezőn, az országúton, a fák alatt.

A császár ékszerésze mintha széthajigálta volna a drágaköveket a környéken!

Az asszony küzdött magával. Egyedül hagyni a boltot? Ezt még sohase tette. Ez azt jelenti, hogy egyedül hagyja a férjét, aki tanul és imádkozik. És mégis ... a drágakövek ... a gazdagság, a kincsek, amelyek itt elszórva, a bokrok között, csak arra várnak, hogy felszedjék őket . . .

Még egy pillanatig habozott, azután otthagya az üzletet. Néhány téveteg lépést tett a mezőn ... A bolt egyedül maradt.

És mikor az asszony két gyermekével egyre messzebb tűnt a mezőn és egymásután szedték fel a szétszórt drágaköveket, kilépett egy fa mögül, rejtekhelyéről, a Sátán. Körülnézett. Láta, hogy a férj elhagyottan ül a házban.

És lassan megnyomta az ajtó kilincset.

Különös, érdekes perc!

Fent az emeleten könyvei között a jámbor.
Alatta, a boltban, mosolyogva a sátán.

A Sátán körülsomfordálja az állványokat. Néz, kutat, vizsgál, azután hirtelen felkiált:

— Hé! Nincs itt senki?

A jámbor, odafenn, az emeleten, megrebben. Hiszen a boltban ott van a felesége. Miért ez a kiáltás? És aztán tanul tovább.

A sátán újból felkiált:

— Hol a boltos?

A jámbor, odafenn, összeráncolja a homlokát. Mi történhetett? Csak nem hagyta ott a boltot a felesége? Már-már félretolja a könyvet. De nem: erőt vesz magán és visszahajlik a talmud fölé. Akkor a Sátán mégegyszer felkiált:

— Ejnye már! Elviszem a boltot!

A jámbor, odafenn, összeráncolja a homlokát. És nagy elhatározással felkel a könyvei mellől. És elindul lefelé a lépcsőn a boltba.

(. . . Ebben a percben fent, a mennysországban, az előbb majdnem kész ház előtt figyelő ördögfiak észrevehették, hogy az építés megállt. Megállt, abban a pillanatban, mikor a jámbor felkelt a könyvei mellől. Ugyanabban a minutában, mikor a jámbor abbahagyta az eddigi életét ideleln, megállt a bűvös ház építése odafenn. így van ez, híveim, akármit is mondjatok.)

A jámbor leért a boltba. Arca kipirult az ijedtségtől, a félelemtől. Micsoda rendkívüli vendég lehet, aki őt így megzavarta. És hol az asszony, hol az asszony?

Az asszony nem volt sehol. És egymással szembenállott hirtelen a jámbor és a Sátán.

A Sátán rátette kezét a jámbor vállára.

— Tiéd ez a bolt?

— Az enyém, uram . . .

— És mit műveltél odafenn?

— Imádkoztam, uram . . . Hiszen zsidó vagyok.

— Tudod-e, ki vagyok én?

— Nem tudom, uram.

A jámbor egész testében reszketett. Szőke, kusza ha-

ját megsimogatta. Homlokán gyöngyözött az izzadság. Félt ettől az idegentől.

A Sátán felült a füszeresbolt pultjára és lóbálta a lábait.

— Hallod-e, zsidó? Azt hiszed, nincs más a világon, mint a könyvek és az imádság? Azt hiszed, hogy így kell megöregedned a Talmud felett és itt lemorzsolhatod a napjaidat, hogy azután elássanak valami elhagyott falusi temetőbe? Hát vége itt a világnak, az életnek ennél a koldus boltnál? Nincs-e országút, országúton túl nagy idegen földek, ékes kertek, ragyogó városok, nincs-e tenger és azon ringó hajók és nincsenek-e paloták és dámák és királyok és arany, pénz, gyöngyök, muzsika ... és tavasz, tavasz és szerelem?

A jámbor alig tudott egy szót kiejteni.

— Nem tudom, uram.

A Sátán kacagott:

— Nem tudod? De én tudom! Miért dobod oda az életedet, az ifjúságodat? Hogyan élsz te zsidó? És ezt az egy egyetlen, meg nem újuló, vissza nem térő életedet itt akarod lemorzsolni ebben a boltban? Azt akarod, hogy a gyermekeid is olyan koldusok legyenek, mint te? Nézz ki a napra, te zsidó boltos, nézd, hogy serken a fü, hogy zöldéinek a bokrok, hogy sarjadzik a margaréta a búza között, nézd a gyíkokat itt a fehér kavicsokon, nézd, hogy él, virágzik, mozog és lángol minden ... és te itt ülsz a kamrádban és tanulsz! Hát meddig még? Harminc éves vagy, te szegény zsidó, és minden nappal közelebb lépsz a sírhoz. Hagyd a könyveidet, hagyd a nyomort és jer velem...

A jámbor erőtlenül, dadogva felelt:

— Én az Istené vagyok ... Én az Istent szolgálom... Te nem adhatsz nekem semmit, mert enyém az Isten ... és az mindennél több, amit te kínálhatsz ...

A Sátán füttentyentt. Odakünn egy hintó mozdult meg. Két büszke paripa kapálódzott a boltajtó előtt.

— Tudod-e, ki vagyok? — nevetett rá a zsidóra. — Én vagyok a francia király udvarmestere. A véletlen erre ho-

zott. A lengyel királytól jövök, levelet vittem neki az én fölséges uramtól és most megyek vissza francia földre. Ezen az országúton kedvem szottyant megállni. De most már indulok. Itt hagylak a sorsodra. Én csak segíteni akartam rajtad . . . azaz nem rajtad, mert te szegény, ugylát-szik, nem vagy egészen épelméjű . . . Hanem segíteni akartam a feleségeden, meg a gyermekeiden.

A jámbor ránézett a Sátánra:

— A feleségemen?

— Eljöhettél volna velem, az én kocsimon, te zsidó boltos . . . Szereztem volna odakünn az én hazámban olcsó pénzen, talán ingyen is árut az üzletednek ... az én királyomnak ezer hajója úszik a tengeren. Mindegyik hozza a fűgét, meg a datolyát az Indiákról. Ott hever a sok áru a parton, meg se nézik, fel se bontják, abból kaphattál volna te is. Aztán hozhattál volna a boltodba . . . Aztán nem kellett volna tovább nyomorognotok ... De ha nem akarsz, így is jó.

És azzal a Sátán füttyörészve, az ostorát pattogatva elindult a hintó felé.

A jámbor a homlokára szorította a kezét. Lázás lükte-téssel dobogott a szíve. Az idegen már kiért az ajtón . . . Már készül felszállani a kocsijára ... És az áru ... És a felesége, gyermekei ... Az a tengeri áru ... És a család ... A család . . .

A jámbor ott állt a hintó előtt. És gyengén, elhaló hangon nyújtotta fel a karjait az idegennek:

— Vigy magaddal . . .

Mint ahogy egy gyermeket felkapnak, úgy rántotta fel maga mellé a hintóba a Sátán a jámbort. A kocsis a lovak közé vágott. A következő pillanatban a fogat eltűnt a fordulónál.

A jámbor kis selyemsapkája ott feküdt a porban, az országúton.

És a ház, ahol előbb még egy boldog család élt, elhagyatva állt az országúton. Az asszony és a gyermekek a mezőket bújták az elhajított ékszerekért. És a család feje, a jámbor, a Sátán karjaiban utazott egy idegen világ felé.

. . . És ott fenn, az ötödik mennyországban, ahol jámbor lelkek építik jócselekedeteikkel az ő túlvilági hajléukat, az a ház, az a majdnem elkészült ház, abbamaradt, ott állott befejezetlenül és a sátánfiak boldogan táncoltak körülötte ördögi körtáncot.

... A kallói szent pap itt egy pillanatra, abbahagyta a mesét. Körülnézett. A szürkület halódó fényében halványan ültek mindannyian a kocsmaszal körül. A három kártyás sápadtan nézett a csodatevő papra. És a kallói szent pap kísérői is megbabonázva, némán néztek a mesélőre. És a kallói pap kinézett a szombati hajnalba, mely lassan kezdett derengeni a pusztaság felett.

— Mindjárt vége lesz a mesének — mondta.

. . . Egy év telt el azóta, hogy elragadta a Sátán békés otthonából a szegény zamoscei zsidót.

Egy év múlva fent, az ötödik mennyországban, azon a nagy utón, ahol a sátánok bolyonganak, találkozik egymással Azazel, a sátánlegény és Belijáál, a sátánkölyök.

Hosszú farkukat csóválták, kénköves tűzben csillant meg a szemük, mikor egymást meglátták.

— Hallottad, öcsém, mi történt? — kiáltotta Azazel már messziről. — Nem hallottad? Hát figyelj, mert ég és föld legnagyobb csodája az, amiről szólok neked; lemondott a Sátán!

A kis ördöggölyök eltátotta a száját és kilógatta hoszsza, hegyes nyelvét csodálatában.

— A Sátán a mi apánk és teremtőnk?

— Maga a nagy Sátán, a mi Urunk és Vezérünk, ő, a hatalmas Asmódáj!

Azzal már együtt nyargaltak tovább. És mind több és több ördög tudta meg a rendkívüli hirt. Csak úgy nyüzsgött az izgalomtól a sok fekete torzalak a mennyország tágas utjain, hol a boldog lelkek készülők házaik állanak és épülnek titokteljesen. Borzongtak a sötét homlokok, tüzeltek a kancsal szemek, izzadtak a szőrös, ijesztő ördögök. És

Azazel, a sátánlegény vezette őket, egyre nagyobbodó csapatban lefelé az úton. Mintha malomköveket vernének egymáshoz, vagy tompa kardokkal verekednének, vagy reszelt körmöket riszálnának a bársonyon, olyan tompa és ijesztő zaj verte fel a térséget: a sátánok irtózatos zaja, melytől halandó fül megsüketülne perc alatt és világgá szalad a mezőkről minden legelésző állat, ha leér hozzá az égből egy-egy hangja ennek a szörnyű csikorgásnak.

Egyszerre megállt a sátánok csapata egy kis ház előtt. A ház mellett ott kuncsorgott a földön, a fejét a homokba szögezve, szomorúan és szégyenlősen, mint valami leforrázott fekete kutya, a sátánok vezére, ősi ellensége minden jónak, a főgonosz: Asmódáj. Feküdt és nyöszörgött és néha fájdalmasan, kidülledt szemmel bámult arra a házra, amely mellette állott. Az a ház pedig készen volt. A zamoscei szegény zsidó háza.

Készen, teljesen készen, úgy hogy beköltözhet bármely pillanatban az az árva földi lélek! Készen az Örök Otthon az ötödik mennyországban, hol az Isten sugarában élhet és nyugodhat a lélek az idők végtelen végéig! Készen a tető, ezüstpikkelyekkel (minden pikkely egy áttanult és átímadkozott esztendő); készen a kapu, smaragdverettel (mert vízen és kenyéren élt, tisztán és szeplőtlenül, mint a mezőkön a virág); készen a terem fehér márványból és a teremben két ezüstszék; az egyik a jámboré és a másik a feleségéé. Készen, készen az utolsó tégláig is — ez tökéletes élet, ez az Isten diadala, ez jó lélek, mely megmutatta, hogy érdemes volt megalkotni az embert a föld porából.

És ott nyöszörög mellette a Sátán és könnyezik.

— Elvesztettem a játszmát, — nyöszörgi. — Én magam szálltam le a földre, hogy elcsábítsam ezt a lelket, hogy megakadályozzam ennek a háznak a fölépülését. Én magam, — és most mégis kész a ház. Az angyalok úgy nevettek rajtam, úgy kicsúfoltak, hogy egy csengetyüzengés volt az egész égboltozat és én megszegényültem és letettem a hivatalomat. Megmondtam az Úristennek, hogy én nem leszek tovább Sátán. Arra erősebb kell.

Végignézett a tömeg ördögön, azután rámutatott az öccsére.

— Azazél, — mondotta gyenge hangon, — te leszel az utódom, — te leszel az új Sátán. Átadom neked a hivatalomat. Átadom neked a sípot és a kürtöt és a tüzfujót és a pokol lakatát.

Azazél szemében piros fény gyulladt ki. Odahajolt a bukott Sátán fölé:

— Hát hogy tévesztetted el az ugrást, apó? Talán elmondanád, hadd okuljunk belőle!

Asmódáj nagyot sóhajtott és dühtől fulladozva mutatott a házra:

— Lementem érte! Én magam! Elszakítottam a feleségétől, a gyermekeitől! Beültettem a hintómba és vittem magammal, a bűnök bűneibe, vétkekről vétekre. Ó, abban a pillanatban, mikor felkelt a könyvei mellől, megállt itt fenn a házon az építés ... és én húztam, ragadtam magammal, egyre messzebb, egyre mélyebben. Utaztunk szombaton és ünnepnapon, ettünk parasztok tiltott ételéből és lassan-lassan már azt hittem, hogy elfelejtett mindent. Ott ült mellettem a hintón, álmodozva és elmerülve . . . itt fenn már láthattátok, a ház nem épült tovább. A lélek elveszett az Istentől. Királyi házba, fejedelmi udvarra vittem azt a zsidót. Ő lett a király kertjeinek felügyelője. Mint az álomkóros, aki csak félig van ébren, járt-kelt a hivatalban, rendelkezett, intézkedett, halkán és ábrándosan beszélt a szolgálkkal és reszkető kezekkel simogatta gyakran a fenyőket és a nyírfákat a gondozott parkokban. Akkor már nem volt szakálla sem; levágtuk szőke tincseit, udvaroncí ruhában járattuk és én boldogan néztem napról napra, mint törődik bele új sorsába. Nem tágitottam mellette ... a főkertész — most ez volt a hivatala — a király főkertésze, mintha elfelejtette volna az egész eddigi életét...

Asmódáj szünetet tartott és azután kétségbeesetten kiáltott föl:

— És egy napon, fiaim, egy napon: megszökött! Meglátott egy zsidót a kert rácsán keresztül, amint templomba

ment, hóna alatt az imakönyvvel és az imádságos szerekkel. És, odanyomva homlokát a rácshoz, az én zsidóm elkezdett lázasan érdeklődni és kérdezősködni az idegen zsidónál és azután hirtelen kitörte az ajtót, kifutott a kertből és elfutott az idegennel! Felébredt benne a régi élete! Visszaemlékezett a múltjára! a feleségére, a gyermekeire! az Istenére! a boltjára! az imakönyvére! És megszökött, megszökött . . . hónapokig kerestem hiába és azután visszautaztam elkeseredve a lemergi országútra. És amint megálltam a ház előtt, ahonnan elraboltam, láttam a boltban a feleségét, a küszöbön játszadozni a gyermekeit és fent, a szobájában ott láttam újból, könyvei felett, hajlongva és imádkozva az én emberemet! Visszament, visszaült a helyére! Folytatta a tanulást! És itt fenn befejezte a házat és megmentette lelkének a túlvilági üdvösségét! És én elvesztettem a játszmat örökre!

Asmódáj lehajtotta a fejét. Az ördög dühében sírt.

Résztevően és a felindulástól topogva állták körül a sátánok a bukott vezért. Csak Azázel, az új főördög állt oda hetykén és szemtelenül Asmódáj felé:

— Mondd csak, apó, — mondta gúnyosan — hány éves volt az a te zsidód?

— Harminckettő, öcsém,

Azázel felnevetett:

— Ez volt a baj, apókám. Miért kezdtl ilyen fiatallal? Azt hiába dobod bűnbe, azt hiába csábítod el: az fiatal, annak van ideje a bűnbánatra. Az megtér, mert fiatal és megjavulhat. Én másképp fogom csinálni, te ügyefogyott Asmódáj!

A bukott ördög rábámult az utódjára. Azázel folytatta:

— Másképp bizony! Én csak öregekkel fogok kikezdeni. Csak olyannal, aki már ősz és elmúlt hatvan éves. Azt nyugodtan lehet bűnbe vinni, azt el lehet csábítani, mert annak már nincs ideje a megtérésre, annak nincs ideje rá, hogy újra kezdje az életet. Én csak öreg embereket teszek bűnösökké, mert azok aztán a sátáné maradnak!

És az ördögök kara boldogan nevetett fel erre a nagy bölcseségre és büszkén táncolta körül az új Sátánt, Azázelt. ... És ezzel véget ér az én történetem.

A kallói szent pap befejezte a mesét és felemelkedett a kocsmasztaltól. Tökéletesen világos volt. Lehetett reggeli hat óra. A hortobágyi nap ragyogva és tisztán kelt fel a láthatáron, bearanyozva a gémeskutakat.

A kocsmasztalnál előbb megrémülve ült az egész társaság. Azután az egyik kártyás, a legidősebb, odatá-molygott a szent pap elé és hirtelen leborult előtte:

— Rebe, — kiáltotta, — lehet még? Lehet még?

A kallói pap vállat vont és úgy nézett a térdeplő emberre. *Most* akar megtérni!

— Lehet-e? Mindig lehet, — felelte. — Templomba sietünk. *Jiszró* szombatja van, ma olvassák a tíz ígét. A szombatról szól a negyedik ige. És mielőtt meghallanám a negyedikjét, amint felszáll ragyogva a tóra szent pergamentjéről, % kántor daloló szájából, üzenetet kaptam, hogy térítselek meg benneteket, kik meggyaláztátok a szombatot.

Reb Sáje Áron Fisch felugrott. Fontoskodva tette hozzá:

— Háromszor is üzentek. Harmadszor akkor üzentek, mikor ott ültünk a péntekesti vacsoránál és azt magyarázta a rebe, hogy „nagy dolgot visz véghez, ki a társait visszatartja a szombat megszegésétől”. Így volt, Reb Chájim?

Reb Chájim most már mert bólogatni.

— Bizony így volt.

És abban a percben odakerült a szent pap elé a második kártyás. És neki is elkiserült a hangja:

— Rebe, — sóhajtotta — mi hárman testvérek vagyunk. Tokaji borkereskedők. És azelőtt jámbor és istenfélő életet éltünk. De három hónap óta valami rontás ért bennünket. Kártyázunk. Kártyáznunk kell. Végig játszottuk

az országot. És nyerünk, nyerünk, nyerünk egymástól és idegentől, és nem tudjuk letenni a kezünkől az ördög kártyáját . . .

A kallói szent pap végignézett a két kártyáson. Azzal odafordult a harmadikhoz:

— Ki volt az apátok?

— Az apánk Szigeten halt meg. Zamosceből származott és a nagyapánk jámbor, szelíd ember volt. Ott állt a boltja a lemergi országúton. Talán ő az, akiről a rebe mesélt ... És a Sátán, aki nem tudott kifogni a nagyapánkon, most minket csábított el . . .

A rebe rátette a kezét a térdeplő emberek fejére.

— Jertek velem, — mondta. Megyünk a templomba. Hallgassuk meg a tíz igét. És gyógyuljatok meg, zsidók.

És azzal elindultak, kifelé a kocsmából. A sok arany, ezüst és az összedobott kártyalapok ott maradtak az asztalon. Elöl a pap. Utána a hat zsidó. A három jámbor. És a három megtért bűnös.

Odaértek az országút sarkához. A drót, a szombati határdrót ott várt rájuk türelmesen. És a kallói szent, megérintve a drótot, halkán mondotta:

— Szombat, szombat, temiattad jöttem. Szombat, szombat, érted megyünk vissza. Szombat, szombat, Izrael gyöngye, Isten ékszere, vigyázz reánk, kísérv minket, ölelj át fátyoloddal és szeress minket. Szombat, szombat, béke és nyugalom, végy minket szárnyadra. Amen.

És azzal megindultak, csodás menetben, a nyíregyházai nagy országúton. Kalló felé . . .

A DEBRECENI VÁSÁR

Reb Chajim Weinstein hajnali négy órakor indult el szekéren Tiszafüredről. Csípős hideg szél fújdogált az országúton, apró hópelyhek röpködtek a levegőben. A dér, mint fehér füst szállott alá és Reb Chajim borzongott és reszketett a bakon. Így még nem fázott soha.

De alapjában véve csodálkozott, hogy úgy fázik. Hiszen elvégezte a reggeli imádkozást, ami már maga is égő tüzet szít a testben. Megitta a reggeli pálinkát, ami maga is apró kazánokat szokott felgyújtani az emberben. Elmondta a legszebb zsoltárokat, amitől csupa láng lesz a szív és drága, édes melegség önti el az agyat. És mégis fázott. Amint ott ült a bakon, a hideg szürkületben, egyre jobban fázott. Hideglelés és borzongás gyötörte és a térdei összeverődtek. Ilyesmi már rég fordult elő Reb Chajímnál és csodálkozva vizsgálta önmagát. Mi bajom lehet? A két ló frissen kocogott a keményre fagyott úton és az első novemberi hó tréfás ívben kerengett Reb Chajim prémes káftan ja körül. Miért fázom én? kérdezte aztán a fáktól, amint egymásután a szekér elé szaladtak, megérintették, azután eltűntek. És a fák visszakérdezték: Nem követtél el valami bűnt? — Nem! felelte Reb Chajim. — Hová még ilyen sietve? kérdezték a fák. — A debreceni vásárra, felelte Reb Chajim. — Üzletet akarsz csinálni? kérdezték a fák. — Nem én, csak élet után járok, felelte Reb Chajim, a családomnak élni kell. — Mit árulsz a vásáron? kérdezték a fák. — Hogy mit árulok? Halat, felelte Reb Chajim. Halat, mert ma péntek reggel van és a zsidók ilyenkor halat vesznek szombatra. — Nincs benned tán bűnös vágy és gondolat? kérdezték a fák. — Nincs, nincs, felelte Reb Chajim. Szeretem az Istent, szeretem a tórát,

szeretem a világot, szeretem a családomat, várom a Mes-siást. Tiszta vagyok, tiszta és büntelen ...

És ezzel meg is szűnt a titkos párbeszéd Reb Chajim és az országút fái között. De a fázás, a borzongás, az to-vább tartott. A vörösképű téli nap már felkelt a pusztán, a kis falvakban, ahol a szekér áthajtott, már szóltak a harangok, reggeledett már mindenütt, de Reb Chajim Weinstein még egyre fázott. Előrehajlott a bakon, gondol-kozott és töprengett, átszaladt kis életének minden esemé-nyén és még mindig fázott. Nincs kétség benne, valami rendkívüli dolog küszöbén áll. Vagy beteg lesz, vagy csuda történik vele, vagy megüti a főnyereményt. Vagy tán nem is vele egyedül fog a csoda történni. Talán egész Izraelre nagy nap virradt ma? Talán ezt érzi meg előre reszkető teste. Talán olyan dolgokat fog látni és hallani, amiktől megszűnik a szolgaság és a rabság és felszabadulunk mind és nem kell többé szolgálnunk és nem kell többé szenved-nünk ... Talán azért fázom én? dadogta reszkető ajakkal Reb Chajim.

Nagyot döccent a szekér a debreceni vámnál. Két császári finánc felemelte a ponyvát, belenyúlt a halas-dézsába, megropogtatta a potykákat, azután nagyot ütött Reb Chajim hátába: Eredj zsidó! — és ezzel a szekér be-döcögött Debrecenbe.

Reb Chajim felállt a bakon és úgy hajtott a piac felé. Lassan kellett mennie, lépésben, mert a Csap-utcán véges-végig torlódtak a vásárosok szekerei. Nagypipájú cívi-sek tolongtak a szekerek között, vásznasok és edényesek kínálgatták máris az árujukat. Káromkodó mészároslegé-nyek, fúrge alkuszok a reggeli sokaságban és Reb Chajim, mielőtt a piacra ért, hirtelen elhatározással befordult egy mellékutcába és ott megállt egy kis, földszintes ház előtt, A kis földszintes ház kapujában fekete gomolyagban állott vagy tíz zsidó. Bentről panaszos, elnyújtott, siralmas ének hallatszott, majd hirtelen vidám taps és ujjongó láрма: odabenn folyt még a reggeli istentisztelet. Ebbe a kis templomba szeretett járni Reb Chajim, mert ha Debre-cenben volt, ide járt imádkozni a lizskai szent pap is, s ha

erre volt dolga, az ujfehértói szent pap is. Volt itt mindig egy-két utazó szent pap, akik Ujhely és Nagyvárad között bolyongtak évszámra. Talán talál itt valakit, gondolta Reb Chajim, akivel kibeszélgeti magát. Talán neki is megenyhül a lelke attól a szorongató hidegleléstől, attól a borzongástól, ami reggel óta gyötri... De még mielőtt leszállhatott volna a bakról, a fekete gomolyagból kipördült egy zsidó és odaszaladt a szekérhez:

— Reb Chajim! Mit keres kend Debrecenben?

Reb Chajim megismerte. Reb Zisze volt, falujabeli, tiszafüredi zsidó, aki a múlt hónapban költözött be a városba. És Reb Zisze már fel is ugrik a szekérre:

— Úgy-e, a vásárra jött kend?

— A vásárra, Reb Zisze. Hát kendnek mint megy itt a dolga?

Reb Zisze vállat von:

— A dolgom? Minden reggel imádkozom kenyérért és azután az Úr, dicsértessék az ő neve, előteremti az ő végtelen jóságában azt a kenyeret, ami éppen arra a napra kell. Aki gondoskodik odafenn arról, mit egyen a leviáthán és mit egyen a gyík és mit a pillangó, az gondoskodik rólam is, ha élelemért jelentkezem. De ne menjen még, Reb Chajim, hadd mondok el kendnek is, amiről itt titokban beszélünk ...

Azzal odahajlik Reb Chajim füléhez és halkan mondja:

— Úgy mondják, itt van Debrecenben...

Reb Chajim felriad:

— Kicsoda?

— Élje növe. Illés próféta ...

Reb Chajim a levegőbe néz és a kezei elkezdnek reszketni. Csak ennyit dadog:

— Ki látta?

Reb Zisze a füléhez hajol:

— Tegnapelőtt éjjel valaki zörgetett a samesz ablakán. A samesz egy ismeretlen, nagykalapu embert látott az éjszakában, aki rákiáltott, hogy szaladjon rögtön a templomba, mert fel akarják gyújtani. A samesz elszaladt.

Éppen idején. A tető már füstölgött. Eloltották. Az idegéről nem tudni ki volt...

Reb Chajim a levegőbe néz és sóhajt egyet. Azután csak ennyit mond:

— Tovább ...

— Van még, — mondja Reb Zisze. — Tegnap éjjel egy gyermekágyas asszony házában valaki bekopogott. Egy idegen, nagykalapos férfi. A vállán tüzelőfa. A szegény asszony hideg szobában didergett és azt felelte az idegennek, hogy nincs pénze fára, az idegen mégis bejött, befűtött és az asztalon hagyott két ezüst tallért, azután eltűnt.. .

Reb Chajim reszketve kérdezi:

— Van még?

— Van. Ma reggel, itt a templomban, ima közben, beront egy vámospércsi fiú. Elmeséli: az anyja beteg. Orvosért jött Debrecenbe. A vám előtt megtámadta két legény és verni kezdték. Letépték a ruháját és kiszaggatták a pajeszét. Be akarták temetni a hóba, hogy ott megfulladjon és ... akkor, egy idegen férfi tűnt fel mellette széles köpenyben, nagy kalapban. Egyet suhintott és a két legény lefordult a földre. És a megtépázott gyereket felvette a karjára és úgy hozta be a városba . .

Reb Chajim fellélegzik:

— Igen. *Ő az* ...

Reb Zisze már búcsúzik és leugrik a bakról. Visszamegy a társaihoz. A mutatóját a szájára teszi:

— De erről csend ...

Persze, csend. Erről nem szabad beszélni. Ez a hívők titka. Ez az igaz lelkek rejtélye marad. De lehet-e azt mondani: csend, a szívnek? az agynak? A szív, az elkezd dobogni az örömtől, a szem, az könnyezik a boldogságtól és az agyban csodálatos történetek tűnnek fel. A lélek kigyúl a testben, mint lámpás az alagútban és világítani kezd és lángra kap a nagy, közelgő fényességtől. Itt van a próféta, az ezredéves vendég. Olyan, mint az üstökös, amelyik fel-feltűnik az égboltozaton, végigszánt ezüst uszályával és eltűnik. Itt a próféta az elnyomás homályában, a szolgál-

ság éjszakájában, lángoló üstökös, szent jövevény, szegények barátja, betegek gyógyítója, gonoszok réme, Izrael barátja ... Minő nap, gondolja Reb Chajim! Minő órák ezek! És a titok a mienk, a néhány beavatotté, a többi hitetlen, tudatlan ember nem tud róla itt körülöttem, csak én tudom, csak én látom, mert én rokona vagyok, ti többiek nem tudtok semmit, semmit...

Reb Chajim szerény helyet kapott a debreceni vásáron. A hetedik sorban, valahol a fazekasok és üvegesek sátrai mögött, kiteregette kis ponyváját, megállította szerkerét, leemelte a halasdézsát és elkezdett árulni. Megtömte a pipáját, leült egy üres ládára ... és várt.

Körülötte hullámszik a vásár, de feléje még nem jön vevő. Ám azért Reb Chajim nem nyugtalan. Az ő közönvége csak tíz óra után érkezik vásárolni. Öreg zsidóasszonyok, veszekedő szakácsnők, gondos aggastyánok, akik halat vesznek szombatra. Biztos vevők. Nem kell kellelni magát, nem kell jelentkeznie, azok jönnek hozzá és megkeresik itt az utolsó sorban is. Örülnek, hogy vehetnek tőle. És — nem igaz? — tulajdonképpen ő tesz nekik szívességet azzal, hogy megveszi a halásztól a halat és idehozza a vásárra. Ma is el fogják kapkodni mind a tíz darabot. Igen, csak tíz van: öt ponty, három csuka, két kishal tiszai hal. Hogy élnek még, milyen vígak! A pontyok lassan, méltóságteljesen úsznak, a csukák sebesen úszkálnak ide-oda. A két keszeg azonban nagyon alélt. Fáradtan mozdulnak meg néha, ha a többiek meglökik őket és a szemükkel, azzal a merev, néma, titokzatos hal szemmel folyton csak Reb Chajimra néznek. Mit akarnak tőle a halak? Miért néznek rá? Nincs-e valami titkos szemrehányás, valami rettenetes vád abban a halszemben, amint rámered... órá, aki abból él, hogy a pusztulásba küldi ezeket a szegény teremtményeket. Szabad-e? Hát azoknak nem öröm az élet? Hát azok nem szeretik a napot, a világoosságot, nincs-e gyönyörűségük, nincs-e boldogságuk? És nincs-e bennük más is, más, amit nem tudunk, csak sejünk, nincs-e valami a mögött a merev szem mögött . . . valami titok . . . valami más élet . . .

Reb Chajimnak átfut a hideg a hátán, mikor ide szokott érni a gondolataival. Mert nem ma gondolja el mind-
ezt először. Két év óta, mióta halkereskedő, két év óta
minden héten ez a legkeserűbb pillanat, amikor el kell
búcsúznia a halaktól. Amikor szembe kell nézni szegé-
nyekkel, el kell tűrni szomorú pillantásukat, amikor arra
kell gondolni, hogy hátha — Isten ments — kóbor lélek
bujdosik valamelyikben? Kóbor lélek, mely előbbi életé-
ben vétkezett és odafenn arra ítélték, hogy új életet kezd-
jen egy ilyen szelíd állat testében. Szörnyű végzet, meg-
döböntő gondolat! És az a történet, amit a fehértói szent
pap mesélt a halról, mely felkiáltott, mikor kettévágták,
felkiáltott, mert élő lélek volt benne és amelyet eltemettek,
mint valami emberi halottat, a bécsi zsidó temetőben. Még
sirkövet is emeltek föléje ...

A halasdézsára árnyék vetődik. Reb Chajim felnéz.
Egy idegen ember áll előtte.

Nagy, fekete köpönyeg, amin kis hópelyhek csillog-
nak. Széles karimájú fekete kalap. A kezében hatalmas
bot, amelyet pásztoroknál látni a pusztaságban. És a
szeme...

— Adj Isten, Reb Chajim, — mondja az idegen.

Reb Chajim nem tud még felelni. Az idegen szemét
nézi. Micsoda tűz, micsoda kék láng lobog odabenn. És a
nagy szakállát, amiben ezüstsálak csillognak valami kü-
lönös ragyogással...

— Adj Isten, Reb Chajim, — mondja még egyszer az
idegen.

Reb Chajim még mindig nem felel. Ki lehet ez? Hon-
nan ismeri? Sosem látta. Honnan tudja a nevét? Vagy
mégis ismeri? Mégis ... de honnan? Almaiból? A zsina-
góga homályos sarkából, ahol megjelenni látja ezt a ko-
moly alakot engesztelőnap lázas éjszakáján?

— Adj Isten, Reb Chajim, — mondja harmadszor az
idegen és mosolyog.

Reb Chajimnak elszorul a szíve. A lélegzete eláll. És
hirtelen reszketni kezd. Ugyanazzal a reszketéssel, mint
hajnalban a szekéren. A térdei összeverődnek. *Itt van! Ő*

az! szemtől-szembe! Ő, Reb Chajím Weinstein, elérte ezt a percet. Itt láthatja maga előtt, őt, a halhatatlant, ki lerombolta a Bál oltárait, ki tüzes szekéren szállott a mennybe. Őt, ki Akiba barátja volt...

Reb Chajím lehajtja a fejét és csak annyit felel:

— Áldott a te érkezésed, Uram.

Az idegen elmosolyodik. Aztán a botját megtámasztja a földön és halkán azt kérdezi:

— Hát van-e valami kívánságod, Reb Chajím?

Reb Chajím felegyenesedik. Itt a pillanat! Most kívánhat, amit csak akar... Itt a csúc, amire egyszer érünk fel, többé soha! Kívánhat pénzt, százezer tallért egyszerre ... Ámbár minek? A gazdagság rosszra vezet, a gyermekei nem fognak dolgozni, nem lesznek zsidók, ha pénzünk lesz ... De kívánhat egészséget, hosszú életet . . . ámbár minek is? Ötvenhat éves ma, még tiz-husz évet talán úgyis ad neki az Örökkévaló és minek tulsoká élni! Minek túlélni önmagát, öreg fejjel másoknak terhére esni? ... De kívánhatna palotákat, kívánhatna királyságokat, kívánhatna birodalmakat és várkastélyokat, hajókat és fogatokat, szökőkutas kertet és ékszeres királyi hölgyeket... Ámbár hiszen mit is kezdene mindezzel ő, a kaftános, egyszerű zsidó, Reb Chajím Weinstein, Tiszafüredről?

És a kezét, amelyet görcsösen összeszorított, hogy szinte összemarkolja vele egy pillanat alatt a világ minden drágaságát, lassan kinyitotta. Kiengedte belőle az álmait, a vágyait, minden kívánságát... És halkán felelte az idegének:

— Nincsen nekem, uram, semmi kívánságom.

Az idegen bölintott a fejével, a szemében felgyúlt valami biztató láng, minő a kohók barátságos tüze téli erdők mélyén. És a hangja, az a mély, zengő, dallamos hang újra megszólalt:

— Jól van, Reb Chajím. Örülök, hogy meg vagy elégedve az életeddel. Nagyobb boldogságot én sem adhatam volna neked. De gondolkozz csak, talán mégis tehetek valamit. Talán van a szívednek valami rejtett gondolata, amit resteltél kimondani?

Reb Chajim a földre nézett, azután a zúgó, zajló vásárra, ahol ezer és ezer ember nyüzsgött, közömbösen, ok-talanul, tolongva a hétköznapi zsvajban, nem is sejtve, ki jár itt köztük, miről beszél a sátrak alján két ember . . . És végül ránézett a halas dézsára és így szólt:

— Kérlek, uram, vedd meg tőlem a halaimat.

Az idegen a szemébe nézett:

— Nehéz mesterség, Reb Chajim?

— Nagyon nehéz, uram.

— Én megveszem a halaidat, Reb Chajim.

— Köszönöm, uram.

— És akkor mit teszel most Reb Chajim, ha nem lesz többé árud?

— Hazamegyek a családomhoz. Két órával előbb érek haza, mint máskor. Mert holnap szombat van, uram...

Az idegen rántott egyet a köpenyén. A keze kinyílt: aranyak csillogtak benne. Belenézett a halas dézsába, az aranyakat bedobta a vízbe. Azzal megfordult és eltűnt.

Reb Chajim utána szaladt. De az idegen gyorsabb volt.

— A halak, uram, a halak! — kiáltotta Chajim. — A halakat megvetted! És a halak itt maradtak!

De az idegen nagy fekete kalapja már messze úszott a vásár tengerén. Itt-ott megállt egy percre egy-egy zsidó előtt. Azután megint eltűnt a tömegben. És újra feltűnt valami szegény, rongyos sátor előtt. Mintha minden zsidóval szóba állt volna. Mintha mindegyik számára üzenetet hozott volna. De tudták-e, kivel beszélnek? Érezték-e, ki jött hozzájuk? Megismerik-e? Ha Reb Chajim most oda-szaladna és megmondhatná mindegyiknek, hogy ki van itt, itt, a debreceni vásáron ...

Reb Chajim egyedül maradt a halaival. A dézsából nagy, vidám locsogás hallatszott. A csukák és a pontyok örültek az életüknek. Reb Chajim révetegen nézett rájuk és a vízbe nyúlt az aranyakért. Három aranyat halászott ki; három arany tallért; egy félévi keresetet.

— Ti már nem vagytok az enyém, mondta Reb Chajim csöndesen a halaknak. Én eladtalak benneteket. És

mert itt maradtatok nálam, én . . . visszaviszlek a Tiszába. Az Úr megkímélt attól, hogy veletek keressem meg a szombatra valómat. Az Úr életet adott nekem. Én sem veszem el tőletek az életet. Az Úr csodát tett velem. Én csodát teszek veletek. Ne féljetek, Isten teremtményei, ne nézzetek rám haragosan ... Én visszaviszlek az otthonotokba, mert én is hazatérek a gyermekeim közé ...

Azzal felkapta a dézsát és rátette a szekérre. Aztán felült a bakra és a lovak közé csapott.

— Nincs vásár, zsidó? — Hová viszed a halaidat? — kiáltott fel hozzá egy fazekaslegény.

— Volt vásár, fiam. Én már eladtam, amim volt, én már megkaptam, amim járt. Most visszaviszem a halakat a Tiszába ...

A fazekaslegény felkacagott és meghúzta nagy jókedvében Reb Chajim kaftánját. De Reb Chajim komoly maradt és utat tört magának a tenger vásáros között, hajtott, sietve, kifelé a zsúfolt vásárból, ki a tiszafüredi országútra ... És mikor kiért a városból, pipára gyújtott és simított egyet a szakállán.

— Lehetnék-e gazdagabb? Lehetnék-e boldogabb? — kérdezte önmagától. Hiszen nem nagy dolog, ami velem történt, de mégis csak csoda. Vannak nagy csodák és vannak kis csodák. Én megkerestem a kenyeremet és ezért nem kellett senkit megkárosítanom. Megvan a keresetem, de nem pusztítottam el miatta senkit. Persze, vannak, akiknek több a pénzük. De volt-e már valakinek ilyen szép napja, mint ma nekem?

Azzal hunyorogva felnézett az égre, ahol kibukkant a nap a havas novemberi felhők közül.

MÁSODIK RÉSZ

IDEGEN MISZTIKUSOK

AZ ISMERETLEN VŐLEGÉNY

I.

Mikor jön a messiás?

Az ám. Ez csak az igazi kérdés. Töri rajta a fejét az egész világ sok ezer esztendő óta. Ha felhő gyűlt, ha vihar ropogott az égen: a gettók mélyén felhangzott a sóhaj, hogy most már jönnie kell a messiásnak. Jönnie kell, mert baj van. Ha szenvedett a zsidó: várta a messiást. Ha öröme támadt, nem merte kiélvezni, egy kis szomorúságnak mindig kellett maradnia a zsidó lélemben, mert csak a szomorúságból jöhet el a messiás. Tempíomudvaron csillagváró szombati estén róla beszélgetnek az emberek. Engesztelőnap éjszakáján az ő arany alakját látják megjeleni szenvedő képzeletükben. Minden nagyszakállú, idegen zsidó, ki a faluba téved: izgalmat hoz a községbe. Hátha őt jelenti, hátha az ő hírnöke. Voltak, akik már látták is. Egy régi martir ott találkozott vele Rómában. Az aranyos oszlopok és szobrok alján állott és kötözte a sebeit. Szegény, fáradt, beteg zsidó messiás. „Jövök már, jövök fiam”, — mondotta, — „jövök még ma, vagy jövök holnap, jövök, csak várjatok...” És mi várjuk hűségesen, szenvedve, nélkülözve. De te, jó Isten, mikor jön a messiás?

Hamvadóban a szent gyertya. Ott serceg a lángja, ugrral kis kék nyelvecskéekkel az asztalon. Szombatot búcsúztatják a falu végén, a legszegényebb zsidó házánál, A házigazda énekel. Valami réges-régi dallam hullámszik végig a szobán:

*. . . tácilénu mipi arojós
tevaszrénu beszúrós tóvósz,
teszamchenu bonim ai ovosz,
bemócoé saboszós . . .*

Hej, te messiás! Téged várunk! Mentsd meg már a néped az oroszlánok karmai közül. Hozz nekünk jó híradást és hadd örvendjenek az apák az ő fiaikkal, ilyenkor, messiás váró szombat éjszakáján . . .

A gazda nagyot sóhajt. A felesége még nagyobbat. A kis kék láng, a havdala zajtalan tüze libeg-lobog a szeszes italban, mely úgy ragyog, mint valami kis smaragdszinű tó. Megy már a szombat, otthagya a házat, végigsuhan az utcán, siet ki a faluból. A szombat, a búcsúzó királynő, kinek a palástja csupa gyémánt, kit tegnap este fogadtunk, mint menyasszonyt az esküvői nép és akit ma elkísérnek a mi dalaink, mint ahogy az apródok kísérik az úrnőt. Túnik a szombat. És a házigazda összeszeszi a kezét és így sóhajtja az imát:

Nyisd meg kapuidat, te hatalmas Isten, a te irgalmas eged számtalan kapuját: a fény, az áldás, a bölcsesség, a nagyság, a dicsőség, az öröm, a tudás, a megváltás, az erő, a jóság, az ének, a könyörület, a kedvesség, a tisztaság, a vigaszok, a segítség, a megélhetés, a boldogság, a szentség, a szabadság, a gyógyítás a béke, a megtérés kapuját...”

— Igen, a béke és a szabadság kapuját — sóhajtja a gazda, mikor leül az asztalhoz. De mikor lesz béke és mikor leszünk mi szabadok? Minden nap új szenvedés és új gyötrelem. Reggel átok és átok este. Ha felkelünk, éhen kell dolgoznunk, ha lefekszünk, reszketnünk kell az éjszakaért. Kuruc minket üz és a labanc bennünket bánt. Mind-egyik csak a zsidóra haragszik. Nem jó helyen ütötték fel a házunkat. Itt, három ország határán, mindenki bántja a mi fajtánkat.

Az asszony csöndesen ingatja a fejét,

— Háború van, József, ne feledd el.

— Háború, igaz . . . Háború már vagy harminc esztendeje. Mikor gyerek voltam, már szólt a puska Magyarországon. Meg is szokták az emberek. Ha valaki házat épített, tudta, nem fog benne lakni. Ha valaki szőlőt vett, tudta, hogy idegen fog ott szüretelni. A mi kis vagyónkat már háromszor vették el. Egyszer a törökök, egyszer a

magyarok, egyszer a lengyelek. Ki tudja, mikor ássák fel megint a söntést, ki tudja, mikor találják meg újra azt a pár árva aranyat . . .

— A Rachel aranyait . . .

— Férfjhez kellene már adni a lányt , . .

— Ugyan hova gondolsz? Tizenhat esztendőös sincsen!

— Hol jár most, merre van?

— Rachel, Rachel!

Serceg az olajos mécses: Rachel lép be a szobába. Nagy, éjfekete szemei ragyognak a szüleire; sötét haja félig kibontva csüng a vállára; a keze lisztes, az arca is, mintha puderezve volna, pedig annak az arcnak nincs szüksége fehéritőre.

— Jó hetet, édesapám!

A gazdának mindig könnyes lesz a szeme, mikor a leányára néz. Nem csoda. Ki tudja, meddig lesz az övé? Ki tudja, mi végre nevelte?

— Ül le, Ráchelke, mit műveltél odakünn?

— Dagasztjuk a kenyeret, édesapám, kavarjuk a meszet a szobafehéritésre, jövő héten chanuka, hadd legyen tiszta a házunk. Megitattam a jószágot. Megfejttem a Ris-kát. Bezártam a csirkéket. A kotlós mintha beteg lenne, egylábon, tipegve ugrált fel a létrán. Elláttam a galambokat, kitakarítottam a fészert, segítettem a kocsisnak . . .

— Kis tündérke, Rachel tudod-e, milyen jó dolga lesz annak, aki téged elvesz feleségül?

— Nem jobb, mint az apának, aki az anyát kapta feleségül!

— Hát a vacsorával elkészültetek-e már?

— Elkészültünk volna, csak a vendég hiányzik. Ajrach nélkül meg nem teríték. Néztem is az országutat, de egy szem zsidó se látszik semerre. Vendég nélkül pedig nem vacsorálunk. Várjunk még egy csöppet, hátha küld az Isten vándort az asztalunkhoz.

— Nem jár most erre vándor, kis tündérem. Mióta győz a labanc és verik kifelé a kurucokat, elriadtak az idegenek az országutakról. Szomorú, szomorú világ. A városok kifosztva, a polgárok elbúj ostak, a céheket szétzavar-

ták. A falvakban alig látni parasztot, mind ott rejtőzik az erdőkben, meg a hegyeken és egymás ellen visel hadat. Elfáradt az ország, kimerült minden megye. A császár hatalmas, az hozhat katonát még a spanyol tengerpartról is. Tökölít elhagyták a vezérei, más nincs vele, csak a hajdúk meg a bocskorosok. Nem volna sok öröme benne, ha övé maradna ez a koldus tartomány. Megint vér, megint ágyuk, megint gyilkolás, fosztogatás . . . ugyan mi lesz a vége? A szolgáló dörömböl az ablakon:

— Öreg zsidó áll künn, bebocsássam-e?

Rachel boldogan csapja össze a kezeit:

— Milyen szerencse, édesapám! Megjött a vendég, megjött a vándor! Hamar, hamar, hadd készítem az estebédet! Mosdasd meg, fésüld meg, tisztid meg, édesanyám. Hozom már a vacsorát.

Nagyszakállú, öreg zsidó lép a szobába. Elmúlt talán már százesztendő is. Az egész arca csupa ránc, a szeme olyan öreg, mint a kioltott nap, a kezei ott reszketnek a vénhedt somfaboton. A hátára vetve vándortarisznyája, de az is lapos, még csak kenyérhaj se zörög benne. Ugyan honnan jön öregapám? Talán az Óperencián túlról, a világ végéről? Milyen halk a hangja. Alig van már benne élet. Mikor kimondja „bruchim jasvim”, hogy adj Isten jó napot azoknak, akik itt ülnek, meg mikor eluttogja, hogy „solem aléchem”, békesség legyen veletek: alig-alig hallani. Üljön le öregapám, aztán tartson velünk, egyék egy pár falatot, ez a kis aszú tán visszaadja a hangját. Ugyan mi hír a nagyvilágban?

Ámbár hogy nehéz így evésközben beszélni. Majd utána, ha megimádkoztunk.

Az ilyen öreg vándor zsidók áhítattal szoktak imádkozni az idegen asztalnál. Imádkoznak elsőb is az örökön élő Istenhez, a vándorok Istenéhez, ki nem hagyta őket éhen veszni, imádkoznak a házigazdáért, meg a feleségeért, meg a családjáért, akik megállították őt egy jó falattal a bolyongás nehéz útján. Van miért hálálkodni. Van mit megköszönni. Van miért fohászzkodni, hogy holnap is legyen hol enni valamit, legyen hol lehajtani a fejét álomra.

Hanem hát, mikor egyszer már vége az imának, mikor megvillan a bor a pohárban, meg lehet tömködni a pipát, hozzá kell fogni az eseményekhez is. Nagy a világ, de kicsiny is. Nagy a világ, mert annyi az ember benne, hogy senki sem ismeri valamennyit, de kicsiny is, mert a sok embernek kevéssé a gondolata, keveset tudnak, amit tudnak, kósza hírekből tudják. A kósza hír ott kóborol az országúton. Olyan, mint a szellő, láthatatlan, de megérez mindent. Átsuhan a táborozó katonák sátrán, megpihen a vásári búcsúsok ponyváján, besurran a kocsmákba, azután egyik városból ki, másikba be, megint szabadon repül az országúton. Utazik lovon, lovas katonával, ekhós szekéren, ágyú lafettáján, harangszó szárnyán. És ki találkozik a kósza hírrel? A kóbor zsidó. Egyik olyan, mint a másik. Sehol sincs maradása. Nincs neki otthona. Mindenütt ismerik, de senki se tudja róla, kicsoda. Aki éjszaka itt van, holnap már hajnalban odébb áll. A kósza hír, az újság vele találkozik a legelsőbbben. Belecsimpaszkodik a hosszú ruhájába, ráül a girhes vállára, berepül a fülébe, odatáncol eléje. Úgy szállnak körülötte a hírek, mint a méh a virág körül. Minden érdekesség hozzásiet, minden eseményről ő szerez először tudomást, ő a legjobb postás, mert nála a legtöbb levél: és tudja is mind betéve. Mindenkinek hoz valami jó hírt, de rosszat is. A negyedik megyéből, a hatodik járásból rokonoktól üzenetet, a szomszéd országból a paptól kutató- és körözőlevelet, a tengerentúlról új könyvek hírére, az idegen világokból háborúk zaját. Van mindig a tarsolyában egy-egy új név: hősök, királyok nevei, egy-egy új dallam. Aki egy éjszakára találkozik vele, az hosszú időre eleget tud, annak nem is kell már többet, legalább egy hónapig érdeklődnie a világ sorsa iránt, mert megtudott tőle mindent.

Boldog, akinek a házához vetődik az ilyen vándor. Fűröszi is tejbe-vajba.

Pipázik már az idegen zsidó. A keze már nem reszket úgy, mint amikor érkezett; az arcán nem ugrál untalan a sok ránc: úgy látszik, jóllakott. Várják nagy csöndben, hadd szólaljon meg. Hadd tudják meg, mi újság Európában, meg túl a tengeren.

Végre-végre elszánja magát:

— Szenvedtek-e sokat, reb Jozsef? — kérdezi a gazdát.

— Mást se teszünk, öreg. Sose szenvedett úgy a zsidó, mint mai napság.

Az öreg nagyot pöfékel:

— No már nem sokáig szenvedtek. Nem sokáig szenvedünk már mi, zsidók. Egy kis türelem . . . egy kis türelem kell. Tudjátok-e, hogy eljött a messiás?

Rachel szeméi csodálkozva csillannak fel. Oda-támasztja a fejét a két kezébe.

— A messiás?

— Bizony, a messiás. Eljött a zsidóknak a megváltója. Betelt az idő. így van írva a titkok könyvében, a szent Zohárban, hogy a hatodik évezredben, a negyvennyolcadik esztendőben felemelkednek a porból az üldözöttek. Mi, Izrael fiai. Amit a Zohár mond, az igazság és az szentség. Itt van az idő, amikor már nem szenvedünk tovább. Amikor már nem üthetnek, rúghatnak minket, mikor nem bánthat a hajdú, a földesúr, a szolgák, a püspök, a király, a császár. Eljött a messiás. Úgy, mint várjuk, úgy mint imádkozunk érte, úgy jött le, dédunokája Dávidnak, a mi egyetlen királyunknak. Ne sírjatok; inkább is nevessetek. Ne aggódjatok: inkább is reméljete. Itt van a mi Urunk, a mi parancsolónk, a mi megváltónk, akiért annyit szenvedtünk. Itt a messiás.

Az öreg hátradől a székén. Majdnem kialudt a pipája. Megpiszkálta a parazsat.

— Csodálatos, hogy így hallgattok. Nem hallottatok-e róla? Nem hoztak-e hírt még erre a tájra? Csodálatom. Eperjesen pedig már tudják a zsidók. Budán már lezárják a boltjaikat, eladják a házaikat, már nem böjtölnek ünnepnapokon, mert itt az idők teljes boldogsága. Németországban is készen állnak az útra. Amsterdamból már el is indult az első csoport a zsidó utcából. Megyünk, gyerekeim, megyünk mindnyájan, megyünk haza . . .

A gazda nagyot sóhajt:

— Erec Jiszroel . . .

— Haza, az ősök városába, Jeruzsálembe. Ott tanyázik most a messiás. Odament Szmirnából, az ő szülővárosából; száz fehér lovas és száz fekete lovas kísérte éjjel-nappal. Már készítik a házakat, legyen hol lakjunk, a földeket, legyen hol aratnunk. Mert tudjátok, a szultán visszaadta a messiásnak Jeruzsálemet, hogy odavezesse a zsidókat békességben. Beszél róla az egész zsidóság. Háromszáz rabbi gyült össze marchesvan havában Lembergben és kikiáltották őt a zsidók királyának. Konstantinápolyban készen áll a diadalkapu a fogadtatásra. Azt üzeni a zsidóknak: ne féljeteK, ne reszkessetek, ne böjtöljeteK, ne szenvedjeteK többé! Eljöttem én, Dávid fia, a Mosiach, Isten küldötte, hogy visszavígyelek titeket őseitek földjére, hogy elvegyem tőletek a bánatot.

Rachel tágra nyitott szemmel néz az öregre:

— Láttad-e már a messiást? Mit tudsz róla?

— Lembergben találkoztam egyik szolgájával, az mesélt róla egy egész éjszakán keresztül. Olyan, mint a tölgyfa, olyan, mint a cédrus. Fehér palástban jár, fehér lovon ül, fehér gyémánt van a turbánján, fehér kard lóg az oldalán. De a szeme sötét és a szakálla fekete. A kezén egy opál, amit Ábrahám sírjában talált. A homlokán arany diadémot visel. Végigmegy a mezőn és azt mondja a kalásznak Jeruzsálem völgyében: nőjeteK kalászok, nőjeteK! mert éhes az én szegény népem. És ahol ugar a föld, ott buzaszemet keres az utón és azt mondja neki: jer velem, buzaszem! És a buzaszem hirtelen kalásszá serdül és a kalász megy a messiás után, akár egy kis apród. És az ugarföldön, a pusztta tájon, azt mondja kis szolgájának: menj buzaszem és súgd meg a te alvó testvéreidnek a földben, ébredjenek már fel, mert éhes az én népem, Izrael! És a kalász odatipeg az aszott barázdákhoz és lehajlik a kopár rögökre és egy pillanat alatt felvirágzik az ugar és leng a buzatenger. így cselekszik a messiás és az ő palotája Szmirnában olyan, mint Dávid király palotája volt Jeruzsálemben és Salamon királyé Silóban.

A szobát ellepi a homály. Nagy, titkos árnyékok szaladgálnak a falon. Az aggastyán belebámul a lángba:

— Igen, megjött a messsiás. Én is egyik küldötte vagyok, egyik szerény szolgája. Kis szikra az ő nagy fényességében. Lembergől, a rabbik gyűléséből jövök, hogy hírt vigyek Kassára meg Budára a nagy zsinatról. Én viszem a pecsétes határozatot. Itt van, nézzétek.

Összegöngyölt, ráncos irás kerül ki a vándor tarisznyájából, irdatlan nagy levél, apró zsidó betűkkel, olyan kicsinyek, olyan reszketők, hogy az ember azt hinné, hangyák, akik mindjárt lefutnak a papirosról. Aláírás: mint egy szultáné, hatalmas cirádával, elhúzott mm-betűvel, melyben, mint fészekben a madár, ülnek a név többi betűi.

— Mit írnak vajjon? — kérdi Rachel.

— Azt írják húgom, hogy eljött az ideje Izrael szabadságának. Eltörlik a börtöket, melyekben Jeruzsálemért sírunk: mert hiszen most már felépül újra a város, nincs ok a buslakodásra. Azután le van írva ebben a levélben egy csodálatos történet a mi urunkról, a messiásról, kinek neve *Sabbatai* ... a lembergi pap elküldött hozzá Szmirnába két követet, hogy megtudja: igazán ő-e a messsiás? Hát amint elérnek a messsiás palotájába, amint belépnek az ajtón, mindjárt az első szobában felkel elébük egy hatalmas, pompás alak. A messsiás? Nem. Rámutat az ajtóra: menjenek beljebb. A másodikban megint fölkel egy hős dalia. Mintha édes testvére lenne az elsőnek. Az se szól egy szót sem: az is csak némán azt ajtóra mutat, hogy menjenek beljebb. A harmadik szobában, a negyedikben, az ötödikben mindig egy más, csodaszép férfi. Egyik sem a messsiás. Mindannyi csak a szolgája, a testőre. Minden szobában nagyobb a fény, egyre nő a világosság. A tizedik szobában — ahol vörös ragyogó tűz égett a mennyezeten — ott ült egy fehér asztalnál és reájuk mosolygott az Igazi. A mester. A két követ szédülten nézte az ő földöntúli szépségét és kezeit, melyeken mint az aranypatakok csillogtak az erek és szakállát, mely mögött mint bokorban a tűz, lángolt valami mesés fényesség. — Követek, követek! — kiáltotta — hisztek-e már bennem? — Hiszünk uram, — mondták a lembergi küldöttek. Itt van egy *káméa*, csodás érem, vigyétek haza mestereteknek, mondjátok meg: várom őt Je-

ruzsálemben, a templom küszöbén. Azzal egy nagy szikla-követ görgetett fel az asztalra, rálehel: a kőből leolvadt a szikla és a por, egy darab színarany maradt csupán ra-^gyogva» Rálehel az aranyra: és az szétolvadt apró pénzekre. Rálehel az aranypénzre és arra rávésődött egy szó. Ez a szó:

Szabadság!

És azzal az amulettet odaadta a leMBERGI követeknek --. ez és így van megírva ebben a pecsétes írásban, gyermekeim!

Rachel tágranyított nagy szemekkel néz az öregre!

— Megvált-e mindenkit? — kérdezi, — Segit-e mindenkin?

— Mindenkin, leányom. Mindenki fájdalmát magára veszi, mindenki kívánságát ő teljesíti.

Nagy, mélységes csend támad a szobában. Füstfelhők szállnak a pipából. Vége már az elbeszélésnek.

A gazda végre is fölkel.

— Jó éjt, aludjon kegyelmed jól. Azután majd reggel hadd meséljen tovább. Itt az ivóban fog aludni, jó lesz-e?

Jó lesz, hogyne volna jó. Elbúcsúzik a háziaktól. Leheveredik a fapadra. Beleréved az éjszakai csendességbe. Feje fölött nyikkan egyet-egyed a mestergerenda. Hallatszik az ajtócsapkodás: nyugalomra térnek a háziak. Az öreg vándor is megpróbál aludni. Egyedül marad a gondolataival, ott táncolnak előtte, meg ráborulnak fáradt fejére, megnöve, szétterülve, mint rejtélyes virágok. Az ablakon át behallatszik a mezők édes álma, a tücskök ciripelése. Olykor valami mélabús távoli kürtszó, valamelyik elveszett csatának utolsó szomorú emléke. Hogy mi lesz holnap? Arra nem kell gondolnia, A holnap Istené. A ma is az övé volt. Majd ő elrendez mindent. Majd ő fölkel a napol. Majd ő dolgot ad és kenyeret, ha úgy akarja ...

Az öreg felriad félálomból. Valaki — nem látomás — ott térdel az ágya mellett. Megriad:

— Ki az?

— Én vagyok, Rachel, ne haragudjon, öregapám . . .

Sötét van, nem látni a leány arcát. Mégis, mintha könnyek csordulnának ki azokból a szép szemekből, mintha fojtott és bánatos volna az a titkos leányhang az éjszakában!

— Mi bajod, gyermekem?

— Ne haragudjék, édes, jó öreg vándorunk... Oly tele van a szívem, hogy majd kicsordul . . . Azok a drága hírek, miket maga idehozott . . . Hogy jön már a messiás ... És én annyira várom: énnekem annyira szükségem volna arra a nagy megváltásra , . . idejöttem az éjszakában, hogy adjon tanácsot, hogy mondjon egy szót nekem, amivel megment . . .

Az öreg vándor fölegyenesedik fekhelyén.

— Rachel, leányom . . . beszélj, Rachel . . .

Mintha az olyan könnyű volna. Előbb egy sor sírás.

Meg egy csomó sóhaj.

— Öregapám, szerelmes vagyok . . . Szeretem, szeretem ... és nem tudom kit . . . Szerelmes vagyok egy ismeretlenbe, kit sohasem láttam, kiről nem tudom, hol él, micsoda . . . csak szeretem, vágyódom utána és meghalok érte ... És ha igaz, hogy eljött a messiás, akkor váltson meg engem is, mert én is ott vagyok Izrael szenvedői között. Szeretem, szeretem és nem tudom: ki az?

— Álmodtál róla? Mesélt róla valaki?

— Nem mesélt róla senki, de álomban gyakran látom. Az arcát nem tudom kivenni: szép, szomorú férfiarc és én utána vágyódom szakadatlan és titkolom, rejtem a szüleim elől . . . csak annyit érzek, hogy nagy, hogy szép, hogy igazságos, hogy a neve még be fogja ragyogni az egész világot: de többet róla nem tudok. Csak még egyet, hogy erre valahol északra lehet, a hegyeken túl, — mert ha szererek zörögnek az ablakaink alatt, észak felé, a Kárpátokban, én mindig úgy érzem, hogy velük kellene mennem ... és ha csapatok és menetek vonulnak arra, ahol nagy határerdők és a galíciai havasok meredeznek égnek: akkor mindig tudom, hogy ezek mind látni fogják őt, de én nem . . . mint ahogy a mi templomunk keletre néz, kelet felé, hol az Istent sejtí, úgy fordulok én északra . . . szegény napra-

forgó, ki még sohasem láttam napot és keresem, keresem... az én szerelmem is a messiás idejébe való, a csodák szerelme ez, csodával teljes szerelem ... Te értesz a csodákhoz, te ismered a messiást, segíts rajtam, segíts öreg vándor!

Az öreg vándor fölemelkedik a fekvőhelyéről.

— Vond félre a függönyt az ablakról, hadd süssön be a hold. Halkan járj, Rachel, fel ne ébressz senkit a házbán . . . Gyerünk oda az ablakhoz.

Ezüst sugár szalad végig a szobán. Végigsiklik Rachel könnyező szemein, arcán. Az öreg vándor símitgatja a leány haját. Egy percig, kettőig, öt percig hallgat. Azután mintha elmosolyodnék.

— Hány esztendőös vagy, kis Rachel?

— Tamuz huszadikán leszek tizenhat esztendőös . . .

— Férjhez akarsz-e hát menni komolyan?

Rachel elrévedez.

— Férjhez? Magam sem tudom. Almok gyötörnek és nyugtalanság bánt éjjel-nappal. Beletemetkezem a házi munkába, de mindig feltűnik előttem az ő képe. Ha Ő jönne és hívna, elmennék a világ végére. Ha ő kopogna egy éjszaka az ablakomon, nem kérdeznék semmit, vele tartanék, ahova csak akar. Oly bánatos vagyok, olyan szerencsétlen . . . Segíts, segíts rajtam, érzem, hogy te tudsz segíteni; mert te csodák közül jöttél hozzánk . . .

Az öreg vándor megsimítja az izgatott, reszkető leányka homlokát.

— Ide hallgass, Rachel. Ha bízol csodában, én talán segítek rajtad. De bízol-e a láthatatlanban, hiszel-e a véletlenben, nem fogsz-e megcsalódni, ha a csoda elszáll és nem válik valóra?

Rachel felkiáltott:

— Én bízom, bízom a csodában. Hiszen csoda az egész: szerelmes vagyok valakibe, akit nem ismerek, akiről nem tudom: kicsoda, hol él, merre jár? Engem csoda tett beteggé! Engem csoda gyógyíthat meg.

Erre aztán az öreg vándor — tisztán látni a holdvilágban — nevetni kezd. Nevet rajta minden: az ősz szálak

homlokán, csimbókos szakálla, kék szeme, ezer ránc az, arcán. Azzal benyúl a mellébe, egy nagy fekete bőrtáskát csatol le a nyakáról, a pusztá testéről. Kinyitja a táskát: tele van levelekkel, pecsétes nagy okmányokkal. Kiteregeti mind Rachel előtt.

— Tudod-e, mik ezek? — kérdi.

Bizony a kis Rachel nem tudja. Honnan is tudná. Ennyi tudós írást nem látott még életében.

— Ezek, édes leányom, mind csupa eljegyzési levelek. Mert én ezzel is foglalkozom: házasságokat ütök nyélbe, ahol csak tudok. Megfordulok itt is, ott is. Fiatalember, éhes bocher, szomorú özvegy, vándor talmudista, magányos kereskedő rám bízta a titkát, velem közli a kívánságát. Lányhoz, asszonyhoz nehéz jutni a mai szomorú időben. Van város, ahonnan egészen kipusztultak a fehérnépek. Házasodni pedig muszáj. Én azonban ismerem az egész világot, bejártam minden földet, én tudok rajtuk segíteni. Ez a t'noim, a jegyeslevél, hallottál már róla, úgy-e, kis Rachel? Rendesen az apák dolga, hogy ilyet megcsinálnak. De a legtöbb embernek nincs ma se apja, se anyja, elsodorta a háború, kitepte a gyűlölet a családját gyökere-restől. Én vagyok hát az apa, meg a közvetítő, meg a leánykérő: egy személyben. Ilyen írás van nálam egy tucattal. Látod, idekerül a vőlegény neve, ide a menyasszonyé. Ha a vőlegény jelentkezik nálam, odaírja a nevét. A menyasszonyt azután én keresem meg. Az már aztán egészen rám van bízva. Ha találok jót, jámbort, alkalmasat, odaíratom vele az ő nevét is, azzal kész a házasság. Idenézz hát, kis Rachel . . .

Jaj, dehogyan is néz oda a kis Rachel. Még a holdvilág ezüstjében is látni, mint lesz vörössé, mint süti le a szemét, mint húzódik el a veszedelmes paksaméta mellől, mint a megriadt özike. Ilyen közelségbe, ilyen komoly szomszédságba a házassággal ő még nem jutott. Nem gondolta volna, hogy ilyen gyorsan, ilyen közvetlenül válnak valóra azok az édes, szomorú álmok. Mégis csak más, álomban látni valakit és más rögtön lekötni magát egy egész életre egy ismeretlennek, idegen vándor keze által!

— Nem jössz közelebb? — Hát akkor én nem tudok rajtad segíteni — mosolyog az öreg.

Rachel megrettenve:

— Hát mit tegyek?

— Majd én megmondom, kis Rachel. Kikeressük azt a csomó jegyeslevelet, ahol még nincsen benne a menyasszony neve, ahol csak a vőlegényé búslakodik egyedül, itt vannak ni. Már most hunyd be a szemed, Rachel. Azután pyulj be a csomóba. És húzz ki egyet a sok levél közül! A jó isten szeret téged és a messiás örködni fog kezeden: meglátod, akit kihúzol, az lesz, akit most szeretsz, ő lesz, a7 ő neve lesz rajta az íráson; az övé, aki után vágyódik...

No ilyet se látott még a világ. Vőlegényt húzni, mint ahogy sorsot húznak, vagy kockái vetnek, vagy kártyát dobznak, vaktában, a véletlenre bízva. Rachel reszket. Ellepi a hideg, majd pedig kigyúl a teste, mint a máglya. Behunyja a szemét, amikor a nagy paksamétához nyul. Te szent Isten: mennyi idegen férfi! Ott látja őket tolongani lázas képzelete, amint felkelnek árnyalakban a pecsétes írásokból. Nőnek, gomolyognak, táncolnak, pajzánkodnak a ködalakok. Mennyi vőlegény! Szőkék, barnák, jó növésűek. púposak. Pehelyző ál lu bócherek, ösztövértanítók, nagyhasu kereskedők, komor fiatal rabbik, piacok bohócai, gettóbolondok, még katona is látszik közöttük. Zsidó katona, a császár mundérjában, szakállas ágyú mellett . . . Melyiket válassza? Melyiket keresse? Melyik lesz az övé? Melyik vár ő reá? Melyikről álmodott? Nincs-e közöttük, nem tűnik fel reges alakja, ahogy lázálmaiban elképzelte? Az ő vőlegényéé? Az ismeretlené? És gomolyodik Rachel szeme előtt a bohó sokadalom és összeolvad a sok alak és egyszerre kibukkan a ködből egy ifjú, csodás, mélyszemű, erős és félelmetes . . .

Rachel felsikolt. Megfog egy levelet a tömkelegből. Azután kimerülten rogy le egy székre.

Megvan. Elhatározta magát. Kihúzta a vőlegényét.

Az öreg vándor mintha halkán felkacagna. Nehezen ment, de mégis megtörtént.

— Miért sírsz, kis Rachel? Inkább boldog légy. Hiszen most már menyasszony vagy.

Rachel pityereg magában:

— A vőlegényem nevét szeretném tudni . . - hiszen azt sem tudom, hogy hívják?

Recseg-ropog a pergamen. Az öreg bontogatja az abáikon a holdfényben.

— Itt van a név — mondja — *Jiszroel ben Eliezer*. Rachel eltűnődik. Ez hát a titok nyitja. Így hívják, akihez odafüzi magát egy egész életre. Jiszroel ben Eliezer. Ki az? Ki lehet? Se rabbi, se mester, se tudós. Egyszerű név. Ilyen név ezer van a zsidóságban, tizezer is. Micsoda ember ez? Hol lakik?

Rachel halkán kérdi:

— Szép?

— Olyan szép, mint a messiás. Ifjú és erős. Mikor aláírta az eljegyzési levelet: kért, hogy én is szépet keressek az ő számára. Ott találkoztam vele a leMBERGI országúton, egy düledező kocsmában. Nem beszéltünk egymással, csak egy percig. Átment a szobán. Megállott. Megszólított: messze utazom? Elmondtam: délre megyek, Buda felé. Kért, hozzak neki menyasszonyt. Szépet, jót, nemeset. Leült az asztalhoz, ideírta a nevét, azután eltűnt. Majd megtaláljuk mi még egymást! — kiáltotta búcsúzóul. Széles Lengyelország, nagy Oroszország, hosszú Galícia! Majd rámtalálsz, ha keresni fogsz! — Láttam, hogy szekérre szállt és eltűnik az országúton . . . Szép volt, Rachel, szép, gyönyörű . . . Tán tizennyolc éves: hatalmas, mint egy férfi, komoly, mint egy aggastyán és a kék szeme olyan volt, mint egy gyermeké! . . . Add ide a kezed, irdide a te nevedet is, azzal el vagytok egymásnak jegyezve mindörökre, ámen . . .

A határon, a kocsmában fekete lúdtollal írnak az emberek, meg ne kopják a sok használattól. Az öreg felveszi a tollat, odaadja Rachel kezébe. Megmártják együtt a kalamárisban. Megmártják az ezüst holdsugarban, ott az ablakpárkányon. Azután megindul a toll és leírja: *Rachel, Jó-*

zsef leánya. Kész az okmány. Abból már nem hiányzik semmi. Az már érvényes Isten előtt, ember előtt.

Ez volna hát az egész? Ilyen könnyen, ilyen gyorsan megy? Azután mi történik az eljegyzési levéllel? Miért teszi el az öreg vándor?

— Eljegyeztelek vele, Rachel, eljegyeztelek Jiszroellel, Eliezer fiával. Szeretetben, igazságban és irgalomban, zsidó hűségben. Az Úr nevében és az ő messiása nevében! Itt a messiás, a mi világunkban nincs többé szabály, csak amit ő rendel. És ő azt rendeli, hogy egyesüljenek a szerető szívek.

— De hova viszed a levelet? Hiszen rajta a nevünk...

— Elviszem magammal. Megkeresem a vőlegényedet. Átadom neki. Azután majd eljön. Vagy te még el érte. Nem lehet ma ezt pontosan megjósolni. Bizonyos: hogy találkozni fogtok valahol, valahogy, valamerre, mert az Isten egymásnak teremtett benneteket. Nőjj, fejlődj, szépülj meg kis menyasszony. Itt van a te sorsod, itt van a te életed az én kezemben. Jó helyen van, nyugodj meg most már, kis Rachel . . . Eljött a Messiás, eljött neked is, boldogságra . . .

Az öreg vándor visszalép a homályba. Felcsatolja a nagy bőrtáskát a nyakára. Azután újból elterül a padon. Egy szót sem szól többé.

Rachel ott marad az ablakban. Fejét lehajtja a hideg, ezüstös holdvilágban. Dobog, zakatol a szíve. Jól tette-e, amit tett? Visszanéz az öreg vándorra. Ott alszik a padon. Holnap hajnalban eltűnik. Senki se látja többé. Elviszi a titkát. Nem volt csak játék az egész? Nem tette bolonddá az öreg? És amint nézi az öreg vándor fekhelyét — de hiszen csak káprázik a fáradt szeme — mintha ezüst és lila sugárzás derengene a feje fölött. Mint valami szentet, övezi a homlokát egy titokzatos fényesség . . .

És Rachel lelkében felhangzik valami édes, fájó hegedűszó, édes, fájó vágy az éjszakában a végtelen, az örökkévalóságban, a nagy és csodálatos élet után. Muzsikál a lelkében a szerelem és úgy érzi, hogy nem, nem csalták meg. Le van kötve és lekötötte, akit szeret. És a szemét

előnti a könny és kitarja a karjait az éjszakában, a boldogságtól, a hold felé, a csillagos ég felé.

Csendes, elhagyatott az országút. Mégis, mintha valami zeneszó hangoznék valamerről. Rachel figyel. Ugyanaz a dallam, az a bánatos, merengő, örökké szomorú melódia, ami előbb az ő lelkében csengett. Ki az, ki énekel?

Előbb halkan, azután egyre erősödve emelkedik ki az ének az éjszakából. Mintha a lombok énekelnének. Vagy a felhők ott fenn a hold körül. Hallga csak:

„ . . . Zöld erdő harmatát
Piros csizmám nyomát,
Hóval lepi be a tél,
Hóval lepi be a tél”.

Kurucok!

A szegény Magyarország halottas dala ez. Olyan reménytelen, olyan fájdalmas, olyan lemondó, mint ennek az árva, széttépett népnek a sorsa. Rachel velük dúdolja: Bujdosó kurucok! Thököly vitézei!

És azután a menet is megjelenik az országúton. Elöl a lovasok, tizenhat tépett, bekötözött fejű katona. A kurucok lobogóját viszik magukkal. Azután egy hintó, fátyolos lámpákkal, alig-alig feltűnve a homályban, fullajtárok között. Azután gyalogos katonák. Lassan, lassan, óvatosan, szomorúan mennek. Szól az ének erdőről-erdőre:

„ . . . Füttyül a szél Késmárk felett . . .
Édes hazám
Isten veled!

Egy kuruc katona odaszól a lánynak, aki ott reszket a kocsmablakában:

— Jöjj velünk, szép húgom!

Rachel visszaszól:

— Elmennék én magukkal. De nem lehet . . . Hová mennek kendtek?

— Lengyelországba, bujdosó kenyérre. Mit izensz, szép húgom?

A szomorú, sötét hintó most gördül el a kocsmá előtt.

Rachel lehajtja a fejét:

— Azt üzenem, hogy tisztelem. Hogy . . . nagyon tisztelem . . .

Erre azután már több legény is megszólal:

— Kicsodát, szépségem? Kit tisztel?

Rachel mosolyog:

— Nem lehet azt úgy megmondani . . . Csak tisztelem . . . és várom . . .

Azután elmarad a kocsmá, a csapat beér az erdőségbé. Halk, szomorú dobszó pereg elveszve az éjszakában. Rachel ott áll az ablakban és néz a kurucok után.

II.

Már dél óta veri a jég a Magas-Tátrát.

Füstölnek az ormok, gőzöl a sok csúcs és mint a fehér függöny, lebeg rajtuk a jégeső halvány fátyola. A lomnici beburkolózik felhősipkájába és jajveszékelnék a tölgyerdők és sírnak a fenyők a nagy zivatarban. Egy-egy jámbor tót kapaszkodik a lejtőkön; elcsusszan és miközben visszasiklik a hegyi ösvényen, jobbról-balról pofonveri az irtózatoss zápor. Még a völgyben is gurulnak a tarlón a mogyorónagy jégcseppek, jobbra-balra és a szénégetők, felfohászkozva a vigasztalan égnek, szidják a hegyi manókat, akik — így hiszik — nádpuskából lövöldöznek rájuk a jéggolyókat.

De a szekerek is, amelyek a hegyhátakon tévelyegnek az ítéletidőben, hamar megtanulják, hogy az ilyen tátrai jégesővel nem lehet tréfálni.

Először is kikezdi a vihar a ponyvát az alkalmatosságon. Mind a kendőt az asszonyokról, próbálja azt leszedni a kasról. Lobogtatja, felfújja, léggömbbé dagasztja, de ha a ponyva még sokáig ellenáll, akkor egyszeriben letépi a szekérről. Nagy sikongás; a szekér megáll. Most már hegyibe szakad a zápor az utasoknak. Kapják is fel az asszonyok a szoknyájukat, ráborítják a fejükre; a férfiak meg — más hiányában — káromkodnak és rázzák le magukról

jobbra-balra az ömlő vizet. A kocsisnak azonban ez az intő kezdet nem elég. Megint odavág a lovak közé. Nagy rugaszkodás; de akkor még előbújik odvából a havasok szele, a füttyös, gonosz téli „nemere” és mintha ezer borotva támadna neki egyszerre az embereknek és a lovaknak. A rudas megbokrosodik, az ostorhegyes elcsúszik a síkos talajon; mikor aztán egyszerre villám és mennydörgés — ez a téli jégeső a Tátrában! — és a másik két ló egyszeriben letépi magáról az istrángot és lefordítja az árokba a szekeret.

Most aztán jól vagyunk. Hová menekülünk?

Amennyire kivehető a szürke égen, estefelé jár az idő. Péntek alkonyata. Amúgy sem lehet már messzire utazni. Be kell térni a legközelebbi kocsmába.

Már akinek.

Mert van olyan zsidó is a szekéren, aki nem törődik a szombattal. Rossz nevelésű, istentelen, elrugaszkodott pataki kereskedők.

Meg egy tokaji szemfüles fiatalember, aki nem bánja, ha eléri is útközben a szombat, neki bizony szerdára Lembergben kell lenni.

Szétválík hát a társaság a nagy esőben.

A patakiak, meg a tokaji zsidó fiú megpróbálják kiemelni a szekeret a sáros pocsolyából, ahova belezuhant. De Reb Jozsef, a szlatinai szőlőgazda, meg a leánya, a szépséges-szép Rachel nem akarnak tovább utazni, ők majd szombat este mennek tovább, Galícia felé, legfeljebb egy nappal később érnek Rzeszowba, a nagy borvásárra, ahová az egész társaság készül. Reb Jozsef úgy gondolja, hogy eladja ő akkor is a borait, ha nem szegi meg emiatt a szépséges szent szombatot, Isten ajándékát, Izrael ékességét.

Hanem hát hol lehet itt megtelepedni ebben az ítélet-időben?

Valami jófajta hajlék kellene, olyan kocsmá, ahol szekeret is lehet szerezni a továbbutazásra. De azért nem közönséges menedékhely, hanem zsidó tűzhely; pihenésre, áhítatra, imádkozásra. Szombaton. De ilyent ugyan nem

látni az egész vidéken. Csak kopasz hegyeket, a szélben reszkető erdőket, esős utakat és egyre növekedő, sűrűsödő, szomorú ködöt, amelyik legördül a hegycsúcsokról és ellepi az egész világot.

Közben a szekér is helyreállott. Feligazítják a ponyvát az ülőhelyek fölé. Szólongatják a két lemaradó utast, a kocsmárost meg a lányát, hogy hát ne tegyenek bolondot, ne maradjanak itt magukra a zivatarban. Mindhiába. Szombat az szombat. Reb Jozsef még nem utazott szombaton. Most sem fog, ha mindjárt itt is alszik az erdőszélen.

Ugyan könnyű azt elmondani. De mikor elrobog a szekér és apa és leánya egyedül maradnak az idegen vidéken, a növekvő alkonyatban, verve a jégtől, csapkodva a zápor-tól, ázva-fázva, elhagyatva: akkor megfájdul egy kicsit a szívük. A szépséges Rachel ijedten néz körül. Azt se tudják, mihez fogjanak.

— Ráchelke — mondja egyszerre az apja — nem kell megijedned. Az Isten, akinek a szombatját meg akarjuk ülni, majd gondoskodni fog róla, hogy legyen hol megpihenünk. Most mindenesetre induljunk tovább, mert erre nincs élő ember, aki útbaigazíthatna.

... A következő fordulónál ugyanaz a téli kárpáti kép. Most már elhangzott a szekér zörgése, már csak a kereke zúg-búg, sivalkodik az ősi fák között. Mindjárt este lesz.

A második fordulónál, a harmadiknál semmi. Ráchelnek eláll már a lélegzete, kétségbeesve néz az apjára. Reb Jozsef ugyancsak söpri le a vizet nagy, prémes kabát járói, de nem szól semmit.

A nagy hársfánál, ahol bebúvik az ut a hegyszorosba, a Kárpátok legszélébe, újból megállnak. Előttük a végtelen, hosszú ködtenger, mely elfödi a galíciai síkságot. Szűnik a zápor, de a szél erősödik.

A ködben, az utón, valaki poroszkál feléjük. Nem iátni kicsoda, csali a lépését hallani. Megriadnak. Aztán közelebb jön. Előbb a fekete, nagy széles karimájú kalapja látszik, azután az idomtalan vándorbot. A fehér bajuszáról

csöpög a víz. A gubáján ott csillognak a jég szemek. Morogva köszön. Egy öreg juhász.

— Hát kend merről jön? Nincs-e itt valami kocsmá a vidéken?

A juhász megáll. Ránéz az idegenekre. Aztán visszafordul. Felemeli a nagy pásztorbotját. Aztán belémutat a ködbe, a hegyhátak felé.

— Ott van a *bolond zsidó kocsmája*. Húsz lépésre innen.

Aztán leereszkedik a pásztorbot, megbillen az öreg kalap és a juhász megy tovább. Egy perc múlva el is tűnt a ködben.

Bolond zsidó kocsmája? Hát ez mi? Merre van? Hol szedte magát ezen az istenverte vidéken?

Látni nem lehet. Csak kitalálni lehet, megérezni, hogy a fehér ködfelhőben, a közvetlen közelben egy lakóház rejtőzik. Rachel belekarol az édesapjába. Mennek az iránytalan irányban, az ösvénytelen utón, amerre a vándor mutatta.

Mindjárt besötétedik! Itt a szombat!

Egyszerre váratlanul bukkan fel előttük a kocsmá. Apró tüzpontok, közvetlen közelben. Lámpások égnek a kapuban. Aztán valami keserves hang: egy komondor elnyújtott üvöltése: vendég érkezik. Szomorú egy tanya, az bizonyos.

Rozoga nyári veranda, kitört üvegekkel: ez a bejáró. A falon már ott barnul a vörös lonc-szőlő, de minden sarokban pókhálók reszketnek. A veranda közepén asztal; az asztalon füstölő lámpás.

A verandán sincs senki.

A komondor körülsaholja a vendégeket, azután beoldalog az ivóba. Az ivó is üres. A rács mögött, a sötétben valaki felriad álmából a nagy ugatásra.

A gazda? Nem. Valami vén boszorkány. Elmúlt már . száz éves is. Csupa rongy a ruhája, a fejkendője meg egy mocsok. Itt bóbiskolt az asztalon.

. . . Hogy hát a gazdát keresik? A gazda nincs itthon. Az künn van a hegyekben a kecskéekkel. Hogy szombat

jön? Hát bizony jön. De itt azt nem nagyon tartják. A gazda késő este fog hazajönni. A vacsora, meg a holnap ebéd? Hát az bizony már előre készen van. Nem kell holnap főzni. A szombat miatt? Nem a szombat miatt. Mert itt máskor sem főznek. Reggelire kenyér, ebédre sajt meg kenyér, vacsorára erdei szamóca, vagy naspolya, meg kenyér. Mást mi nem eszünk. Szombaton sem, vasárnap sem, csütörtökön sem. S az idegen mit egyen? Amit magával hoz. Nekünk csak kenyérünk van, meg egy kis sajtunk. Tűz, az nincs a konyhában. Mi már egy éve, hogy nem fűtünk. Itt van a szomszéd sziklában a kénes forrás, az idáig gőzöl a föld alatt, az átfűti az egész hegyet. Elég meleg van itt, minden este van kitörése, télen-nyáron. Ha tetszik, itt maradhatnak. Ha nem tetszik, majd eláll az eső, mehetnek tovább, a „bolond zsidó koesmájá-”ba nem hívják be cigánnyal a vendéget.

Mint a lavina, egyszerűbe ömlött le ez a sokféle beszéd a sokféle dologról, az öregasszony ajkáról. Aztán fujt egyet és visszadőlt az asztalra és nem szólt többet.

A két vendég pedig ott állt a szomorú és kietlen szobában. A lámpa pislogott egyet-egyet, de nem volt mire világítani. Sehol egy pohár, sehol egy tányér, vagy egy palack; az asztalokon kiégett gyertyák foltjai és viaszcseppek, semmi egyéb. Künn már egészen sötét volt. Itt a szent szombat, amit tisztaságban, áhítattal, világossággal kell fogadni a zsidó embernek. Az apa és a leánya leülnek egy padra, egy asztal mellé és dideregnek.

Hanem lassan-lassan mégis érezték, hogy meleg támad körülöttük; nedves ruhájuk megszárad; mintha a földből szívárogná fölfelé, mintha a falakból párologna, mintha a mestergerendáról hömpölyögne le valami fullasztó, kábító melegség, amit nem is érezték, mikor beléptek. Kénes, sorvasztó szag terjengett a levegőben. Az ivószoba megtelt finom, csípős gőzzel, a föld gyengén reszketett a lábuk alatt, A kénesforrás titkos ereje járta be a hegyet az éjszakában, megtöltötte meleggel a sziklaköveket és halkán meg-megrázta a szirtet, ahol a kocsmá épült. Rachel se-lyemkendőjét a szeméhez emelte:

— Micsoda elátkozott hely ez! — mondotta szomorúan. — Ilyen gyászos szombatom se volt még sohasem.

És aztán egyre később lesz. Az apa már megimádkozott. Rachel gyertyákat keresett, hogy feldíszíthesse és felszentelhesse az asztalukat. Künn, a hideg és elhagyatott konyhában, ahol pókok és ijesztő bogarak szaladgáltak a betört szekrényekben, két kis viaszdarabot talált, meg egy kenyérdarabot. De abroszt már nem tudott szerezni sehol sem.

Micsoda életet élhet az a „bolond zsidó” itt a hegyekben!

Rachel ráerősíti a két gyertyaroncsot az asztalra. Közéjük teszi a kenyérdarabot. Ráteriti a keszkenőjét. Azután elmondja a péntek esti áldást. És kiterjeszti a két kezét, lehuny szemekkel és úgy suttozja:

. . . *Jehi rocón miHonecho* . . . Legyen a te akaratod, Istenem, Izrael Istene, hogy kegyességgel lesz irántam és az apám iránt és az anyám iránt . . .

Itt, ezen a helyen, Rachel mindig elakad. Itt szokták beszöni imáikba zsidó asszonyok férjüket, gyermeküket, zsidó lányok vőlegényüket. Itt imádkoznak azért, akit legjobban szeretnek. Itt, ezen a helyen Ráchelnek öt év óta mindig egy név jut az eszébe. Egy halványuló név. Egy távolodó álom. Egy kialvó szerelem. Egy eltűnő reménység. És, miután megakad, önmagától, gépiesen, anélkül szinte, hogy gondolkodna, rájár a nyelve erre a titokzatos névre és úgy sóhajtja tovább:

... és Jiszroel ben Eliezer iránt. És adj nekünk, nagy Isten, nekünk és egész Izraelnek hosszú és boldog életet, emlékezz meg mirőlunk áldásra és megváltásra és áldj meg a te nagy áldásaiddal és lebegjen a Te fényességed. Add, hogy gyermekeket nevelhessünk fel és unokákat lássunk nagyra nőni, akik bölcsék és tudósok lesznek, istenfélők és istenszeretők, igaz emberek, szent férfiak. Hozzád ragaszkodók, olyanok, kik bevilágítják az egész világot a Tórával és az ő jócselekedeteikkel . . . Ó, hallgasd meg az én könyörgésemet e szent pillanatban, ósanyáim kedvéért, Sára,

Rebeka, Rachel és Leah kedvéért és ragyogtasd ezt a mi gyertyánkat, hogy ki ne aludjék sohasem . . . Amen.

A benyílóban lépések zörögnek. Kemény csizmák kopogása. Az ivó ajtaja kinyílik. Egy magas, bozontos szakállú férfi jelenik meg. A kezében bot. A fején paraszt pásztorok prémes sapkája. Egyszerű ruháján kötélből font öv. Megáll az ajtóban, a szeme vadul és félelmesen lángol az idegenekre. Fölemeli a botját — aztán eldobja az asztal alá. Nézi a leányt, aki lehunyt szemekkel áll a gyertyák fényében és ajkán épp elhal az imádság és nem is nyitja ki szemét, míg a könnyörgést be nem fejezte.

A házigazda megérkezett.

Reb Jozsef, Rachel apja, egy lépést tesz az asztal felé. Odanéz és kérdő hangon, az idegenhez:

— Kiddus? — Nem nondod-e el most már az áldást?

A házigazda mormog:

— Én már mondtam ma kiddust, kint, a hegyekben. Az apa vállat vont. Tényleg: bolond ez az ember.

Csak a szombatot tudnák itt békességben eltölteni!

De azért a kenyeret megáldja, megtöri és azután nyújt belőle a gazdának. Nyújt belőle Ráchelnek.

Rachel nem mozdul. Mióta az imát befejezte, mióta az idegen belépett, őt nézi szakadatlan. Mozdulatlanul áll és a szeme elmerül az idegen szemében.

A gazda átveszi a kenyeret. Megcsókolja, eszik belőle.

— Jó szombatot, — mondja hideg hangon.

Azután leül a szomszéd-asztalhoz. Maga elé bámul egy ideig. És egy perc múlva a fejét a két ökle közé fogva, elkezd keservesen, gyászosan, fájdalmasan sírni.

III.

A „bolond zsidó kocsmájának” zsidója csakugyan bolond volt.

Megérkezik a péntekesti szent kiddushoz; ott talál két idegen vendéget a kocsmájában; úgy tesz, mintha nem tö-

rödne velük; megkínálják a bor feletti áldással: visszautasítja, hogy ő már mondott kiddust „a hegyekben” (mintha ott, kecskék legeltetése közben lehetne imádkozni); a végén aztán addig nézi az egyik vendéget, a szép fiatal Ráchelt, amíg le nem borul sírva az asztalra.

És sír úgy egy félóra hosszat. Ugyan mi lelte?

Reb Jozsef és leánya Rachel, megzavarodva állanak a bolond mellett. A gyertyák már kialvóban; nagy, hosszú cseppekben hullatják viaszukat az asztalra; a szobát ellepi lassan az erősödő kénes gőz, ami jön, jön láthatatlanul a föld alól és amitől a falak, a gerendák izzadni kezdenek, az embereknek pedig eláll a lélekzetük és kigyullad a fülük, az arcuk. Odakünn meg tombol az éjszakai vihar és rázza az ódon hajlékot; a kéményen, ahol már egy éve nem szállott ki füst, duhajon sivít a szél és odakünn a konyhában egymáshoz ütődnek a tört edények. Micsoda rémes egy éjszaka! Csak már holnap reggel volna! csak már holnap este volna, hogy utazhatnának tovább, hogy itthagyhathák ezt az elátkozott kocsmát, a bolond gazdájával együtt, csak már visszatérhetnének a rendes, nyugodt, békés életbe ebből a rendkívüli kalandból!

. . . Egy félóráig ott fekteti fejét zokogva az asztalon a bolond zsidó. Azután felveti. Ránéz azzal a különös delejü sötét szemével az idegenekre, azután csöndben megszólal:

— Az örömtől sirtam, tudjátok-e? Az örömtől, hogy végre eljöttetek.

Rachel meg az apja összenéznek. Bolond, szó sincs róla. Honnan is tudhatta volna, hogy jönnek? Honnan is ismeri őket, mikor ma látják egymást először? Mit jelent ez, hogy „végre eljöttetek?” Ugyan, hát hívta-e őket? Hát várta őket? Bolond ez, hallgatni kell és túrni a beszédét.

Azután megint megszólal a szomorú kocsmá gazdája:

— Ma már láttam a felhőkből, hogy jösztek. Ezért siettem is haza. Különben künn töltöttem volna az éjszakát a hegyekben, nem hagytam volna magukra a hegycsúcsokat ebben a nagy viharban. Vigasztaltam volna őket. De, mondom, a felhőktől megtudtam, hogy jösztek. Odaúszott hoz-

zám két fekete komondorom, két sötét viharfelhő, azok elmesélték, hogy ők kísérték titeket idáig, ők jöttek veletek, ők záporozták meg a szekereket, ők hajtottak be ide a házamba. Azért jöttem haza idejekorán, hogy üdvözöljek titeket. Hát itt vagytok . . . Azért csordult ki a könnyem a boldogságtól. Üljetek le, elfáradtok, ha sokáig álltok.

Leülnek, szótlanul, elkeseredetten. Egy kissé félnek is ettől a bolondtól, a kusza, zavaros beszédétől. Rachel közel húzódik az apjához és a kis keze belebuvik reszketve az édesapja nagy, öreg kezébe. Jaj, de borzasztó ez a szombat éjszaka, egyedül egy örülttel, egy elhagyatott hegyi kunyhóban, ilyen rémes jégzivatarban!

A bolond azonban felkel és hatalmas döngő léptekkel elkezd sétálni fel-alá az ivóban. És egyszerre váratlanul, olyan hirtelen, hogy megrezzenek a jelenlevők, énekszó tör ki a torkából. De micsoda ének! Mintha oroszlánok bömbölnének, vagy tigrisek üvölténének. Nem emberi hang.

Hát ez meg micsoda?

Reb Jozsef egyszerre a fejére üt. Sejti, hogy mi akar lenni ez a vad éneklés. *Zmirósz*. Péntekesti dallamok, ájtatos melódiák, édes muzsikájú isteni himnuszok azok, amik ilyenkor kinyílnak a zsidó ajkakon. Mesék, álmok, remények, történetek és zsoltárok. Istenről és az ő egyetleneg választott népéről, a bolygó Illés prófétáról, az üldözésről és megváltásról . . . Reb Jozsef magában már eldúdolta sebtiben a dalokat. Csak most jut eszébe, hogy ez a szaggatott, szomorú üvöltés ennek a szegény bolond embernek Zimrósz-éneklése tán. Ő így tudja, ő így emlékszik rá.

Reb Jozsef elébe kerül a fel- és alájáró, kiabáló embernek. Odadugja a fejét eléje:

— Micsoda *nignnel* énekel kend? Már hogy micsoda dallammal él, amit én még sosem hallottam?

A bolond megáll és ránéz a kérdőjére:

— Ennek nincs dallama. Ez a boldogság himnusza, amit vőlegény énekel a menyasszonya tiszteletére, mikor az megérkezett. Én nem tanultam sosem éneket, én nem

érték imához, sem héberhez, se más ilyesmihez. Ezt a dalt ott künn tanultam egy sziklától, amelyik így énekelt a holdnak, mikor végre megérkezett az égboltra. Ez a vőlegény himnusza a menyasszonyához.

Rachel összerenzen. Mennél tovább nézi ezt a vad, bolond embert, annál nagyobb félelem szorítja össze a szívét. Valami határozatlan érzése támad: félig ijedtség, félig részvét. Milyen büszke, szép a járása! Milyen dacos és ragyogó a szeme! Milyen holló-fekete a szakálla és milyen emelkedett a homloka, boltozatos ívben . . . Mikor azt mondja: „ez a vőlegény himnusza menyasszonyához”, az azt suttogja Rachel fülébe, hogy a szegény bolond zavaros eszében bizonyára összekeveredett a szombat híres dala a menyasszonyról valami más emlékkal és innen ezek a különös, érthetetlen szavak és mondatok . . .

Azután egyszerre vége az éneknek. A bolond megállt Rachel előtt.

— Nézd, Rachel, mondja halkán, ez lesz a te szobád.. A leány összerenzen és közelebb búvik az apjához.

Honnan tudja a nevét ez a bolond?

— Ez lesz a te külön szobád. Ma úgy látod, hogy egy kocsmai csapszék, pedig ez egy kis arany tükörterem. A boltozaton *ezüst* csillagok vannak kiverve; a padló oly fényes márvány, hogy elcsúszhatsz rajta. De jószívvel és szeretettel kell ittmaradnod és azt kell mondanod: *tied vagyok és érted fogok élni!* Különben csak egy csapszék marad. Ott benn lesz az én szobám: csupa könyv és csupa írás, csupa szőnyeg és függöny: most csak egy puszta kamra. De ha jószívvel és szeretettel maradsz itt, akkor nem lesz többé puszta és sivár: — és akkor átváltozik palotává a mi házunk és boldogok leszünk, Rachel.

És a bolond — te jószágos Isten — kinyújtja kezeit Rachel felé!

Reb Joszef rákiált:

— Ne bánts a leányomat! Ne merj hozzányúlni!

A bolond nevet:

— Hiszen jogom van hozzá! Hiszen Rachel a menyasszonyom!

— Hazudsz, bolond!

A bolond hátralép,

— Hazudtam? Hát majd holnap elválík, ki mondott igazat. Feküdjetek le most aludni és pihenjetek. Majd holnap meglátjuk a többit.

Azzal nagy döngő léptekkel kimegy az ivóból. Benyit a kamrába: azon besivit a szél. Becsukja a kamraajtót. Ott, a nyitott ablakú, betört kamrában alszik majd a bolond a téli viharban!

Az apa és a leánya összenéznek. Pislog a tört lámpa az ivó rácsa mögött és kihamvadtak már a gyertyák. A rémségek és csodák levegőjét érzik maguk körül ebben a nehéz, fullasztó, gőzös atmoszférában. Egymáshoz húzódnak, még közelebb. Hová nem sodorta őket az Isten! Hegy tetejére, elhagyott kunyhóba, bolond ember szomszédságába! Micsoda szombat, micsoda kaland! Majd elmesélik a mamának, meg a szomszédoknak! Hát erről az utazásról lesz mit mesélni. Hogy ez a bolond miket fecsegett itt össze-vissza! Hogy Rachel a menyasszonya! És a sziklával... Meg a holddal... Meg az aranyszobákkal... a márvánnyal...

Az apa és a leány csöndesen elalszik, ültő helyében» a padon.

4

Dél van-e, vagy már délután?

Egyik sincs. Este van.

Szombat este.

Egy teljes napig aludtak a szűk kocsmai padon, Reb Jozsef és leánya, Rachel.

Mikor felugranak az asztal mellől, látják, hogy most nyugszik le a nap vérvörösen a hegyek között. Se eső, se vihar, se jég nincs már. Tiszta tavaszi szél fu. Felszáradtak az utak és csak apró pocséták csillognak és egy-egy fáról hull alá egy otffelejített vízcsöpp.

Szombat este! Ki hitte volna. Ámbár hogy nem csoda. Ebben az elátkozott kocsmában, attól a kénköves páratól nagyon kimerül az ember. No de így átaludni egy teljes

éjszakát, meg egy teljes napot: ez se történt meg senkivel a környéken.

Hanem most már előre: tovább, Galiciába! Elég volt a regényből, meg a kalandból, holnap Rzesowban kell lenni a borvásáron.

. . . Hol a gazda? Az bizony sehol sincs. Elment a bolond, ki a kecskéihez, a hegyekre, már korán reggel; így beszél a konyhában a vén szipirtyó. Annak nincsen szombatja, annak nincs ünnepe; az bolond, meg tudatlan egy személyben. Nem ismer Istent, nem tud vallást.

Gyalogszerrel azonban nem lesz jó tovább menni. Gyorsan elbúcsúztatni a szombatot; kiégetni havdalanak a gyertyamaradványt; fűszernek gyorsan megszagolni egy kis szegfűszeget — serceg a láng, oda a szombat, most mehetünk kocsit felhajtani. Hol kerítünk szekeret ezen a vidéken?

Az öreg boszorkány sokatmondóan pislog. Hogy nem is kell olyan messzire menni. Csak be kell nézni az istállóba, itt a szikla másik oldalán.

Reb Jozsef siet az istállóba. Az istálló nem is istálló. Valami betört jégtartó inkább; mindegy; ott majszol bent egy ürge kis hegyi ló és ott kopik az ajtajában, kifordult kerekkel egy szekér.

Befogni; etetni; letenni egy pár bankót a vén banyának; megmondani, hogy a szomszéd faluból visszaküldjük a kocsit; megjavítani a rudat, a tengelyt, a kereket, aztán hajrá!

Az átkozott kocsmá egyre távolodik; azután lassan eltűnik a messzeségben. Szalad, szalad a kis lovacska a sziklás utakon. Szikrát ver a patkója. Reb Jozsef boldogan ül a bakon; kiheverték ennek a szombatnak minden veszélyét; mégis megtartották a szent szabályt; megszabadultak a bolondtól. Reb Jozsef ismeri az utat; úgy látszik, ma holdvilág is lesz, mert szép tisztán jött fel az ezüst planéta az égre. Csak hajrá, előre!

Rachel maga elé mered és egy szót sem szól. Tegnap óta mintha elakadt volna a szava. Már egy órája, hogy futnak, mégsem beszél az apjához. Nagy, kimondhatatlan

félelem gyötri. Selyemkendőjébe temeti az arcát és bámul az üres semmiségbe.

Reb Jozsef pipára gyújt; most lassabban halad a kis táltos; lefelé mennek. Nem kell félni; ismerős, biztos az ut. Reb Jozsef pedig füstfelhőket ereget az égnek. Nagyokat szippant, csupa boldog elégedettség az arca.

A lovacska egyszer csak jobbra fordul és a kocsi megáll.

Reb Jozsef felpillant és majdnem leesik ijedtében a bakról. A kocsmá előtt állnak, *ahonnan egy órája elindultak!*

Az ajtóban ott áll a bolond zsidó és a kezében lenget valami írást.

— Hajrá! — kiáltja. — Azért kérettelek vissza titeket, mert meg akartam mutatni ezt a szerződést. Napközben kikerestem. Egy sziklában tartottam elrejtve. Itt van, néz-zétek, eljegyzési levél. Itt van a menyasszony neve; aláírás: Rachel, Jozsef leánya, ő írta, maga. Itt van a vőle-gény neve. Ez az én kezem írása. Én vagyok Jiszroel ben Eliezer. Követelem hát a menyasszonyomat, add ide, Reb Jozsef, a leányodat, az én hitvesem ő!

Reb Jozsef szédül a bakon. Azt se tudja, mire gondoljon először a sok szörnyűségtől, reszketve fordul a leányához:

— Igaz ez, Rachel? A te neved? Te írtad?

Rachel sírva veti magát az apjára.

— Én, én . . . Régen, sok év előtt . . . Nem tudtam . . .

Reb Jozsef összeszedi magát, csak egyet érez: el innen, gyorsan, ki a világba! Feláll és állva kezdi csapkodni a lovat. El, el, egészséges levegőbe, ki ebből a varázslatból!

Robog a szekér hallatlan, örült gyorsasággal. Reb Jozsef most már jobban vigyáz az útra. Itt a szilfánál jobbra! Itt a tölgyesnél balra! Itt az országút! Nem szabad letérni róla! Csak nem nézni hátra egy percre sem!

Rachel az apja ölébe hajtva fejét, nyöszörög.

— Sok, sok éve . . . Egyszer, éjszaka . . . Egy vándor koldus hozta az eljegyzési levelet . . . Én aláírtam . . .

Mert szerettem valakit ... És nem tudtam ... És nem hittem ...

Reb Jozsef nem felel. Rachel tovább jajveszékél: — Én éreztem az első perctől kezdve ... Én féltem... És most is ép úgy félek . . . Mintha itt jönne a hátunk mögött . . . Óriási léptekkel . . . Egyik csúcsról a másikra lépve . . . Felhőket terel maga előtt, mint a nyáját... És a csillagok futnak előle . . . És minket üldöz . . .

Reb Jozsef ajkába harap, megfeszíti az izmait és úgy veri a lovat. A szekér recseg-ropop minden ízében.

Egyszerre hirtelen megáll. *Ott vannak újra*, ahonnan elindultak, az elátkozott kocsmá előtt!

Az ajtóban ott áll a bolond és lengeti az írást.

— A vacsora készen van! — kiáltja vidáman feléjük. Reb Jozsefnek megbicsaklik a feje, kiejti a gyepőlöt izzadt kezéből. Úgy érzi, most mindjárt összedől a világ. De Rachel leugrik a kocsiról. És visszafordul az apjához:

— Én itt maradok — mondja lihegve — látod apám, itt kell maradnom, mert az írásom és a nevem nem engednek el többé. Az Isten neki rendelt. Én jegyese vagyok és hozzá tartozom örökre. Menj, menj apám. Én itt maradok szívvel és szeretettel: szeretni fogom és övé leszek és övé maradok és vigyázok reá, mert így akarta az Isten, aki hozzá vezetett és összekapcsolta a mi szívünket egymással.

És Rachel eltávolodik a kocsitól és közeledik a bolond felé. És aztán lassan, mellette, bemegy az elátkozott házba.

Reb Jozsef valahogyan leszédül a bakról. Roggyant, töiedezett lépéssel megy utánuk; a leánya és a bolond után.

A lovacska pedig vidáman felnyerit és noha gazdátlanul marad, elugrik és elkezd vágtatni az üres szekérrel, nagy csörömpöléssel és eltűnik az éjszakában.

IV.

Egyedül a bolonddal!

Megállanak az ivóban. A „bolond zsidó” hátrafordul, nevetve, vidáman; szeméből csak úgy sístereg a láng, a

boldogság tüze. Szemben vele Rachel; lehajtott fejjel, de nyugodt tekintettel. Mögöttük, kezeit tördelve, az apa.

Ez hát az ő veje! Egyetlen leányának férje, akiről annyiszor annyit álmódott. Hogy tudós pap lesz; vagy jámbor ifjú kereskedő; vagy talán még orvostudós is . . . És most mit kapott? Egy bolondot!

Nemcsak bolond. De micsoda életű: külön, mocskos, rendetlen kocsmáros. És nincs miből élnie. Hogy fogja eltartani a feleségét? És mindenekfelett: tudatlan. Paraszt, *prosztak*. Nem tud olvasni sem az imakönyvben. Bibliát nem ösmer, talmudot nem tanult. Ez az ő veje! Rachel férje!

Már pedig ezen nem lehet segíteni. Ami az eljegyzési levélben áll, az szentség, azon változtatni nem lehet. Igaz ugyan, hogy ő nem irta alá, mint apa, de Rachel aláírta — gondolkozik, keresgél az emlékei között, valami bölcs papra gondol, aki feloldaná a leányt.

Ránéz Ráchelre és érzi, hogy a leánya már döntött. Ezen segíteni már nem lehet.

De egy ilyen üres, semmirekellő ember . . . Odafordul a bolondhoz:

— Ha már a vőm akarsz lenni, — mondja neki, lihegve a bosszúságtól, — mondd el legalább: ki vagy, mi vagy, hol tanultál, hol a családot, miből élsz?

Rachel közbelép:

— Apám, — mondja csendesesen, — hiába a panaszod. El vagyunk jegyezve egymással Isten nevében. A Messiás szelleme nyugodott akkor éjszaka a házunkon és az ő küldötte kapcsolta össze a mi nevünket örökre. Ne kérdezd, kicsoda és micsoda. Én az övé leszek. És ha földet kell túrnom; és ha vízzel kell főznöm; és ha éhen kell hálnom, — övé leszek, mert Isten hozzá rendelt és én nem tágítok az oldala mellől. A tied leszek, Jiszroel ben Eliezer.

A bolond néz, néz a leányra és azután lehajol a keze után és megcsókolja. Zsidó szokás ilyen nem ismer. Vőlegény és menyasszony nem szabad, hogy szeressék egymást, hogy kedveskedjenek egymásnak az esküvőjük előtt. A

bolond ott tartja az ajkán soká, soká Rachel kezét. Azután leereszti a kezét és mosolyog.

— Paraszt vagyok, tudatlan és istentelen. Bízol-e bennem, Rachel?

Rachel felel:

— Bízom benned. Majd beviszem én a te lelkedbe az Istent.

A bolond mosolyog.

— Követ török, sziklát hengeríték, áfonyát nevelek, kecskenyáját terelek a hegyekben. Bízol-e bennem, Rachel?

Rachel felel:

— Bízom benned. Majd jó munkára fogom a te két kezedet.

A bolond mosolyog.

— A házam roskadt, a tűzhelyem kiégett, az asztalom csorba. Bízol-e bennem, Rachel?

Rachel felel:

— Bízom benned. Majd felépítem én a te házat és új tüzet gyújtok a te tűzhelyeden és feldíszítem a te asztalodat.

A bolond mosolyog.

— Miért bízol bennem?

Rachel felel:

— Mert szeretlek.

Reb Jozsef majdnem hátraesik. Szereti! Hiszen csak tegnap óta ismeri. És alig beszélt vele. Szereti! Hiszen menekült előle! Szereti! Hát ugyan mit szeret rajta? A szurtos szemöldökeit? A nagy, feltört kezeit? A két vad szemét? bozontos szakállát?

A bolond előre megy. Kinyitja a belső szoba ajtaját. A sötétben előrevilágít egy törött lámpával.

Reb Jozsef mormog:

— Csináltál már *havdalát*? Szombat kimenetele van... A bolond ráhagyja, hogy majd később. És aztán belépnek a belső szobába.

. . . Ezt a belső szobát eddig még nem is látták. Van egy befalazott ablaka. Meg egy ajtó, a bolond kicsiny

fekvőhelyére, egy szűk kamrába. De a belső szoba meglepő látvány. Nincsen benne se butor, se kép, se lámpa, csak egy nagy asztal a közepén, terítve kék damasztal. Három személyre. Minden teríték mellett egy kicsiny fálya odatűzve a tányérhoz, vörhenyes gyertyák, különös, éles fénnel.

Vacsora a bolond zsidó kocsmájában!

Az asztalfőre ül a bolond; szemben a menyasszonya; középen az após.

A tányérokon nincs más, mint gyümölcs. Havasok, hegyek s dombok minden gyümölcse, összeomolva káprázatos színrengetegben, ragyogó és ízes változatokban. Sma- ragdkörtékre csavarodik a vérvörös ribizke-ág, szürke napolya és égszínkék fügek. Diók, barnán, mint a barna bársony és kacagó almák. És az áldás, hegyek éke: a halványzöld szőlő, óriási fürtök, kicsattanó bogycák — számócák között, melyek ott ragyognak apró rubintokként. A tél, a tavasz és az ősz e csodálatos ölekezésében.

A bolond halkán beszél evés közben;

— Ismerem én mindegyiknek helyét és idejét. Tudok beszélni velük; siettetem a szőlőt, ha késik és vigyázok, hogy a dió le ne essék éretlenül. Mindegyik a barátom. Nagy utat jártam össze értük. De ha én egyet lépek, átlépek hat hegyet, a sziklák elszáguldanak alattam és a felhők jönnek velem, mint a nyáj.

Rachel ránéz, erős és mély tekintettel:

— Mondd, Jiszroel ben Eliezer, mit művelsz te odakünn a hegyekben?

Jiszroel sóhajt, hátradől a székén:

— Az Istent keresem . . . Vele társalgók, ő beszél hozzám, a mennydörgésben és az ő szolgálatában őrzöm ezt a vidéket. És tanulok odakünn, mint ahogy a gyermek tanul az iskolában. Az Isten tanít, őt tanulom, őt áhitom, őt szívom magamba, mint a hegyek szelét, mint szomszéd szemem a szívárványt.

Reb Jozsef kétségbeesve nézi a bolondot. De Rachel nyugodtan kérdezi:

— És megtaláltad az Istent, Jiszroel?

A bolond felkiált:

— Megtaláltam! Az Istené a világ. Az Istené az öröm. Az Istené a szabadság. Az Isten itt él bennem, itt dobog a szívemben ... és én egyre közeledek hozzá, minden nap közelebb és közelebb! Mily boldog vagyok én odakünn, a viharban, a ködben, a sötétben, egyedül, az Istennel!

Reb Jozsef már befejezte az evést. Imádkozik. A bolond a fejét csóválja:

— Ha én tudnék, én is veled imádkoznék ... De nem tudok!

A szőlő volt-e túlérrett és már altató bort rejtett a belseje? Vagy a fáradtság tette? Reb Jozsef fáradtan és elcsigázva hátradőlt a székén a különös szavak után és elaludt.

Mély, nagy sötétség volt, mikor felébredt. Az első percben nem tudta, hol van. Azután lassan visszaemlékezett a bolondos, a zavaros napra. Körülnézett. A lányát szólongatta:

— Rachel, merre vagy?

Rachel nem volt sehol. Botorkálni kezdett a sötét szobában. Megbotlott az asztalban, amint megcsörrentek hirtelen az üvegek és a tányérok. Reb Jozsef elcsúszott, elesett és csak nagynehezen tudott felülni a földön. Azután a kezébe hajtotta a fejét és sírni kezdett.

Kinek is lett volna több oka a sírásra, mint neki? Boldog, elégedett ember volt, házat és vagyont adott neki az Isten. És egy drága, édes gyermeket, Ráchelt ... és most mi lett belőle? Oda kell adnia leányát egy idegen, ismeretlen embernek, ki durva, bolond és tudatlan. Nincs annak semmije. Se neve, se híre Izraelben. Hát ezért dolgozott? Hát ezért küzdött? Ez az eredménye az életének?

Reb Jozsef sír, sír keservesen. Összetörött minden, amit felépített. Megverte az Isten, valami nagy bűnéért, amiről nem tud.

— Rachel, hol vagy, merre vagy, Rachel?

Két kezén csúszik előre a sötét szobában és úgy szolongatja a leányát. Ugyan hol lehet? Tán a szomszéd szobában pihent le? Csúszik, mászik előre a szerencsétlen szegény ember. Egyszerre beleütődik egy ajtóba.

Ez az ajtó a bolond kamrájába vezet.

Amint odaér az ajtóhoz, az megmozdul és elkezd nyílni, befelé. Nagy hasadék támad és ezen a hasadékon, mint ahogy az olvasztóból kitör az arany, özönlik kifelé valami hallatlanul éles, erős világosság.

Nagy Isten, ki van odabenn?

Reb Jozsef beledugja fejét lassan és óvatosan a fénysávba. Előbb behunyja szemét, mert vakít a fény. Azután nézni kezd és néz, néz, néz . . .

*

... A kamara odabenn most már hatalmas terem volt. A terem közepén, márványoszlopok között, egy fehér emelvényen ott állott Jiszroel ben Eliezer, hófehér selyempalástban, fehér főveggel, derekán piros bársonyöwel. Előtte nyitva egy nagy, szent könyv. És Jiszroel ben Eliezer beszél.

De kihez, kihez?

— Szóljatok hát, szent vendégek! Szóljatok, Izrael mesterei, kik eljöttetek az én hajlékomba, hogy felavassatok! Szóljatok, vége van-e a száműzetésemnek, megkezdhetem-e munkámat népemért, a szegény, üldözött Izraelért?

Jiszroel ben Eliezer szól így, a ragyogó teremben!

És íme — lehet-e hinni az emberi szemnek — aranyos ködpára terjeng a beszélő előtt. A márványoszlopok közül, a homályos ködből hang hallatszik:

— Szabad vagy, Jiszroel! Menj utadra és vesd le álarcodat, zsidó nép mestere! Menj, tanítani és áldani, gyógyítani és vigasztalni. Tied a szó és tied a tett!

Jiszroel ben Eliezer kitarja karjait:

— Üdvözlégy, Rabbi Akiba! Üdv nektek, ti vértanúk, kik eljöttetek a megváltás éjszakáján, hogy megáldjatok!

És újra szól a hang:

— Hét éven át rejtőztél a világ előtt és kerested az

Istent, kit megtalálnak a keresői. Elmúlt a hét év és felavatunk téged. Tiéd a csodák hatalma, Tiéd a *Szent Név*, melyet csak Izrael nagyjai ismernek. Név Tudója, *Bál Sém*, vége a magánynak és a szenvedésnek. Menj és váltsd meg Izraelt. Hegyek és völgyek telvék szenvedőkkel; folyik a vér és zug a gyűlölet, felavatunk téged harcosnak és papnak, Izrael, mi, akik odaadtuk lelkünket Istenért és az ő tanáért!

És újra Jiszroel ben Eliezer:

— Hét éve ma, szent vendégek, hét éve, hogy elhagytam otthonomat és elindultam a bujdosásba, a végtelenségbe, a számkivetésbe. Telve voltam a mi könyveink tanával és a mi könyveink szellemével, de még nem ismertem az Istent. Levettem magamról nevemet, régi öltözetemet és multamat: lettem vándor, utak rovója és kerestem az Istent. Most itt a megváltás, ti szent vértanuk!

És az arany köd, mintha mozgásnak indult volna. Mintha alakok gomolyogtak volna ide és oda. Reb Jozsef megrettenve húzódott vissza az ajtóból.

És a tekintete hirtelen a másik szobába esett. Fényes asztal mellett ott állott leánya, Rachel és áldásra terjesztette ki a kezét égő gyertyák felett. És az a szoba is ragyogott, fénylett, arany és ezüst csillogott a falakon . . .

Reb Jozsef összetörve, boldogan és fuldokolva kiáltott fel. Azután a nagy izgalom elkábította. Elveszítette az eszméletét.

. . . Arra ébredt fel, hogy a kocsihoz szólongatják. Rachel ott állott mellette, mosolyogva és ragyogva és veje, Jiszroel ben Eliezer, tiszta fekete ruhában. Rachel szólította:

— Menjünk, édesapám, menjünk! Itt áll már a szekér friss lovakkal.

Jiszroel ben Eliezer kezét nyújtott az apósának:

— Remélem, nem haragszol rám, Reb Jozsef. De csak jogom volt hozzá, hogy megvendégeljem a menyasz-

szonyomat és az apósomat a házamban. Mikor jösztek vissza?

Reb Joszef dadogott:

— Egy hét múlva . . .

— Jól van, Reb Joszef, Két hét múlva majd eljövök hozzátok és megtartjuk az esküvőt. Azután elköltözünk Lengyelországba,

Hogy, hogy nem, már el is indult a szekér- Mentek, kocogtak lefelé a hegyháton. Elöl ült Reb Joszef, reszkető kézzel fogva a gyeplőt. A szemei előtt imbolyogtak az árnyékok és a látomások. Nem tudott szóhoz jutni. Mögötte, boldogan és ragyogva, Rachel, a menyasszony.

És amint poroszkálnak lefelé, a galíciai nagy síkságra, — messze, mint a fekete bogarak, szekerek bukkantak fel a hegyi utakon. Sok-sok apró szekér, megrakva emberekkel. Mind egy irányba mentek, egyfelé tartottak: oda, ahonnan ők jöttek,

Reb Joszef nézte a szekereket. Kaftános, prémes zsidók, de egyszerű emberek is rajtuk.

— Hova mentek, jó emberek?

— A *Bál Sémhez* ...

— A mi mesterünkhöz . . .

— Jiszroelhez, az ifju paphoz . . .

— A bölcshez megyünk . . .

— A csodatevő Bál-Sémhez . . .

Reb Joszef hátranézett Ráchelre, aztán megállította a szekeret és összetette a két kezét. A boldogságtól kicsordultak a könnyei. Ott, a bakon, imádkozni kezdett az Örökévelő Istenhez, ki kiválasztotta az ő vejének az emberek kegyeltjét, a papok legtudósabbját... az ismeretlen völgényt.

A LEMBERGI TI'OK

I.

A bécsi császári levéltárban, melyet néhanap megnyitnak az idegenek előtt is, a 28-as számú szekrényben van egy régi hivatalos írás. Ebben a 28-as számú szekrényben Mária Terézia császárnő és királynő bizalmas levelezését őrzik. Mindazokat a különösebb és érdekesebb leveleket, melyek a királynőhöz érkeztek. Titkos jelentések, tudósítások, feljelentések és bizalmas értesítések: ezzel van tele az egész nagy szekrény. Egy fél évszázad minden rejtelmes és kikutatlan bűnügye, titka és misztériuma pihen benne. És ebben a szekrényben az egyik elsárgult papíron olvasható a következő levél is:

A leMBERGI rendőrfőnök bizalmas jelentése Őfelsége Mária Terézia császárnőhöz 17 ... évi június 7.

Felséges Császárnő! Mély fájdalommal kell tudatni, hogy Lemberg város érseke páratlan és rejtélyes módon eltávozott körünkből. Az érsek Úr Őeminenciája egy hét előtt elment az érseki palotából gyalogszerrel, hajadonfőtt és azóta nem tért vissza. Díszruháit és gyűrűit otthagytá az érseki palota könyvtárában és őmaga egyszerű öltözetben távozott egy titkos kijáraton. Felséges Császárnő! Minden keresésünk, nyomozásunk eddig hiába. Az érsek Úr eltűnt . . .

Itt abba hagyjuk ezt az elsárgult hivatalos írást.

És most kezdődjék meg a legenda. És szólaljon meg a zsidó mese.

II.

Hol volt, hol nem volt . . . Sötét éjszaka szállott a kis lengyel falura.

A kis lengyel faluban világosak a házak. Aggódó lelkek virrasztanak a tört ablakok mögött. Apró mécsek égnek lobogva. Sápadt arcok tekintenek ki az éjszakába.

És az egyik házban az alacsony szobában mélységes csendben állnak a zsidók. A sarokban ágy. Az ágyon fekszik félig eszméletlenül, elfehérült arccal, lihegve egy nagy beteg. Izrael népének vezére, zsidók dicsősége: a csudatevő szent pap, a Bál-Sém.

Haldoklik az ősz rabbi a párnák között. Fehér galamb a fehér ágyon, nyugtalanul piheg a melle. A szemei, melyek annyi szenvedést és bánatot láttak, lecsukódtak. A kezei, melyekkel annyi csodát tett, mozdulatlanok. Az arcán, melyen nyolcvan évig ragyogott az Úristen dicsősége, ott borong a halál homályos árnyéka.

A Bál-Sém! a Bál-Sém! Varázslatok ura, szellemek barátja. Kinek imájára mosolyogtak az angyalok, kinek könyörgésére hallgatott a Mindenható, kinek egyetlen szava, egyetlen sóhaja a templomban elég volt, hogy legyőzze a sátánt, aki ott ólálkodik örökké Izrael szegény népe ellen a magasságos égben. A Bál-Sém, aki megsegítette a szenvedőket, aki elhárította a csapásokat, aki legyőzte a járványt. Izrael nagy rabbija, most ő is itthagya az ő szegény szerencsétlen zsidó népét.

A szobában halkán, könnyek között imádkozni kezdenek. A vének körülveszik az ágyat. A halottas ima zendül fel az ajkakon, de nincs, aki sirás nélkül bírná. A bünvalóásokat ők mondják el . . . helyette. A mester helyett, aki sohasem vétkezett.

Azután az aggastyánok gyertyákat gyújtottak, nagy, karcsú fehér gyertyákat. És halk zsolozsmát zümmögve, lehajtott fővel körüljárják a mester ágyát, hogy elhesse-gessék a halált. Hogy megmutassák: Izrael őrzi az ő betegét. Izraelnek szüksége van arra, akit most el akarnak venni tőle . . .

És egyszerre hirtelen az aggastyán felnyitja szemét Feltámaszkodik párnáján és látja ágya körül a menetet és int fáradt kezével:

— Fiaim ... ne imádkozzatok . . .

A menet megáll. Mélységes nagy csend támad a szobában. A mester beszél:

— Ne imádkozzatok . . . Ne gyötörjétek magatokat... És ne gyötörjétek a Mindenhatót . . . Hány óra van most, gyermekeim?

Mindenki a faliórára néz az ágy fölött.

— Tíz óra ... — suttogja a Bál-Sém. — Még két óráig élek. Éjfélkor, mikor a két mutató az ég felé mered és összeér, mikor eléri és elfedik egymást, akkor én meghalok ... Ne imádkozzatok ... Én már megnyugodtam. Odafönn — és reszkető keze az ég felé mutat — már gyülekeznek a bírák. Már összeül a Nagy Törvényszék, mely vár rám. Már készülnek az én fogadtatásomra. Mikor a két mutató összeér, meg fog állani az óra és akkor megáll a szívem is. És akkor kezdődik az én életem *odafönn*. Két óra múlva meg kell jelennem a Törvényszék előtt ...

A gyertyák kihunynak, az öregek lehajtják fejüket, mindenki zokog. De senki sem felel, senki sem mond el lent, mert amit a mester mond, azon változtatni nem lehet. Hallgatni kell és figyelni minden szóra és úgy méríteni a Bál-Sém szavából, mint a ritka forrásból a hegyek között, mely már fogyóban van és nemsokára kiapad.

És az aggastyán beszél tovább:

— Vigyázzatok a testemre gyermekeim, mert én is vigyáztam rá egész életemben. A testem tiszta, mint amikor megszülettem. Mikor vízzel fogjátok illetni és fölöltöztetitek a halotti ruhába, vigyázzatok a testemre ... Vigyázzatok a szemeimre, melyek látták az Úr dicsőségét, a homlokomra, mely mögött Isten gondolata honolt ... És vigyázzatok a síromra, melyen ne legyen hivalkodó emlék, csak egyszerű kő és rajta a nevem ...

Az emberek sírnak és senki sem felel és az aggastyán mosolyog és tovább beszél:

— Én megengedem nektek, hogy kaddist mondjatok utánam. Hiszen tudjátok, gyermekem nem maradt közöttek. Fiam nincs és leányom meghalt réges-régen. Mondjatok kaddist érettem, zsidók, ti mind, akik itt éltetek körülöttem: Igaz: ez nem az igazi kaddis. Ez nem fogja meg-

világítani az én lelkemet odafönn, ez nem fogja megnyugtatni az én testemet idelenn. A gyermek kaddisa más és más az idegeneké. De ha az Úr nem adta meg nekem ezt a kegyet . . .

Néz, néz, tűnődve néz maga elé a Bál-Sém. A fejét lehajta és gondolkodik. És senki sem szól, csak az éjszakai szél dong az ablakokon.

— Hát ti fogjátok mondani értem a kaddist — suttogja gondolkozva. — Ti . . . de mindenki más is, aki akar és aki szeretett engem és aki emlékszik rám. És ha idegen jön és gyászolni akar engem, hadd gyászoljon. Meghagyom nektek: ha jövevény, ha koldus, ismeretlen, engedjétek oda a templomba az én ülőhelyem elé kaddist mondani. Aki imádkozni akar az én lelkemért, hadd imádkozzon . . . Mondjátok csak, itt áll-e a szekér a kapu előtt?

A vén szolga odalép az ágyhoz.

— Itt áll, mester, befogva ... a szekér . . .

A Bál-Sém felriad:

— Hadd álljon itt, hadd maradjon itt . . . de ti mind siessetek haza! Gyorsan! Minél gyorsabban! Mert már befordult az országúton, mert már jön a falu végén! Mert már közeledik a házam felé! Siessetek haza! Nehogy találkozzatok vele! Nehogy rátok tekintsen! Nehogy kárt tegyen bennetek! Siessetek haza, zárjátok be az ajtókat, oltásatok el a világot! Csend legyen és sötétség az egész faluban! Siessetek! Hallom a lépését! Érzem a közeledését! Jön . . . Jön ... Itt van a határban ... A Halál Angyala . . .

Dermesztő rémület száll a szobára. Az emberek az ajtóhoz tolonganak. És ott, ott mindenki megáll és visszanez. A Bál-Sém ül az ágyon és búcsút int:

— Két óra múlva, — lihegi — két óra múlva, ha égnek áll a két mutató, jertek vissza . . . akkor már vége lesz a harcnak kettőnk között . . . akkor már legyőzött engem , . . két óra múlva jertek vissza . . . akkor az én lelkem már elszállott, vissza az Örökkévalóhoz . . .

Még egy pillantás, még egy intés, még egy könny és

még egy sóhaj: a szoba üres. Csak a mécs pislog az ágy mellett. Rohanó alakok tűnnek el az éjszakában. A házak kapui nyílnak és bezárulnak nagy robajjal és egymásután elsötétülnek az apró ablakok ... Itt is sötét van . . . Ott is sötét van . . . Most már mindenütt csend és homály ... Csak a kutyák ugatnak nyugtalanul az udvarokon . . .

A Halál Angyala bevonult a sötét faluba.

A nagy szomorú csendben lassan nyílik az ajtó. A mécs lángja meglobbant, az aggastyán felegyenesedett párnáin és kinyújtotta kezét.

— Itt vagy már? — kérdezte,

— Itt vagyok.

Az ágy lábánál ott állt az Angyal fekete nagy talárban, csillogó ezüst főveggel. A kezében kard. A Halál Angyala.

— Üdvözöllek, angyal — suttogta lázasan Bál-Sém. — Üdvözöllek és nem fogok ellenállni. Nem fogok könnyörögni, mint Mózes, nem fogok menekülni, mint Dávid király, nem fogok fellázadni, mint Jósua ben Lévi. Én lehajtom a fejem, átadom neked a lelkemet.

Az angyal mozdulatlanul állt az ágy mellett. Mély és csodálatosan zengő a hangja:

— Az Úr kegyeltje vagy, szent ember. Vigyáznom kell rád, nem szabad szenvedned. Én átöllek téged és a csókomban elveszem az életedet. Ne félj, az Úr veled van és átsegít ezen a Kapun az ő végtelen kegyelme.

Aztán lassan, lépésről lépésre közeledik az ágy felé.

— Angyal, angyal, halál angyala! — nyöszörögte. — Én is ember vagyok. Halandó ember és ha tudom is a titkok titkát és ha a kezem tett is csodát . . . mégis ember vagyok ... És most az utolsó percben még egy fájdalom ül rajtam . . . Még egy titok vár megfejtésre . . . Van még valami, amit kívánok . . . Amire gondolni se mertem soha ... De ami most élni kezd bennem, ami kigyullad a lelkemben . . . Egy óhaj! Egy kívánság! Egy álom! Csak egy és nem több! Már elszakadtam a földtől: csak ez az egy szál hús még a világhoz! Angyal! Angyal! halál

angyala! Én jó voltam és igaz voltam! Csak egyet kérek tőled . . . azután a tied vagyok . . .

Az angyal megállott:

— Mit akarsz, aggastyán?

— Egy út . . . — zokogta a Bál-Sém — egy utat szeretnék még tenni halálom előtt, valakihez elmenni, .. valakivel beszélni. - és aztán nincs tovább . . .

— Egy út? Hová?

A Bál-Sém összekulcsolta a kezét:

— Az Úr csodákat tett velem életemben . . . Az én szekerem átszáguld minden országon, az én szekerem, az én lovaim úgy száguldnak a földek felett, mint a felhők, nincs messzeség és nincs távolság . . . Egy út: csak néhány perc az egész ... Te már nem tágíthatsz mellőlem . . . Pusztulás angyala, légy a kísérőm, az utolsó utón. Menjünk: együtt! És te visszajössz velem és én boldogan halok meg a te csókodtól.

Az angyal leboocsájtotta karját és visszalépett a szoba homályába:

— Az életed szent volt, Bál-Sém és a kívánságod teljesül. Induljunk hát, mert nincs sok időd.

A Bál-Sém felült ágyában:

— Megengeded? Velem jössz? Elkísérsz? Megteszed, amit utoljára kívánok? Ó, angyal, halál angyala, megáldalak ezért . . . Hogy megédesítetted az utolsó percemet...

És benn a faluban a sötét házakban könnyező és reszkető emberek egyszerre csak azt hallották, hogy egy szekér zörög az utón, a Bál-Sém csodás szekere! Megindul a sötétben; a lovak elragadják és a szekér eltűnik a szántóföldek felett. És egy vén koldus, aki ezt a csodás történetet elmesélte unokáinak, a homályban is, az éjjeli sötétben is: egy ismeretlen, komoly férfit látott a bakon, amint a lovakat hajtotta és a szekéren halott-halványán, de mosolyogva ott feküdt a Bál-Sém szentséges alakja.

III.

A leMBERGI ÉREK palotája előtt leszálltak a szekérről. A lándzsás ajtónállók bevilágítottak a két idegen arcába,

de az aggastyán félretolta a megzavarodott öröket és a két idegen belépett a kapun.

A márványlépcsőn nagy fáklyák égtek. Felsiettek az oszlopcsarnokba, a szobrok és festmények között. Az emeleten szétrebbentek a szolgák, egy lakáj, aki vissza akarta őket tartani, megtántorodott és elszédült és ők gyorsan és feltartóztatlanul beléptek az érsek könyvtárába.

Az asztalon lámpa égett és régi könyvek tornyosultak egymás fölé. A lámpa mellett arcát kezébe temetve ült és olvasott az egyház feje, a lebergi érsek.

A lámpa lobbant és hideg lehellet ért az érsek arcához. Az érsek felnézett, kezéből kihullott a könyv, a könyvtár nagy homályában hirtelen két alak jelent meg előtte. Egy aggastyán támolyogva és integetve sietett feléje és mögötte az árnyékban egy másik alak állt, kinek nem látta az arcát. A lebergi érsek felemelte a lámpát.

— Kik vagytok? — kérdezte megdöbben hangon.

Az aggastyán megállott előtte, megkapaszkodott az asztalba és belenézett az érsek arcába.

— Lemberg érseke, — dadogta — csak egy percre jöttem. Nincs sok időm . . . vissza kell mennem, csak egynehány szót ...

— Ki vagy? — kérdezte megint az érsek és a lámpát felemelte, hogy meglássa a másik idegen arcát is. De az mozdulatlanul állt a homályban, mint egy szobor.

Az aggastyán összetette a kezét.

— Kérlek, nagyúr, — sóhajtotta — csak egy percig légy türelemmel. Én egy öreg rabbi vagyok . . . Egy kis falu rabbija, a te nagy tartományodban . . . beteg vagyok és fáradt ... de el kellett jönnöm . . .

Az érsek meglepve nézte az öreget. Kinyújtotta feléje a karját, de a Bál-Sém sietve és lihegve beszélt tovább:

— Lemberg érseke . . . Hatvan éves vagy? Úgy-e? Hatvan? Látom őszülő hajadat . . . Krakóban szenteltek pappá? Úgy-e? Krakóban? Régen ... 35 éve . . . így van? Úgy-e így van? ... A szülőidet . . . ismerted-e a szülőidet? . . .

Az érsek visszahátrált:

— Nem ismertem . . .

— Nem is hallottál róluk? Nem is kerested őket? Eltitkolták előtted? Azt mondták: meghaltak? Hallgass meg, érsek: nekem volt egy fiam, egyetlen egy fiam . . . mikor ott laktam a Kárpátok erdeiben . . . mert ott volt a házam ... és ott született az első gyermekem . . . Hatvan éve most . . . hatvan éve most . . . Lemberg érseke . . . Fiú volt. A neve Simon és én nem tudtam felnevelni . . . mert elrabolták tőlem, mert elvitték tőlem . . . eltűnt . . . vándor barátok vitték el? A'krakói püspök, aki arra utazott kocsiján? Ki tudja? Hat éves volt és eltűnt ... és nem láttam többé soha, soha . . .

A leMBERGI érsek megtántorodott ... A hangja durva volt és erőszakos:

— Mit beszélsz? Micsoda mesék ezek?

Az aggastyán intett:

— Várj. Egy pillanat még, azután megyek . . . Nem maradt a fiamról emlékem, nem maradt jel utána semmi... Nem emlékszem az arcára és nem tudom, milyenek voltak a szemei . . . Csak egy, csak egy. Én egy imára tanítottam gyermekemet. Egy imádságra: a kaddisra ... A halottas imára . . . arra megtanítottam. Mert féltem, hogy meghalok a Kárpátok nagy erdeiben és azt akartam: legyen valaki, aki utánam elmondja ... és a fiu tudta! És megtanulta! És ha él, nem felejtette el, mert én tanítottam rá! Betűről betűre! Szóra szó után és tegnap . . . bocsáss meg . . . tegnap nálam volt Lemberg rabbija, ott ült betegágyamnál ... és rólad beszélt, érsek Úr! Elmondta, hogy te milyen jó vagy a zsidókhöz, gyakran állsz szoba vele és a rabbival ... És el is dicsekedtél, hogy te, te is, tudsz egy zsidó imát ... a halottas imát ... a kaddist!

Az érsek odakapott az aggastyán karjához:

— A kaddist, — suttogta — a kaddist, engem... te... A Bál-Sém lehajtotta fejét:

— Én nem tudom ... én nem merem . . . tán csak egy álom szállt a lelkemre . . . talán egy sejtelem gyötri a szívemet, nincs időm már beszélni veled ... te idegen vagy nekem ... és a lelked is idegen, én nem tudlak fel-

ismerni többé ... de neked tudnod kell, neked érezned kell. Ha te vagy a fiam, Lemberg érseke ... ha te vagy az én elveszett fiam . . . akkor figyelj rám, akkor azt mondom neked: tépd le magadról ezt a köntöst és fuss el ebből a házból és keresd meg azt a kis falut, ahol majd értem imádkoznak ... És keresd meg ott a síromat ... és keresd meg a kis templomot, ahol kaddist mondanak utánam ... és tépd meg a ruhádat és öltsd fel a bűnbánó köntösét és ott a templomban, az idegenek közt és a jövevények közt ... ott imádkozz apáért, Lemberg érseke!

A lámpa kihullott az érsek kezéből. A könyvtárra hirtelen ráborult a homály, az érsek szédülten látta, hogy a látomásnak vége, a két idegen már kinyitja az ajtót és eltűnik. Aztán hallotta lépteiket a lépcsőn, aztán az őrség szóváltását a kapu előtt. Ezután egy szekér zörgött a kövezeten és azzal elhalt minden az éjszakában.

Az érsek odasietett az ablakhoz. Forró homlokát odasimitotta az üveghez. Mint akit rettentő álm gyötör, összeszorult a szíve. Nézett, merően nézett a sötétbe, ahova eltűnt a szekér, az idegenekkel. Valami irtózatossá keserűséggé öntötte el. Tépni kezdte magáról a ruhát ... És aztán elszédülve, ájultan összeroskadt.

IV.

Éjfél! Éjfél! Az órákon egymáshoz érnek a mutatók és ég felé mutatnak. Éjfél van!

Kigyúlnak a lángok a kis lengyel faluban, itt is, ott is és lehajtott fejű férfiak lépnek ki a kapukon. Aztán menetté állanak össze és elindulnak hallgatagon a mester házához.

Éjfél van! Éjfél van! Mikor kinyitják a Bál-Sém ajtaját, már látják, hogy az aggastyán halott. Mosolyogva, arcán földöntúli fényvel és boldogsággal fekszik a fehér párnákon, szemei lezárva, kezei összekulcsolva. Feje fölött az óra: áll. Mutatói egymáshoz érnek és éjfél mutatnak. Az emberek lehajtották a fejüket és sírtak és a Bál-Sém fehéren a fehér párnák közt, mosolygott a halálban.

A lelke pedig édes dallamok és hárfák között lebegett

át az Ég csarnokain. Angyalok hajlongtak az útjára és ezüst pálmákkal integettek. Nagy, káprázatos fényesség áradt feléje s ő lassan közeledett az Úr trónusához, ahol egymásba hullanak a napok és a csillagok, ahol örök a dal és ahol vége minden fájdalomnak.

V.

A bécsi császári levéltárban, Mária Terézia szekrényében van egy elsárgult hivatalos írás, melyet előbb már említettem nektek. És ez az írás a lemerbergi rendőrséghez, eképp folytatódik:

„ . . . az érsek Úr eltűnt. Felséges Császárnő! Felkutatottuk utána az egész vidéket, de nem akadtunk nyomára. Amaz emlékezetes hajnal óta, mikor gyalogszerrel és álruhában eltávozott palotájából, nem látta senki. Igaz, kerüngenek mesék és mendemondák a vásáros zsidók közt róla. Bolond mesék, lehetetlen történetek, felséges császárnő. Ki hisz ma a meséknek és ki ad a legendákra? Mi azt hisszük, hogy az érsek Úr eltávozott valami titokzatos országba és nem tér vissza többé: soha, soha ...”

A GÓLEM MESÉI

. . . az olmützi császári könyvtárban háromszázhusz évig aludt egy titkos kézirat. Én megtaláltam. Elolvastam és megdöbbsentem. *Héber betűk* voltak, *megbarnult pergamenten* ide-oda dülő ó-betűk. Megismertem az írást: Prága! Megismertem a szerzőt: Mardocháj, a titkos nagy Rabbi veje és leghűbb tanítványa. Lenn, a kézirat alján megláttam a titkos jegyet: íme, az *oroszlán és a gyűrű*. Az Ó jegye: Löw rabbié! Belenéztem a sorokba és elsápadtam: itt vannak megírva a Gólem titkai. Ne nevesetek, kérlek, várjátok meg, míg elmondom, mi van a kéziratban és majd elmegy kedvetek a mosolygástól. Ne gúnyolódjatok, inkább figyeljetelek és remegni fogtok. Úgy fogtok járni, mint Ezékiel rabbi. Ismeritek-e a történetét? Prága rabbija volt, Ezékiel Landau, híres aggastyán, tündöklő mester. Azt mondták neki: fenn, az ó-templom padlásán fekszik a Gólem, élettelenül, de irtózatossá hatalommal, bénán, de ugrásra készen, mozdulatlanul, ahogy visszavarázsolták agyaggá egy őszi éjszakán. Nem szabad felmenni a padlásra! Kétszáz évig állt ez a tilalom és senki sem mert felmenni az ó-templom padlására, míg csak Ezékiel rabbi el nem szánta magát. Megfürdött, megbőjtölt, megimádkozott, felvette a fehér imaköpenyét és átszíjazta homlokát és karját a szent szíjjakkal, elbúcsúzott a tanítványaitól és elindult. Este volt, tíz órakor, a templomban égett a kék örökmécs és a rabbi tanítványai ott imádkoztak Dávid zsoltárait, míg a mester, egyedül, felment a hatszáz lépcsőn az ó-templom padlására. És csak hajnalban jött le újra, halálsápadtan tántorgott le a lépcsőn és még le sem ért a földre, máris azt kiáltotta: Megerősítem az „iszurt”! Megerősítem az „iszurt”! És megerősödött és életben maradt az iszur, a

szent tilalom, hogy a padlásra nem szabad élő embernek a lábát betenni. Nevettek-e még? Vagy el fog már a reszketés és érzitek a rémségek hideg lehelletét, ha a prágai ősi zsidótemplom sötét padlására gondoltok, hol a homályban, széttépett imakönyvek és elporlott taliszok között valami idomtalan tömeg fekszik és várja, míg újra hívják őt Izrael mesterei . . .

ELSŐ TÖRTÉNET
A HOLD, A ZSOLDOS ÉS A GYŰRŰ

A prágai zsidóutcában éjfél ütött az óra. Vékony, halk csengetyüszóval. A tornyok és a kémények felett megjelent a hold és zöld sugarakkal hintette tele az alvó házakat.

Az utcába döngő léptekkel befordult egy zsoldos katonára a császár hadseregéből.

A fején a huszárok kalpagja, az oldalán kard, a hátán muskéta. Nagy csizmaiba dugva két ólmos bot. Az arca ripacsos, a félszeme véres.

A zsoldos megáll egy-egy ház előtt. Belenéz a holdba. Füttyent. Csatadalt énekel. Azután megy tovább.

A templom előtt elméláz. Az ótemplom alszik, magas oszlopai, fehér kövei nyugtalanul álmodnak a remegő holdfényben. A templom mellett földszintes ház. A házban világos egy ablak.

Ott lakik a rabbi. Rabbi Löw. Mit csinál vajjon éjfélkor a szobájában?

A zsoldos kiveszi az ólmosbotot és kopog az ablakon.

Az ablak csörren. A zsoldos kiveszi a másik ólmosbotot és azzal is zörget.

Az ablak kialszik.

A zsoldos megrázkódik. Átfutja a hideg. A házak sötétek és némák. A tetőkön macskák sivalkognak és kigörbitik hátukat a hold felé. A rabbi ablaka már nem zörög. Megretten: hátrafordul. Mellette áll a pap.

Rabbi Löw. Magas, ősz ember. Fekete ruhában, a mellén tenyérszíj sárga folt, a fején fűveg.

— Mit akarsz, zsoldos? — kérdezi a császár katonáját.

— Te vagy a prágai rabbi, ama híres Löw? — feleli durván a zsoldos.

— Én vagyok a prágai rabbi. Mi hajt téged éjfélkor a zsidók utcájába?

— Csak átutazóban vagyok itt a ti városotokban. Két csapszék között eljöttem hozzád látogatóba. Ma reggel érkezünk Spanyolországból, hol bevettük Barcelonát, elszakmányoltuk a hercegnek mind a három leányát. Holnap megyünk Düsseldorf ellen, van ott még három grófkisasszony meg kétezer hordó a pincében. Hanem itt ma este, a csapszékben, éppen ahogy pihenjük a fáradoalmakat, . . .

Csendes, mély, szomorú sóhaj száll át a zsidóutcán. A rabbi mozdulatlanul áll. A zsoldos körülnéz:

— Csak beszélj, zsoldos!

— Egy gyűrűm volt eladó, te rabbi! Wesztfáliában adta egy haldokló kék huszár a csatában, hogy vigyem haza és adjam el, sok pénzt kapok érte. Valami furcsa fémből való, meglátszik rajta a lehellet is: olyan puha; de azért erősebb a vasnál. A kék huszár kém volt; ebbe a puha anyagba véste az üzeneteket és a parancsokat, mikor bujdókáit a táborok között. Ha én tudnék írni, rabbi! Mire való ez nekem? Minek nekem ilyen gyűrű? Pénz kell nekem, Rudolf császár tallérja! Azon mérik Prágában a bort meg az asszonyt, te rabbi!

A rabbi int:

— Beszélj tovább!

— Beszélek, ne biztass te engem. Odaadom a csaposlegénynek a gyűrűt ma éjjel: mit ád érte? Megnézi a gyűrűt, forgatja a kezében, nézi, vizsgálja, azután visszaadja. Adta csaposlegénye! Mit ád érte? Ő semmit. Menjek vele a rabbihoz. A rabbihoz? Miért a rabbihoz? Mert ez a gyűrű zsidó gyűrű, Palesztinából való, a damaszкуси ércbányából. A rabbi majd megveszi. Megveszi ma éjjel? Meg, még ma éjszaka, csak menjek el hozzá. Nézem a csaposlegényt: vörös a szakálla. Zsidó lesz az istenadta! Összejátszotok ti zsidók! No de mindegy, én jó fiu vagyok, te rabbi, te rabbi, csak annyit mondok. . .

A zsoldos nekitámaszkodik a templomfalnak. Felnéz a holdba., Rekedt és hörgő a hangja:

— Annyit mondok, vedd meg a gyűrűmet, ha már ideküldtek! Adj érte kétszáz aranyat! Mert különben le-
ütlek!

A rabbi átveszi a gyűrűt. Megfogja, megnézi. Zöld és arany a színe. Vastag karika. Forgatja. Vizsgálja. Azután odatartja a hold felé. Olvas rajta valamit?

A zsoldos odatámaszkodik a templom falához. Nevet. Kacag. A hold egyre erősebben süt, ezüst folyókban hull le a fény. Az óra felet üt.

A rabbi hátrafordul.

— Zsoldos! — kiált haragosan. — Zsoldos! Hol az árnyékokod?

A zsoldos elugrik a faltól. Hol az árnyéka?

Sűrög, forog, ugrál, mozog, táncol, hajlik. Billegeti a főveget, csóválja a muskétáját. Huzza a kardját. Lóbálja a kezét. Hiába. Az árnyéka eltűnt!

Ledől a földre, mintha pénze gurult volna el; szaglász a falnál, mintha vizet nyalna a kőből. Topog, mintha ki akarná taposni a földből. Hiába! Az árnyéka eltűnt. Egyedül van! Egyedül! Rá hiába süt a nap, rá hiába néz a hold! Eltűnt az árnyéka! Elment! Előre ment a pokolba! És ő még ebben a hónapban elmegy utána!

És a rabbi megint kiált:

— Zsoldos! Hol hagyta az árnyékokodat?

Hol hagyta! Hol is hagyhatta? Wesztfáliában, a csata-
téren? Nem, hisz még azután is megvolt, Regensburgban
meg is csodálta, milyen szép árnyékokot vet a dárdája. A
várban hagyta? A külvárosban?

A rabbi kiált:

— Hol voltál ma este?

— A kaszárnyában! Ott nem hagytam! Ott még
megvolt!

— És még?

— A csapszékben! Ott sem hagytam!

— És még?

— Sehol...

A rabbi felemeli a gyűrűt a hold felé:

— Hazudsz, te zsoldos! Hazudsz, huszár! Itt olvasom a gyűrűn az üzenetet! Hazudsz! A kaszárnyából elmentetek egy pattantyússal a temetőbe, a keresztény temetőbe ...

— Elmentünk igaz ...

— A halottasházból elloptatok egy halottat...

— El, igaz ...

— Halott keresztény gyermeket a ravatalról! És idehoztátok ebbe az utcába! Bedobtátok egy pincébe! Hogy holnap megtalálják a zsidóknál!

— Hogy megtalálják, igaz ...

— Miért tettétek, te huszár?

— Megfizettek, megfizettek ... el is ittuk, amit fizettek...

— Kellene az árnyékod, zsoldos?

— Mit kezdjek árnyék nélkül? Nem érek nélküle semmit. Meghalok egy hónap alatt, ha nem kapom vissza!

— Tudod-e, ki vette el az árnyékodat? Tudod-e, ki tartotta meg? A ravatal, ott künn a temetőben, a ravatal!

— Jaj, a ravatal...

— Elvetted tőle a halottat és ő lehúzta rólad bosszúból az árnyékodat, mint valami köpönyeget! Tudsz-e segíteni magadon?

— Visszaviszem neki a halottat...

— Tudod-e hová dobtátok?

— A pincébe, itt a jobb sarkon, a híd mellett! Felhúszom a pincéből... Jaj, szaladok, visszaviszem ...

— Itt van a gyűrűd, te zsoldos!

— Nem kell nekem zsidó gyűrű! Nem kell nekem zsidó dolog! Semmi sem kell zsidótól! Nem bánom, nem bánom, csak az árnyékomat kapjam vissza! Az árnyékomat! Jaj, az árnyékomat!

Csetlik-botlik, részegen, dülöngve, jajgatva a zsoldos az utcán. Beleütődik a házakba. Jajgat, hogy a kémények

mögül a macskák elődugják a fejüket, Lebujik a híd mellett egy sikátorba.

A rabbi végignéz a templomon és felnéz a holdba. A gyűrűt a kezébe zárja. Azután meghajlik, mikor belép az alacsony ajtón.

Az ablaka kivilágosodik.

Az óra egyet üt az alvó gettó fölött.

MÁSODIK TÖRTÉNET
RUDOLF CSÁSZÁR JÁCINTJAI

Szombat este, hét órakor Löw rabbi ott áll az asztalánál, kezében a fonatos gyertyával.

Az asztalon nagy ezüstitál. Ezt a tálat Rómából hozta Löw rabbinak a tavasszal a pápa zsidó orvosa. Ez a tál ezeröttszáz éves; a pápa kincstárában hevert eddig. Egykor Theudasz római rabbié volt, az pedig Rabbi Akibától kapta.

Az asztalon kicsiny ezüst torony. Ebben a toronyban tartják a szombatesti fűszert. A kicsiny torony első emeletén Dávid király rubintalakja áll hárfával. (Itt van a szegfűszeg és az édes karneol.) A második emeleten Salamon király türkíszkövekből, kezében a kalapáccsal. (Itt van a rezedalevél és a rózsagyökér illatos kis búvóhelye.) Ez a torony egy spanyol zsidó hadvezéré volt valaha.

Az ezüst-tál mellett, az ezüst-torony mellett, a lobogó láng mellett: ott a rabbi. Énekel.

*„Ki hozza meg nyugalmamat nékem?
„Elfáradtam jajveszékölésben.
„Sírok éjjel, éjnek éjjelén ...”*

Egy pillanatnyi szünet. A vén templomszolga, aki tépett ősz szakállával, a gyertyába bámul: beleszól a hirtelen csöndbe:

— Ma huszonzét zsidót vittek a Régi Börtönbe . . .

A rabbi ránéz. És énekel tovább:

*„Én csak kiáltozom szünetlen,
„Jöjjön segély a szürkületben,
„Jöjjön éjjel, éjnek éjjelén ...”*

A templomszolga újra szól:

— A tetemházban ma hat meggyilkolt zsidót terítettünk ki...

Az ének elszakad. Löw rabbi elfojtja a gyertyát az ezüst-tálban. A hangja reszket:

— Farsang?

— Farsang van egész Prágában! Ölik a zsidót, zúzzák az ablakokat. Vérvád! Vérvád! Ostya és mérgezés! Poroszlók járnak az utcán, hosszú tollakkal a kalapjukon! Kiragasztják a parancsot az ajtófára: egy hét alatt ki innen! Vissza Palesztinába! Jaj, rabbi, jaj, aki született és jaj, aki meghalt! Döngetik a temető kapuját és kiáltoznak a holtakhoz, hogy menjenek! Lovasok hoznak hosszú tekerceket és felolvassák a piacokon a fáklyafénynél a táncolóknak: „Egy hét alatt menni kell a zsidóknak!” Láttam az írást: Rajta a pecsét, rajta a név.

A rabbi liheg.

— Micsoda név?

— A császár! Rudolf! Az ő parancsa!

A császár ... Rudolf császár? ő is? A császár ...

— Te, Jákob ...

— Rabbi...

— Megyünk ... öltözz ...

— Hova? Az utca tele gyilokkal és halállal...

— A császárhoz ... Előbb imádkozz. A halottas imát ... Úgy. Sírd ki magad. Az utcán, mondd?

— Farsangi maszkok, gyilkos zsoldosok, ledér nők, éjfél ...

— És ezt a kis virágos ládát, ezzel a jácinttal ...

— Jácintot vigyünk, rabbi?

— Nézd meg: nem hiányzik-e? Három szál virág ...

Nyúlj alájuk ...

— Három gyökér, lenn a földben három jácinthagyma és fenn három szál virág, kék jácint. .. ajándék?

— Takard be selyemkendővel föld el a virágot , . .

— Három jácint... Jövök . . .

— A köpönyegedet az arcodra, Jákob! Siess!

Holla, a prágai utca! Olasz muzsikások és vidám cseh leányok! (Csak lassan, óvatosan, rabbi, az erkélyek alatt, a homályban.) Holla, szép tavaszi este! Farsangi játék a kapuk alatt! Itt dunyhába szúrt a lándzsás és mint a hó, lejtének a pihék! Holla, itt nagyorrú maszkok táncolnak a kut körül! Itt két páncélos viv tréfás párbajt! (Csak lassan, rabbi, a mellékutcán, elhagyott közön.) A hid, a hid! Az Elba hídja, hogy ragyog a tűzijátéktól! Lila csillagok! Arany csillagok! Nem két zsidó bujkál ott, valami ládával, fiuk? Uccu utánuk! El ne szalaszd! Legalább egyet vágj a hátukra! Megszöktek? Nem baj, fő, hogy rájuk vertél! Majd a hidon túl ellátják őket! Holla, Prága, szerelem, tavaszi mámor, farsang!

— ... A felség nem fogad. Vidám társaságban mulat ma este.

— Jelentsd, hogy rabbi Löw könyörög kihallgatásért! Egy percre, drága kamarás Úr. Rabbi Löw!

Benn csendülnek a poharak. Lebben a függöny és a kamarás újra kijön:

— Íme, a császár ...

Rudolf megjelenik. Selyemgallérja felhajtva, arca bíbor és lila a mulatságtól. A keze izzadt és forró.

— Te vagy az, csodatevő rabbinus? Nincs ilyenkor éjfél tájt jobb dolgod, mint engem zavarni?

— Csak egy percre, felség ..

— Ki ez a rongyos itt veled?

— A szolgám, felséges császár ...

— Mit rejteget a köpenyében?

— Ritka virágot találtunk ma este, felség...

— Virágot?

A császár dülöngözik, a kamarás támogatja. Bevonulnak, végig, a vár sötét folyosóján, Rudolf dolgozószobájába.

A császár leroskad a karosszékébe. A kamarás eltűnik az ajtó függönyében. A rabbi meghajlik, A szolga reszket és kábultan nézi a szobát.

Rudolf szobája . . .

A mennyezetről krokodilok és denevérek függnek ki-
etlen némaságban, A tűzhelyen nyitott, titkos könyvek:
görebekben főinek vörös főzetek; hosszunyaku üvegek pá-
rolognak. Szikrák szállanak és szortyog a kazán. Itt főzi a
császár az aranyat és a bölcsek kövét. A falakon órák.
Száz, ötszáz, ezer óra, apró és nagy, ezüst, elefántcsont,
smaragd, csipkés, komoly, faragott egyszerű, láncos és
rugós: órák. Mutatók kábult tömege, egymásba zavarodva,
egymást gátolva és akadályozva, összegabalyodva és ki-
bontakozva. A császár órái.

És minden óra: áll.

Rudolf császár egyre küzd az itallal. A kezével integet:

— Virágot hoztatok?

— Ritka virágot, felség ... Tudom, hogy kedveled a
különös virágot, épp tgy, mint a titkos tudományokat és
mindazt, ami misztikus égen és földön ...

— Mutasd . . . , Hiszen rászedtek, rabbi. Jácint! Egy-
szerű jácint ez!

— Nem jácint, Felséged ... a neve: *dudáim*. És még
a neve: *jabruach*. Keleti titok alszik benne. Tudja Felsé-
ged, hol nő ez? Az akasztófa alatt . . .

— *Dudáim*? Micsoda név ez, rabbi?

— Héber név, Felség. Azt teszi: „*Szerelemfű*”. Régen
ott nőtt, ahol ártatlan emberek szerették egymást, a mi
régii gileádi mezőinken. Ma ott nő, ahol ártatlan emberek
hálnak meg. A börtönök udvarán. A vesztőhelyen. Az
utolsó percben, mikor száll már az ártatlan lélek a kínzott
testből. A szegény szemekből kicsordul az utolsó könny.
A könny lehull a földre. És másnap hajnalban, a könny
helyén, kivirul a *jabruach*, a halál virága.

A császár felül a karosszékében. Nagy izzadságcsöp-
pek gyöngyöznek homlokán. Az örület és a félelem gyul-
ladnak ki a szemében. Dadog:

— *Jabruach* ... és mit tud . . . mit tud ez a *jab-
ruach*?

A rabbi közelebb hajol Rudolfhoz:

— *A gyökerei, Felség... vizsgálj meg a gyökereit.*

Ezek azok a titkos gyökerek, amikről az alkímiában szólnak a te könyveid . . . alrauna-gyökér . . . olyan, mint az ember . . . sirni tud, jajgatni tud ... próbáld meg a jabruach gyökereit...

Rudolf császár keze belefürödik a jácintos földbe. Kiemelik az egyik virágot. A *dudáim* gyökere kibúvik. Olyan, mint egy kis emberke. Fehér, görnyedt csöpp alak... És egyszerre, mint egy éles apró csöngetyü, valami halk, bánatos hang kezd csilingelni, ott, a császár kezében:

Eszter: én az Eszter virága vagyok. Jaj, Esztert megölette a császár. Tizennyolc éves volt, a haja fekete, a szeme vidám, de kihozták a katonák a vesztőhelyre és megölték ... Én vagyok az Eszter utolsó könnycseppje, én nőtem ki a halálos földből, az ő utolsó könnyéből... Te császár, te császár, miért ölted meg Esztert? Mit véteti neked? Ó jaj, te császár..

És rögtön utána a második alrauna-gyökér:

Én vagyok Jákob, ötvenhat éves Jákob utolsó könnycseppje. Oly keveset éltem, olyan sokat szenvedtem, úgy szerettem az én templomomat, az én asztalomat, az én hitvesemet, az én gyermekemet ... Én a Jákob utolsó könnyéből nőtem ki a halálos földből... Mert megölték Jákobot a császár poroszói, megölték a lányát, a szelíd kis Esztert és aztán megölték Jákobot... Miért tették urak? Ó jaj, miért tették?

A császár lázasan motoz a kis virágtartóban. A harmadik gyökér ... És rögtön fölcsendül a harmadik félénk hang:

Én vagyok az anya virága ... Az anya könnyéből keltem én ki a földből.. az anya is meghalt, mert látta meghalni a leányát, Esztert és a férjét, Jákobot... Én vagyok az anya virága . . . Én is egy könnycseppből lettem, de ez a könnycsepp szomorúbb volt, mint a világ minden szomorúsága ...

A császár megrázta a rabbi vállát:

— Te pap ... te csudatevő zsidó pap ... Ki ölte meg ezeket?

— Te, császár!

— Én nem tudtam, én nem akartam . . .

A rabbi felegyenesedik. Félrevonja a függönyt a nagy ólmos ablakon:

— Nézz az utcára császár, nézz le a hidra és a zsidók partjára! Nézd ott a tüzet! Nézd ott a tűz körül táncoló tömeget! Nézd, hogy pusztul az én népem! Te akarsz! A Te zászlóid ott! A Te jelvényeid! A Te embereid!

Rudolf császár felragadja a karos gyertyatartót:

— Vidd haza a virágot! Vidd és ültess el, hogy ne sírjon többé! Vidd vissza a temetőbe! Én nem akarom tovább hallani! Menjtek! Én nem tehetek róla! Én nem akartam! Menjtek!

És otthagyja a szobáját és a rabbit és az öreg szolgát és magasra emelve a vasgyertyatartót, kirohan a folyosóra és felnyit minden ajtót és elfog és magával hurcol minden szolgát, aki szembejön vele:

— Kamarások! Lakájok! Kapitányok! — kiáltja a császár. — Jertek velem! Jöjjetek utánam! Tanácskozzunk! Cselekedjünk! Menjenek csapatok a zsidóvárosba! Védjék meg a zsidókat! Ne engedjék bántani a zsidó leányokat! a zsidó apákat és anyákat! Menjenek a hü ezredek és gránátosok! Csináljanak rendet! És hívjátok össze a püspököket és bíbornokokat. Húzzák meg a harangokat! Rendeljenek el böjtöt és könyörgést! Kérjenek bocsánatot a megölt zsidóktól! Menjenek ki engesztelni a zsidó temetőbe! Szóljanak a harangok! Menjenek a katonák! Engem ne okoljon senki! Én ártatlan vagyok! Ártatlan vagyok!

HARMADIK TÖRTÉNET
ÉJJEL A HÍD ALATT

Szelichóth hajnala: köd, dér és zúzmará!

Hajnali három óra. A templom már világos. Úgy döng benne a szomorú ima, mint a távoli tenger. A nagy vasrács mögött, mely a rabbiülést elzárja, Löw rabbi vezekel.

„Hisz mik vagyunk mi és mivé válhatunk mi és mi lehet célunk, Cebaóth Istene? Gyorsabban, mint az árnyék, hamarabb, mint a virág, könnyebben, mint a füst... gyorsan, hamar és könnyen: megyünk, ha egyet intesz, Cebaóth Isten!”

Az utcán: köd. A folyón: sötét őszi árnyék. A város: csend és fáradt álom.

Szelichóth hajnala . . .

A templomban elhalkul az ima. Csak a könyvek peregnék. Löw rabbi most imádkozza a kétszázéves spanyol *pijut-ot*:

Sebek, sebek... Nincs toll, leírni mindet.

Elfogy a tinta s a papír kevés,

De Te, Isten! Ki gyűjtöd könnyeinket,

Te számontartó Isten: ide nézz.

Te fogj fel minden könnyet serlegedbe,

Amit sok hajszott had hullatott —

És minden sóhajt írj fel az egekre ...

És nézd meg: hogyan hal meg a halott.

S a gyülekezet, zümmögve és elhalkulva, utána:

És nézd meg, hogyan hal meg a halott...

Azután újból a kántor éneke, mint a megsebzett madár. És megint Löw rabbi:

Számon nem tartjuk, hogy velünk mi történt,

Mert nincs időnk már és nincs annyi szám;

De Te: jegyezz! És: írj! És: nézd a törvényt,

És hallgasd meg, az özvegy mit kíván.

*Mérd meg a vért, mi belőlünk szivárgott
 És lásd meg Te az éjszakai bűnt,
 És gyűjtsd a könnyet, gyűjtsd a vért, az átkot,
 S állj bosszút értünk, ha már nem leszünk...*

És hangos sírás közt, elhalkulva és könnyekbe fúlva, suttogták a fehér imaköpenybe burkolt fejek, az öreg padokra hajolva:

Állj bosszút értünk, ha már nem leszünk ...

Azután feloszlik a gyülekezet. Ki, a szürkületbe, mely sötéten lebeg Prága magas tetői felett. A rabbi int két embernek:

— Simson, velem jössz. És te is, vén Jákob.

Hárman lépnek ki a templomból. Mennek a Moldava felé az elhagyott utcán. Löw rabbi suttog:

— Izraelnek védő kell. Izraelnek harcos kell. Izraelnek csoda kell... mert különben vége van ...

Mennek a folyóig. A hídon, a ködben, vörös lámpával jár az alabárdos őr. Egy távoli kis kápolnában négyet csilingel az óra. Előttük a Moldava. Szennyes, zöld hullámok. A parton homokzátonyok. Egész iszaphegyek. A három férfi eltűnik a hid alatt.

— Gyűjts világot, vén Jákob.

Az öreg szolgál belegyűjt a lámpába. Leteszi a földre. Ott állnak mindahárman, a Moldava partján, meghajolva a hid íve alján. Titokzatos csönd. Löw rabbi imádkozik:

— Gyarló emberek vagyunk, uram, te tudod! Telve gondolattal, lelkesedéssel, telve szeretettel és telve gyűlölettel, telve barátsággal és haditervekkel: de mit ér mindez, Uram, mit ér! Egy lándzsa hegye kioltja a szívünket. Egy vasvessző elnémítja a gondolatainkat. Nem tudunk ellenállni, nem tudunk védekezni: por vagyunk! És ezért szükség van Valakire, aki erősebb legyen, mint mi és aki veredjen érettünk...

Lehajlik a földre.

— Porból és agyagból készítek egy vitézt, Uram! Izraelnek kapitányt! Népednek őrt! Tégy csodát a kezeim

közt! Segítsd az ujjaimat! Legyen sérthetetlen! Legyen halhatatlan!

A két öreg: Simson és Jákob, összeség. Rémülten nézik: a rabbi és a földben.

— A feje ... a törzse ...

A rabbi hátraszól:

— Segítsetek!... a lábait...

Már a lába is kész. A karjai izmosak. Az iszap és agyag barnán tündököl a lámpa téveteg fényében. A lábai, mint két oszlop. A feje, mint egy elfoszlott rózsza. A melle ... és az ujjai, barnán és porhanyóan, a homok között...

A rabbi felegyenesedik. Felemeli a lámpát, meglóbálja az agyagtömb felett, mint ahogy halottat néznek az éjjeli örök.

— A homlokát, Simson, a homlokát simítsd ki . . . És a füleit egyenged ... És az ujján: készíts helyet a körmöknek ...

Simson lehajlik az agyagcsuda mellé. A rabbi eltakarja szemeit:

— És most, most: a lelkét! az életét! a lehelletét! Tüdeje mozgását, agya röptét, szája mozdulását, szíve sietését! A lelkét! Hogy éljen és harcoljon, hogy győzzön és gondolkodjék!

A vén Jákob felemeli szemeit a rabbira:

— Mester, — suttogja. — Mester: a *Teremtés könyvének titka*... Én ismerem azt a könyvet... Ábrahám ősrünk könyve volt... Hat jelmondatot tudok belőle: *a Sárkány és a Nap, a Szív és a Vízözön, a Tűzláng és az Ikek*... Elmondjam itt? *Huszonkét betű van és három szám*... *A számok és betűk együtt lelket öntenek a porba*... Elmondjam itt?

A rabbi nemet int:

— Nem! Nem varázslat, csak igazság! Nem bűvészet, csak Isten kegyelme. Itt van a Tóra ... ez az öreg kis könyv... Az apám régi Tórája... amiből tanultam és amiből gyermekeim tanulnak... Vedd: ezt a könyvet és tedd az ajakára!

Simson felemeli a lámpát, a vén Jákob letérdel és az

ütött-kopott régi zsidó könyvet lassan ráengedi az agyagember ajakára.

És a rabbi ajkán felharsan:

— Tóra, Tóra, tégy csodát! Tóra, éltesz, Tóra, gyújts! Adj lelket a porba és erőt a homoknak! Tóra, lángolj, Tóra ragyogj fel a halott ajkon, Tóra, éltesz, Tóra, élj!

És aztán, a földre tekintve, parancsolólag:

— Kelj fel, agyagbáb! Talpra te porember! *ámód, ámód, ámód!*

És akkor valami zúgás, valami zörej és mozgás a földön, valami ásítás és nevetés, valami haragos, mégis örvendő hang:

— Mit akartok?

Barna teste csillog a lámpafényben, A sötét szemei ragyognak. Emeli a karját. Izmok és erek duzzadnak rajta és játszanak,

— Mit akartok?

Az óriás ásít és nevet, A térdeit veregeti- Azután borzong. Fázik.

— Mit akartok?

A rabbi a vállára üt:

— Hallod-e, Gólem! Szükségünk van rád! Veszély és tűz jár a házunk körül. Segítened kell. Érted?

— Érttem ...

— Húnek kell lenned és kitartónak. Engedelmesnek és bátornak. Ha ellentmondasz, véged. Érted-e?

— Érttem ..

— Téged nem érhet fegyver. Te sérthetetlen vagy. Nem kell félned semmitől. Érted-e?

— Érttem ...

— Öltöztessétek fel ... aztán előre! Itt a reggel!

És aztán kibukannak a híd alól. Lassan és óvatosan mennek a városba. Prága ébred. Gőzfelhők özönlenek ki a csapszékek ajtaján. Katonák dülöngőznek a kapukban. A harangok szólnak.

Elöl a három zsidó. Mögöttük, meggörnyedve, egy különös óriás, lötyögő ruhában. Valami mozgó torony, az emberek rémulten kerülük ki.

A rabbi megáll.

— Fiú!

— Hova menjek?

— Hallod a jajgatást a szomszéd utcán? Alabárdosok ütnek ott ártatlan zsidókat. Oda kell sietned, hogy megvédjed őket. Érted-e, Gólem?

Aztán kinyújtott karral, mennydörögve:

— Menj!

NEGYEDIK TÖRTÉNET

PERELE

I.

Low rabbi utolszor emelte fel ezüst serlegét:

— És most a *Chad-gadjót*, gyermekeim!

És a ragyogó szeder-asztal felett felzendült a zsidó öröm halhatatlan éneke. A fehér-barettes férfiak és a gyönyös pártáju asszonyok behunyt szemekkel, zümmögve és ábrándozva, kezdték meg a kórust. A rózsák és tavaszi szekfűk szelíd illata szállongott az ezüst kelyhek és az arany tálak felett, a nagy kandeláberek gyertyái lilakék enyhe fénnel lobogtak a prágai pap ünnepi szobájában és a társaságban, mosolyogva és mélázva, mintha távoli édes hegedűszót kísérne, felszállott az ezeréves dallam:

Chad-gadjo, chad-gadjo . . .

Vette apám,

Hajdani, hajdani, hajdanán,

Két garasért,

Chad-gadjo, chad-gadjo . . .

És Löw rabbi kitérte karjait piros bársonyszékében:

— Énekeljétek, fiaim! Énekeljétek, leányaim! Ez az ének: örök! Ez az ének meg nem hal soha! Voltak már nagy énekek: elhallgattak! Voltak más híres nagy dalok: hová lettek? Vad népek ereszkedtek le Itáliába és énekeltek: már nyoma sincs! Görög pásztorok hosszú tekercesekre írták az ő éneküket: csak a könyvtárban porlad! Latinok és rómaiak daloltak: ki emlékszik reájuk? Hallottuk a kezes hadak vad énekét és hallottuk a spanyol zsoldárokat: elszálltak a gyilkosokkal! Német vándor énekesek

mesterdalokat daloltak a Rajnán: hol élnek az ő mesterdalaik? De mi csak ezt az egyet énekeltük! Nekünk más örömdalunk nincs! Ott jutott eszünkbe valami babiloni pusztán, valami perzsa sivatagban és el nem felejtettük! Nem hosszú és nem nehéz, könnyű, mint a pára és halk, mint az elalvó mécs: mégis itt van! Visszük a vándorbotunkon, mint egy ibolyaszálat! Le nem tesszük! El nem felejtjük! Gyermeekdal az egész; az ősz Izrael bölcsődala. Önmagának énekli, mert élni fog, tovább él, és átél mindent és mindenkit: ez a dal, ez a drága kis ének, ének rólunk, zsidókról . . . Rajta, asszonyok! Rajta, leányok! El ne hagyjátok!

És a terem folytatta a dalt, és mint egy szökőkút, amely felszáll és ezer gyönggyé porlik a napban, kelt fel az ajkukon az ének:

És eljött az Úr! És eljött az Isten!
 Levágta az anyalt,
 A halálnak anyalát . . .
Chad-gadjo, chad-gadjo . . .

És Löw rabbi fehér selyemköpenyét megigazítva, tenyerébe temette ősz fejét:

— *Chad-gadjo . . .* Hogy eljön a megváltás és hogy eljön a vége a mi szenvedésünknek. *Chad-gadjo . . .* Hogy elpusztulnak a mi kínzóink és egymást emésztenek el a mi gyűlölőink! Hiszen ez tart minket! Ezért élünk és ki nem veszünk! Ez lángol a mi vértanúink szemében! Hogy őket hiába ölik meg! Hogy őket hasztalan pusztítják . . .

És aztán, mintha valami régi, szörnyű emlékre eszmélne és mintha önmagának idézne egy ősi könyvből:

— Mert különben mért haltak volna oly nyugodtan? Mikor a római hóhérok kivezették a vesztőhelyre rabbi *Jesébabot*, kilencvenhét éves volt ... És a fejsze már ott villogott a nyakán és a tanítványai ott álltak körülötte és kérdezték: Mester! Mester! Miért halsz meg? És ő azt felelte mosolyogva: hogy ti éljete! És kérdezték: Mester! Mester! Mit látsz, haldokolva? És ő mosolyogva felelt: Arany ágyat látok, az Édenkertben, mely reám vár, az Úr árnyékában, hogy kipihenjem szomorú életem! És kérdez-

ték: Mi lesz, mi lesz Rómával? És ő mosolyogva felelt: Elpusztul *vérrel*, amiért ártatlanokat ölt meg! És kérdezték: Mi lesz velünk, mi lesz Izraellel? És mosolyogva felelt: Szeressétek egymást és legyetek igazak és ti örökkön fogtok élni... És mikor már vérpatak csorgott sebeiből, akkor is kiáltotta: Örökké! Örökké! Örökké!

És mikor a Rabbi elhallgatott és a multak mély árnyéka sötétleni kezdett szomorú arcán, legifjabb leánya, a szépséges Hanna odahajolt hozzá és halkán, hogy más meg ne hallja, ezt súgta neki:

— Apám, apám . . . nézd az aranytálat . . .

És Löw rabbi összeráncolta homlokát és ránézett az aranytálra, mely ott állott előtte, az arany szédertálra ...

II.

Az aranytálat egy vándor zsidó alkimista hozta a tavasszal a nagy Löw rabbinak Prágába.

A neve pediglen Ábrahám volt.

Frankfurtból jött, de mint ő mondta, már olasz földön tanulta az aranycsinálást. A páduai egyetemen csillagász volt és elleste a bolygók örök törvényeit. A római gettóban egy éjjel lecsent egy láncszemet abból a nagy ércköteélből, amivel éjjelente a Tíberis szigetén elzárták a zsidóvárost. Ezt a láncszemet arannyá olvasztotta titkos varázslattal. És a frankfurti kabbalisták megtanították rá, hogyan lehet alakokat rajzolni az aranyra, olyan alakokat, melyek néha élnek és megmozdulnak, . . .

És egyszer este, zivataros márciusi alkonyatkor elhozta az aranytálat Löw rabbinak és aztán eltűnt az Elbán, egy gyors csónakon, lobogó köpenyben.

Az aranytál ottmaradt.

Az aranytálon Jákob, amint juhokat legeltet Lábán mezején, Mózes, amint ott mereng a mid jani kútnál, Józua, amikor megállítja a napot Gibeonban.

És most ... a rabbi tisztán látta: az aranytálon, a bűvös szédertálon *megmozdultak az alakok*. Jákob lehajtott a fejét és könnyezett. Mózes szomorkodva ült le, két-

ségbeesett mozdulattal, a régi kút kávjára. Józua eltakarta arcát köpenyével ...

A bűvös aranytál tompa fénnel csillogott az ünnepi gyertyák alatt. A vidám és önfeledt társaság nem is látta, hogy Löw rabbi aggódva és sápadtan néz a varázslatra. Mellette, szorongó szívvel, szépséges leánya, Hanna.

És a rabbi kinyújtotta kezét:

— Veszély! Veszély! Bajt látok és szerencsétlenséget! Zivatar jön Izraelre! A Gólemet! Hívjátok a Gólemet!

III.

— Gólem, hallod-e? Érted-e jól, amit mondok?

A Gólem meggörnyedve állt a mester előtt. Barna arcán félelem és ijedtség. Hű szolga, meglapulva leste a parancsot. Bozontos, hatalmas fejével sűrűn bólintott.

— Érted-e, Gólem? Átkutatod a templomot, nincs-e benne idegen? Felnézel a padlásra, nem rejtőzik-e ott senki? Bejárod a temetőt, nincs-e felbontott sir? Felkúszol a kőfalon, nem közeleg-e tömeg? Megnézed a nagy kaput, le van-e lakatolva? Bezörgetsz a házakba, minden zsidó házba, hagyják abba a mulatozást, reteszeljék el az ajtót és készüljenek éjféli támadásra! Azután visszajössz és jelentést teszel! Indulj! Tudod, rajtad nem fog lándzsa, téged kard meg nem sebezhet, ne félj semmitől!

A Gólem kirohant az ajtón. Nagy dobbanások hallatszottak, amint végigszaladt a folyosón. Azután kívül, az utcán hallatszott súlyos csizmáinak kopogása.

Löw rabbi leült az asztalhoz, vissza karosszékébe és halkán imádkozni kezdett. A társaság, előbb még vidám férfiak és nők, sápadtan ült a helyén. Ólmos árnyékok jelentek meg az arcokon. Mindenki: hallgatott.

Az egyik ablakon zöld, éles fénnel hirtelen besütött a tavaszi hold. Hanna odahajolt az aranytálhoz: az alakok, akik előbb még élni látszottak, nem mozdultak többé. Az édes dallamok, amik még előbb betöltötték a termet, elröpültek és a gyertyák és az olaj mécsek halványodni kezdtek.

Low rabbi befejezte imáját és felállott helyéről:

— Emlékeztek? — kérdezte, — Minden évben ez az éjszaka a megpróbáltatás éjszakája Izraelben. Emlékeztek? Halott gyermeket csempészték a kürtöbe . . . Csak a császár szava mentett a haláltól. Emlékeztek? Vért öntöttek a serlegeinkbe és Thaddeusz kanonok éjjel betört a fegyveresekkel . . . Emlékeztek? Megtámadta házainkat a csöcselék ... És mindig, mindig ezen a nagy éjjelen, a szabadság éjjelén és a megpróbáltatások éjjelén ... És ma is rossz sejtelen szállt a szívemre és gyanús jeleket láttam, titokzatos intést . . . Odafenn, a mennyei törvényszéken, ahol trónol a nagy, szent *Metivta de-Rakia*, az égi nagy tanács, megint elhatározták talán, hogy veszélyt küldenek ránk . . . Vajjon mi fenyeget? Miféle veszedelem ólálkodik ránk? Legyetek erősek és meg ne tántorodjatok, mert velünk van az Úr . . .

Löw rabbi lehajtotta fejét. Az asszonyok elhalványodtak, a férfiak némán néztek maguk elé. A szeder éjszakája végéhez közeledett.

IV.

Egy dobbanás az utcán. Egy lépés a folyosón. Nagy csizmák dübörgése a kövezeten. Azután nyílik az ajtó. Megjelenik a Gólem.

Hatalmas arca izzad. Homlokáról csurog a veríték. Megáll a rabbi előtt. És a válláról leemel valamit.

Gyermek! Szőke, édesarcú gyermek. Kisleány.

Tág szemekkel néz körül a szobában. A kezével intget. Gügyög érthetetlen szavakat. Hiszen még nem tud beszélni!

De a Gólem sem tud. Az agyagember néma. Csak bólintani tud a fejével: igen, vagy nem!

És a rabbi gyorsan, lihegve kérdezi:

— Te találtad?

A Gólem int, hogy igen.

— A templomban? A temetőben? A zsidóvárosban? A kapun túl? Talán még kijebb?

A Gólem int, hogy kijebb. Mutatja, hol: a hídon.

Az Elba hídján!

Hanna, a rabbi leánya magához szorítja a gyermeket. Felbontja a takaróit. A nagy kendők közül kiesik egy levél tépett lapja.

És köréje tolongnak mind és olvassák. Héber betűk. Reszkető írás.

„ . . . *Neveljétek fel! Neveljétek fel! Én kidobom az utcára, hogy ő megmeneküljön és megmaradjon. Talán akad itt, ebben a nagy, idegen városban, aki megtalálja . . . Nem tudom: talán Prága ez . . . Mi megyünk tovább, a rabszolgák és foglyok szekerein, tovább. Sziléziába ...*”

Hanna szemei megtelnek könnyekkel. Nem tud tovább olvasni. És akkor a rabbi folytatja a tépett levelet:

„*Tudjátok meg, aki ezt írja, zsidó ember. Isten szolgája . . . Erdély országából, Kolozsvár városából ... És jöttek a császár seregei és a zsoldosok leölték sokunkat és leölték az én szegény, drága feleségemet is, Hanna asszonyt és engem, kis gyermekemmel elvittek fogságba . . . Tudom, hová visznek: rabszolgának, Sziléziába . . . a császár bányájába . . . Megyünk itt kétszázan, magyarok, törökök és zsidók... a császár foglyai... Én nem látom többé az élet világát, én nem látom többé házamat és városomat és nem tudtam nézni az én kicsinyem vergődését . . . Én itt kidobom öt a kocsiból ma éjszaka és imádkozom, hogy könyörüljenek rajta és találják meg, és neveljék fel Izrael hitében . . . Az én nevem volt Mordecháj, Sámua fia, a fogoly, és most elmegyek minden élőknek útján . . . De ti szeressétek a gyermeket, akinek neve Perele ...*”

Perele! Már újra van édesanyja. Hanna magához szorítja. Új Hanna a régi Hanna helyett. Új anya a régi anya helyett.

A rabbi ránéz a Gólemre:

— Hallod-e, Gólem? Csend van a városban? Nincs lárma? Nincs veszély? A kapuk előtt? A hídon? Az örök helyükön?

A Gólem int, hogy minden nyugodt.

V.

És aztán Löw rabbi visszaült az asztalhoz:

— Ne higyjétek, — mondta — hogy nem volt veszély. A jelek nem csaltak. Az én szívem nem hazudott. Egy élet volt veszélyben. Egy gyermek élete Izraelben. Kevesebb-e az, mint a mi életünk? Ne higyjétek. Minden élet szent és minden életnek titka van az Úr előtt. Megmentettünk egy kicsiny életet és ez is annyi, mintha egy egész község életét mentettük volna meg. Fel fogjuk nevelni. Meg fogjuk tartani. Szép lesz és boldog. Kicsiny kis Perele . . . Zsidó fogoly leánya. Én azt mondom nektek: tetszik úgy a mi Urunknak a mi kicsiny cselekedetünk, mint ahogy tetszett Mózesé, aki százezreket mentett ki ezen az éjszakán a rab-szolgaságból . . .

A vendégek hallgatnak. Perele ott ül a Hanna karján és az idegen arcokra bámul.

És a gyertyák lassan-lassan már kialusznak.

A MAINZI RABBI

Az 1145-ik év december havában történt, hogy egy havas téli este zörgettek a mainzi rabbi ajtaján. Zörgettek, még pedig olyan erőszakosan, hogy minden más mainzi zsidó már magától a zörgetéstől is halálra rémült volna. De az ősz rabbi nem ment ajtót nyitni, mert éppen olaj mécseket gyűjtött meg az ablakpárkányon és halk dallamokat dünnyögött hozzá. Ezen az estén ugyanis a mainzi zsidók, mint a zsidók általában, a Chanuka nevű ünnepet ünnepelték.

Az ősz rabbi tehát nem nyitott ajtót, hanem lehunytt szemekkel énekelt tovább az olaj mécsek sárga derengése fölött. Még egyszer zörgettek, azután irtóztató csattanással bezúrták az ajtót, letiporták a sárgaréz zárat és a szoba közepére dobbant egy páncélos lovag talpig vasban.

— Te vagy a rabbi? — üvöltött.

A rabbi odafordult, de ajkán a csendes dallam egy pillanatra sem szűnt meg. Az arcán, mint most látni lehetett, talán ezer ránc is reszketett, a legnagyobb a homloka közepén, mint valami országút, melybe belefutnak a többi kis utak.

— Te vagy a rabbi? — kiáltotta még egyszer és rettenetes hangon a lovag és a kardja megzörrent az oldalán.

— Én vagyok Simon, a mainzi rabbi, — dünnyögte az ősz ember. — Hát te ki vagy?

— Én vagyok Vilmos, flandriai gróf, a keresztes had vezére! — ordította a páncélos. — És most figyelmeztetlek ...

A rabbi ekkor felemelte vékony mutatóujját, mely fehér és áttetsző volt, mint valami gyertya.

— Várnod kell, Vilmos gróf. Egy percig. Most egy nálad nagyobb Úr előtt állok kihallgatáson.

A gróf szétnézett a szobában:

— Ki előtt, te rongy? — harsogta.

— Az Isten előtt, fiam, — felelt a mainzi rabbi, azzal visszafordult az ablakhoz és az olaj mécsek fölött folytatta a csendes éneklést.

A lovag toppant egyet. Felhúzta a vállát, a kardját odahajította az asztalra, azután szétvetette a lábát, úgy állt csillogó páncéljában a szoba közepén. Intett a kisujjával a fegyvereseknek, kik dárdaikat felkapva, kíváncsian pislogtak a betört ajtó mögött. Intett, hogy várjanak.

Végül Simon rabbi, kit a zsidó krónikaírók közönségesen a Nagynak neveztek, befejezte imáját és visszafordult.

— Mit akarsz tőlünk, Vilmos gróf? — kérdezte egyszerűen.

A gróf rekedten nevetett.

— Jól mondd, hogy *tőletek*: Mert *tőled*: nem akarom semmit. De a többiekkel, a te zsidóiddal számadásom van. Azokkal: van.

— Beszéli, Vilmos gróf, — mondotta a rabbi.

— Nem fogok itt dikciót tartani, vén csontváz! — kapta fel fejét a lovag. — Annyit beszélek, amennyi szükséges. Hívd össze a mainzi zsidókat és holnap reggelig minden aranyat és minden ezüstöt és minden tallért: ide a kezembe. Különben felkoncoltatlak. Egytől-egyig.

A rabbi ingatta a fejét:

— Miért jöttél akkor hozzám, Vilmos gróf? — kérdezte.

A flandriai gróf felkacagott:

— Értem a kérdést, öreg antikrisztus. Úgy csinálhatom volna, mint a többiek. Tavaly és tavalyelőtt. És két éve. Hermann gróf, Villibaldus és Eckinger. Az első keresztesek. Betörni a városba, megölni, akit lehet és szabad prédálás, azután jöhet menlevéllel a császár és jöhet siránkozni az érsek. Igazad van. Én is meg tudtam volna így csinálni. De nem akartam. Értsd meg: nem akartam!

Ráütött a páncélos mellére, hogy az megrendült, mint az üllő.

— Mert én igazságos ember vagyok! Mert én flandriai gróf vagyok! Én a nyugati kultúra híve vagyok! Mert én nem szeretem a vért! És nem szeretem a zsidó vért. Az még rosszabb szagú, mint a többieké . . . Adjátok ide gyilkolás nélkül! Csendesen. Szép szóra. Törvényesen. Mert jár nekünk! J-á-ár!

És felizgatva a saját gondolatától, rávágott a vaskeztyűjével az asztalra:

— Ti zsidók, koldusok voltatok, mikor világgá üttek. Jeruzsálemből nem vittetek magatokkal kincset. Most mégis van: soknak. Vannak arany függőitek, vannak ezüst gyertyatartóitok, vannak ékszereitek. Hogyan szereztétek? Kitől? Tőlünk, keresztényektől! Koldusok voltatok, most gazdagok vagytok! Ami nálatok van, az a mienk. Mind a mienk! Kölcsönben volt nálatok! Ide vele! Vissza mindent, amit tőlünk uzsorával, csalással elvettetek!

Azzal ledobta magát egy székre, hogy csak úgy csörrent.

Simon, a mainzi rabbi pedig lehunyta a szemét és homlokán az ezer kis ránc összeszaladt a nagy ránc körül, mint a fiókák az anyjukhoz. Azután lassan és csendesen megszólt:

— Vilmos gróf, nemes lovag, te mint mondtad, igazságos ember vagy. Törvényes ember. Látom rajtad: jobb vagy, mint a többi. Ne ferdítsd el hát most sem a törvényt.

— Nem ferdítem el! — kiáltott dühösen a gróf.

— Jó, jó. Értsd meg, mit mondok. Ha igazságot szeretsz másban, szeresd ebben is az igazságot. Légy igazságos a zsidókkal szemben is.

— Igazságos vagyok én a Judásfajzattal is! — morgogta Vilmos. — De előbb ide vele, ami jár! Vissza, amit elvettetek Jőlünk.

A rabbi felemelte a fehér, áttetsző ujját.

— Jó. Visszaadjuk. De ti is adjátok vissza . . . ami nekünk jár.

— Nektek? Ugyan mi jár nektek?

A rabbi bólogatott:

— Te azt mondogd: amink van, tőletek való. Nem vitatkozom. Legyen. Hát mi visszaadunk mindent, amit elvettünk tőletek. De ti is adjatok vissza mindent, amit elvettetek tőlünk.

A lovag felpattant:

— Mi? tőletek?

— Ti, mitőlünk . . .

— Én soha egy garast! Egész Flandriában sosem nyúltam az átkozott zsidó pénzhez!

— Nem pénz az, Vilmos gróf, amiről beszélek... Más. Egész más. Sokat vettetek el tőlünk . . . sokat adtunk mi nektek . . . kölcsön. Adjátok vissza, legfőbb ideje, hogy visszakapjuk!

A lovag felizgult:

— Halljátok ezt a vén bolondot! Hogy nekünk adtatok valamit! Ti! a rongyosok, a senkik, a zugárosok, az uzsorások fajtája! De ha így van, visszaadunk mindent! Mindent! Nem nyulunk zsidó portékához! Visszaadunk mindent! Kamatostul! Hát mit-követeltek, gézengúzok?

A rabbi felkelt és rátette a fehér kezét a lovag páncélos vállára.

— Van egy imátok: Miatyánk... adjátok vissza. A mi imakönyvünkben való. Zsidók csinálták. Kölcsön-adtuk. Adjátok vissza. Van egy törvényetek a szeretetről, amit a zászlótokra irtatok. A mienk. Mi csináltuk. Adjátok vissza. Vannak apostolaitok. Közülünk valók. Zsidó halászok. Adjátok vissza őket . . .

A lovag rekedten felnevetett:

— Bolond ez az öreg!

A rabbi legyintett:

— Hadd folytassam, igazságos Vilmos gróf. Vah egy prófétátok, kit húsvétkor énekeltek. Jeremiás. A mienk. Zsidó volt. Adjátok vissza. A misétekből adjátok vissza a mi szavainkat. Adjátok vissza a százötven zsoltárunkat, amit elvettetek tőlünk és énekeltek, éjjel-nappal, zsidóölés közben is. Adjátok vissza a prófétákat, Jezsájást és Ezékiélt, akiknek szobrokat faragtatok. Adjátok vissza a

könyveinket — adjátok vissza a bibliát, amit elvettetek tőlünk, mind a huszonnégy könyvet, amit kölcsönadtunk nektek! Adjátok vissza a vasárnapokat, amik egy Zsidó születésnapjai, adjátok vissza a széderesténket, amit odarajzoltatok száz alakban a bazilikák falára . . .

A lovag felegyenesedett:

— Zsidó, — hörögte, — mit merészelsz?

A rabbi folytatta:

— Adjátok vissza Petrust, aki a mienk volt és megírta a szombati imánkat. Adjátok vissza a zsidó gyászéneket a ti temetési karotokból, a halleluját, mert a mi dalunk és a hozsannát, mert az a mi énekünk, a naptáratokból a zsidó szenteket, adjátok vissza a zsidó várost, Jeruzsálemet, mert a mienk volt! Visszaadjátok? Akkor mi is visszaadunk mindent, Vilmos gróf . . .

A gróf tévetegen nézett az ősz papra. Borgőzös ajkán reszkettek a szavak:

— Hát mindent töletek kaptunk, vén zsidó? Mindent? Simon, mainzi rabbi bólintott:

— Mindent, Vilmos gróf.

A lovag nevetni kezdett:

— Bolond ötlet. És minden: zsidó? minden: zsidóktól származik nálunk?

— Minden. íme: zsidó ünnep mécsesei ezek, a makkabeus hősök emlékére égnek, őket is odaadtuk nektek. Augusztus 25-ikén ünneplitek őket, mint keresztény szenteket. És mint keresztény szentek, van eltemetve hét zsidó makkabeus Rómában . . .

A lovag utánakapott a szónak:

— Rómában! Jól teszed, hogy kimondtad a szót, vén zsidó. Elmegyek Rómába és megtudom, igazat beszéltél-e nekem? Nem értek teológiához, nem tudok veled disputálni. De Rómában majd megtudom. Majd utánajárok! Én elmegyek a pápához!

A rabbi elhallgatott. És csak egy perc múlva szólalt meg újra:

— Ismered a pápát, nemes gróf?

A gróf páncélja alá nyúlt:

— Nem ismerem őszentségét. De itt van egy latin levél, őhozzá, személyesen. A párisi érsek, Henrik küldi. Ajánló sorok. Én be fogok jutni hozzá. Én megkapom az áldását. És aztán megkérdem tőle, igazat beszéltél-e, vagy hazudtál? Ha hazudtál, visszajövök Mainzba és itt nem marad élő zsidó. Mert én igazságos ember vagyok!

A rabbi homlokán pedig az a nagy ránc, a legnagyobb, hirtelen megmozdult. Csak a legnagyobb fájdalom szánthat ilyen ráncot és csak a legnagyobb fájdalom emléke tudja megmozgatni egyszer-egyszer. És Simon, mainzi rabbi, megszólalt:

— Köszönöm, nemes gróf, hogy ilyen igazságos vagy hozzám. De meg kell mondanom neked, amit talán nem tudsz ... Én ismerem a pápát.

Vilmos grófnak kinyílt a szeme:

— Anacletus pápát . . . te, a tisztátalan?

A rabbi léliaftotta fejét:

— Igen, ismerem. Tavaly voltam nála. Ötven évig nem láttam. Egész kicsiny volt, mikor elrabolták tőlem. Tavaly végre hivatott. Megismertük egymást. A pápa ... az én fiam.

A páncélos lovag megszédült. Odakapott a kardjához. Azután az oldalára csapott. És miközben örült módjára kirohant a szobából, azt kiabálta magából kikelve, végig a zsidó utcán:

— Hát a pápa is? a pápa is? a pápa is?

Simon mainzi rabbi pedig, kit a krónikairók a Nagynak neveztek, összeráncolt homlokkal hajolt le, hogy az ajtó roncsait összekeresse. Azután az olaj mécsekbe bámult, melyek ott lobogtak csendesen az ablakpárkányon.

KÉT KIS LEGENDA

I.

A bocsánat

Egyszer a kiengesztelés napjának ünnepén sok előkelő férfiú töltötte meg Rabbi Méirnek, a przemislai rabbinak imaházát. A rabbi azonban késett, ami az egybegyűlteket annál kellemetlenebbül érintette, mert már elérkezett a Kölnidre ideje is.

Végre azonban a rabbi mégis csak megjelent az imaház küszöbén és rettentő hangon így kiáltott fel:

— Ti abban a reményben gyűltetek össze, hogy Méir majd elmondja a Kolnidrét. De tévedtek. Mert ha holnap reggelig is állok itt, Méir akkor sem fogok nektek imádkozni.

Néhány percig hallgatott, tekintetét végigjártatta a tömegben, azután újra megszólalt:

— Bölcseink írják: az ember levezekli a kiengesztelés napján azokat a bűnöket, amelyekkel az Isten ellen vétett. Amit azonban felebarátaink ellen vétettünk, azért bocsánatot az Égből csak akkor nyerünk, ha már az, akit megbántottunk, megbocsátott nekünk ... Én azért mindenekelőtt azt kívánom tőletek, hogy "bocsássatok meg egymásnak

— Megbocsátunk egymásnak! — kiáltotta egyhangúan a könnyező gyülekezet.

De a rabbi még mindig nem mozdult el a küszöbről.

— Azt hiszitek, kifogtok rajtam? — kérdezte. — Most persze megbocsáttok egymásnak, de bezzeg, ha elmúlt a hosszunap, kiújul határtalan gyűlölködésük és újra kezdődik a harag. A perpatvar. Miért vagytok olyan gonoszak, hogy a szegényeiteknek koldulni kell?

A gyülekezetben volt néhány dúsgazdag leMBERGI, aki elérte, hogy a rabbi beszédének ez a szakasza reájuk vonatkozik, ezért hát odaléptek eléje és kijelentették, hogy:

— Megfogadjuk szavadat, rabbi.

Erre a rabbi az előimádkozó helyére lépett és így szólt*.

— Világ Ura! A zsidók bevallják, hogy vétkeztek s ígérik, hogy többé nem fognak vétkezni. Te hiszel és megbocsátasz nekik. Nekem is hinnenem kell tehát a szavukban. De ti zsidók, tudjátok meg, hogy ha nem úgy cselekedtek, ahogyan megfogadtátok, nem lesz áldás ezen az esztendőn, amely jó esztendő csak azok számára lesz, akik megtartják, amit nekem megfogadtak.

... S ezután megkezdődött az istentisztelet.

II. A gyermek sír

A kiengesztelés napjának előestéjén szokás volt Apt községben, hogy a hitközség apraja-nagyja, férfiak és nők, öregek és fiatalok, vegyesen megjelentek Rabbi Jakob Izraelnél, hogy áldását kérvék. Ilyenkor fiai és leányai is felkeresték az aggastyánt. Megegett egyszer, hogy az egyik leánya ilyen alkalommal megkésett és mire megérkezett, arról értesült, hogy az édesapja már eltávozott hazulról és a fürdőbe ment.

A leány karján hároméves, legkisebb fiával az imaházba futott és ott megállott a kapuban hogy kikérje édesapja áldását, még mielőtt az átlépné az imaház küszöbét.

A rabbi ott talált rá. A leány ott zokogott és vele sírt a kis fia is. Azt, hogy a leánya miért sír, sejtette a rabbi. A kiengesztelés napjának borzalmassága megrázta a lelkét. De hogy miért sírt a kis hároméves unoka, azt a rabbi nem tudta kitalálni. Ezért megkérdezte tőle, hogy:

— Miért sírsz, kicsikém?

— Nem tudom, miért sírok, — felelte a kis fiú. — De látom, hogy az édesanyám sír, s ha őt sírni látom, nekem is sírnom kell.

A rabbi ezután belépett az imaházba, a frigyszekrény elé járult és zokogástól fuldokló hangon így szólt:

— A gyermeknek sírnia kellett, amikor látta, hogy az édesanyja sír. Mi, Isten gyermekei, halljuk a Sechina jajszavát, amely olyan panaszos, mint a vadgalamb bűgása,

s amely azt panaszolja: „Jaj, ó jaj nekem, aki feldúltam hazámat, felégettem palotámat és gyermekeimet szétszór-
tam a népek között”. Mi halljuk ezt a jajszt és ajkunk
hangtalan?

Amikor ezeket a szavakat a gyülekezet meghallotta,
keserves zokogásra fakadt . . .

**TÖRTÉNET AZ ASSZONYRÓL,
AKIT MEGKÖVEZTEK**

1.

Hol volt, hol nem volt . . . élt egy férfi Jeruzsálemben, akit nagy vagyonnal és szép fiatal feleséggel áldott meg az Úr. Szőkehajú, délceg és ábrándoszemű volt az asszony, de hű urához és hívő Istenéhez és ragaszkodó a zsidó nép ősi törvényeihez. Történt egy napon, hogy a férfi útnak indult, nagy utazásra, tengerentúlra, annál is meszszebb; elefántcsontot és tevébőrt vitt magával kereskedésre a hajóján. És mielőtt elindult volna, rábízta a feleségét unokaöccsére, mondván neki: „Rokonom, öcsém, szent zálogot bízok a kezedre, hitese feleségemet. Vigyázz rá, gondját viselj, légy hozzá tisztességgel és oltalmazd őt minden gonoszság ellen, míg hazatérek”. Azzal elindult és a jeruzsálemi udvarházban egyedül maradt ábrándoszemű felesége és az unokaöccse, akire hitvesét bízta. És történt egy napon, forró nyári délután, hogy gaz és erkölcstelen indulat vett erőt a hűtlen rokonon és az gyalázatba akarta csábítani a magános asszonyt. De a nő sírva, kiabálva háritotta el a parázna rokont és így szólt hozzá: Hová gondolsz, hűtlen férfi? Nem tudod-e őseink igéjét, hogy asszony, aki megcsalja az ő urát, megcsalja Teremtőjét is? Nem tudod, mi vár a házasságtörőre ideleln és mi vár a túlsó életben? Gyötrődés itt és tűzkatlan odaát! Hiszen én zálog vagyok a te kezében, férjem záloga és te, gyehennára való, összetörnéd a zálogot? Távozz e házból és ne rontsd meg a lelkemet és ne veszejtsd el túlvilági üdvödet! A férfi pedig, megszégyenülten és forrongva alávaló lelkében, elsietett a piacra. Két ögyelgő gézengűzt fogott el a bazárok előtt és aranyakkal megfizette őket,

mondván: siessetek el a színhedrionba, tegyetek panaszt a mesterek előtt, hogy házasságtörésen kaptátok azt az asszonyt, akit én most majd megjelölök nektek. És elvezette őket az ábrándosság, hűséges asszony házához, s azok — gyalázatára Izraelnek! — elmentek a színhedrion elé és azt vallották, hogy látták az asszonyt szeretkezni egy szerencsés szolgálóval. A színhedrion összeült és a mesterek halálra ítélték az asszonyt; arra a halálra, ami a házasságtörő zsidó nő sorsa: megkövezésre. És kivették a hűséges asszonyt, akit halálba vitt egy gonosz férfi és két hazug tanú, kivették a városon kívülre, a Megkövezés Házába, a szikladomb tetején. És ott, a szikladomb tetején, megkötözték a kezeit, ráadták a halálraítéltek sűrű lenköntösét és a két hamis tanú, a színhedrion intésére, letaszította a szikláról. Az asszony az Örökkévaló nevét kiáltozta szent ártatlanságában és lehullott a mélységbe. Ezután köveket és szikladarabokat ragadtak és utánadobták a mélységbe, úgy hogy csakhamar egész kis sziklahalom emelkedett ott, hol szegény elesett és nem kelt fel többé.

2.

Történt egy pár nappal azután, hogy egy agg módini polgár fiával Jeruzsálem alá érkezett, hogy a tanulmánygyó ifjút a fővárosban elszállásolja és a mesterek lábai előtt elhelyezze a nagy és komoly iskolákban. Este volt és a módini polgár eltévedt fiával együtt a zivataros sötétségben Jeruzsálem kapui alatt. Nagy kőhalmok közt tévelyegtek és egy ilyen sziklás oromra feküdvé, töltötték a szabadban az éjszakát. Egyszerre csak, éjfél után nyöszörgést hallanak a kőtömeg alól: Jaj nekem, sírt valaki, jaj, mert hazugság és árulás miatt megköveztek engem! A módini aggastyán és fia ázni kezdtek és csakhamar rajtadtak a kőhalmaz alatt az ábrándosság, hűséges asszonyra, ki Isten kegyelméből elkerülte a halált és megvérezve, sebesülten pihegett a sziklák között. És az asszony elmesélte, mindazt, ami vele történt és a polgár így szólt fiához: „Bűnök és gaszágok honolnak tehát Jeruzsálem utcáin! Árulás és hűtlenség járja Cion ösvényeit! Ilyen városba

nem viszlek én tanulni. Inkább gyerünk vissza, hazánkba! Kertünkbe, pálmáink és datolyafáink alá, hol tiszta levegőben szántunk és vetünk földünkön és ápoljuk a mandulafát, hogy Niszan előtt kiviruljon”. És azután a sötét éjszakában, visszaindultak falujukba és magukkal vitték az asszonyt, ki férje nevét sóhajtva kelt útra a módini aggastyánnal és tanulnívágyó fiával.

3.

És lőn két nappal később, hogy egy illatos mezőn pihentek mind a hárman, az asszony az alkonyatban dalokat énekelt, melyeket még anyjától hallott, bölcsődalokat és ábrándos tavaszi éneket. Egyszerre csak az ifjú, a módini polgár fia, felsikoltott és arca elfehéredett. Egy mérges skorpió kúszott a lábához, az marta meg. Az ifjú sóhajtott egyet és meghalt. Az aggastyán kezeit tördelte és siránkozott, az asszony pedig könnyek között ekép kiáltott fel: „Én vagyok a bánat asszonya, utánam jár a pusztulás, nyomomban a halál, ahova én megyek, ott elhervad minden! Mit vétettem, mit vétettem, sújtó Cebaóth Isten!” És mikor eltemették az ifjút, az aggastyán így szólt az asszonyhoz: Én most megyek haza, megfosztva fiamtól és jövő nélkül, szegény házamba. Hová mégy te, boldogtalan asszony? És az asszony felsóhajtott a válaszában: „Én a tengerre megyek, uram. A tenger talán jobb lesz hozzám, mint a szárazföld. A tenger, az tiszta és nemes, az végtelen és komoly, a szárazföldön mindenütt bántottak és megcsaltak, a tenger, az jobb, mint a föld. Én a tengerre megyek, mert az én szeretett uram is tengerre szállt hosszú hónapok előtt. Talán megtalálom őt, talán visszakapom őt a tengertől”. És ezzel elváltak egymástól: a fiutlan aggastyán és a férj tel en asszony és könnyes szemmel búcsúzkodtak. De az aggastyán visszanézve így szólott utoljára: „Csak az igazakat sújtja az Örökkévaló, kipróbálja őket, mint fazeakas a művét: állják-e a nagy tisztító tüzet?”

4.

És történt, hogy az asszonyt egy nagy tengeri gályára vették fel, mely Rómába indult. Háromszázevezős, hosszú hajó volt és az asszony beállott szolgálónak, hogy elvigyék őt a nagy útra. Egy éjszaka, a tenger közepén, kitört a vihar. Az evezők széttörtek és gazdátlanul lebegett a vitorla és a hajósok összeültek tanácskozni, hogy ki miatt sújtja így őket az Úr haragja. És sorsot vetettek és a sors az asszonyra esett. Bűnös lélek! kiáltották. Te miattad dul a vihar, te miattad törnek ellenünk a hullámok. Hagyd el a hajót, mert elsülyedünk. És az asszony, könnyek között, egy magános csónakon, otthagya a hajót a zivataros éjszakan és a kicsiny csónakkal nekiindult a hullámozó tengeren. „Kipróbáltál Uram, kiáltotta, kipróbáltál és hü maradtam. Szüntesd meg a csapást és add nekem vissza a boldogságot”. És hajnalra elnyugodott a tenger és a csónak megfeneklett egy apró sziget bársony homokjában. Az asszony partraszállt és hálát adott az Úrnak, a reggeli napsugárban, életéért és meneküléséért. Azután bejárta a szigetet. Nem élt azon ember; csak szelíd, kedves állatok, őzek és nyulak kergetőztek a dús gyümölcsfák és halványzöld ciprusok között. És az asszony kunyhót épített magának és a csónakot, melyen érkezett, visszabocsátotta a tengesre, mondván: Menj kis hajó, vigyen a nagy áradat, keresd fel az én uramat és hozd el nekem a szigetre. A csónak elúszott az árral és az asszony egyedül maradt. Magához hívogatta a szelíd állatokat és megbarátkozott velük. Teltek a hónapok és az asszony kis kunyhójába, a tengerparton, odaszoktak az Őzek és az énekes madarak, mert az asszony megtanulta az ő életüket és füveket szedve, immár tudta gyógyítani őket. És estende odarepült vállára a beteg pacsirta, hogy lábát bekötözzék cérnafüvei és odasompolygott a szelíd őz, szomorú szemekkel, hogy balzsammal hintsék be sebes lábát.

5.

És történt egy napon, mikor hajnalhasadáskor ott állott az asszony a tenger fövenyén, hogy a reggelért dicsérje

az Urat, íme, látta, hogy lassan úszik a sziget felé a csónak, melyet évek előtt elküldött a tengerre. Jött, jött a ladik és mikor odaütődött a homokzátonyhoz, látta az asszony, hogy három halott fekszik benne. Három díszruhás ember, sárga arccal, minő a pergament, leaszott kezekkel, az éhhalál árnyékával homlokukon. Három hajótörött volt, kik elpusztultak a tengeren és mikor az asszony kiemelte őket, hogy eltemesse a parti homokban, megismerte mind a hármat: az első volt férjének rokona, aki annyi év előtt meg akarta gyalázni és elárulta őt hamis váddal, a másik kettő: a két hamis tanú, kik ledobták őt a Megkövezés Házából. A zsebük tele volt aranyakkal és az asszony látta, hogy az ő vagyonát, az ő házát rabolták el és az úton Rómába érte őket a szörnyű vihar, a hajótörés és a halál. És a csónak engedelmesen himbálózott a parton, s az asszony újból eloldotta és így szólt: „Én nem ezekért küldtelek, kis hajó. Keresd meg az uramat és hozd nekem vissza a nagy tengeren”. És a csónakot újból elsodorta az ár, az asszony pedig sírt ásott a három gonosznak, eltemette őket és kőoszlopot állított sírjuk fölé, ott a parton. Az aranyakat pedig szétszórta a fövényen és hozzájuk sem nyúlt. És az őzek, a szarvasok és a nyulak ott álltak körülötte és nem értettek semmit és a madarak rászállottak a vállára és csodálkozva hagyták abba az éneküket.

6.

És a tavaszok elszálltak és újból visszajöttek és forrón multak a perzselő nyarak és egy őszi reggel újból megérkezett a csónak a szigetre. Egy ősz férfi állt benne, rab-szolgáruhában és mikor meglátta az asszonyt, kitérte karjait feléje és hosszan, némán átölelte. Azután egymásra néztek: mindkettő fehér volt. A férfi aggastyán és a nő matróna, csak a szemei voltak még mindig oly ábrándosak és kékek, mint a nyári ég Jerichó felett. És így szólt az urához: Vártam reád, édes hitvesem! Vártam, hittem, imádkoztam és hü voltam. Az életem elmúlt, de te itt vagy. Miért mentél el kincseket keresni, mért nem maradtál fe-

hér házunkban, miért engedted, hogy idegenek kezére kerüljek. És te hol is jártál? Mit jelent rajtad ez a rabszolgaruha? És azután leültek ketten, a tengerparti homokra és a férfi elmesélte szomorú életét. És elmondta, hogy elvesztette vagyonát a tengeren túl és kifosztva, szegényen került vissza Jeruzsálembe. És akkor tudta meg, hogy feleségét megkövezték és hűtlen rokona elrabolta tőle földjét és házát és koldus lett. És történt, hogy ő nem hitt a szinhedrionnak és nem hitt a hírnek, de hűséget és szerelmet érzett tovább is hitveséhez és koldussorsban, nyomorogva, de tiszta lélekkel élt tovább a külváros szegénységében. Így várta vissza halott hitvesét és várta vissza a boldogságot. És egy napon Titusz elfoglalta a várost, mert az tele volt bűnnel és erőszakkal és őt szolgaszíjra fűzve vitték a római gályára, hogy eladják Rómában, a rabszolgavásáron, ám az Úr csodát tett és ő megszökött a gyalázatos sors elől, lebecsült a tengerbe egy éjszakán és inkább kereste a halált, mintsem átszenvedje a legnagyobb szégyent. És úszott a nagy vízen, míg egy csónak nem tűnt fel a végtelen habokon és ez a csónak hozta ide, erre az elhagyott szigetre. És átölelték egymást és lehajtották szomorú fejüket, a férj és a feleség. De aztán imára nyílt az ajkuk, az Úrhoz, ki nem hagyja el jámborait, kinek kezében az igazi jutalom és az igazi büntetés, ki elhozza a bűnhődést, ha soká tart is, s aki jutalmat oszt, ha késő is van már és alkonyodik az életünk felett. És aztán este lett a szigeten.

TARTALOMJEGYZÉK

ELSŐ RÉSZ: A Tisza partján

	Oldal
A kallói szent pap	3
A leveleki mennyegző .	
I, A leánykérés	15
II, Egy chaszideus esküvő a XVIII. században	25
III. A bujdosó királyfi lelke	33
Nefelejts	
I. Új kántor érkezik	47
II. Akit üldöz a sátán	56
III. Jobb lett volna otthon maradni	65
IV. A kállai kettős	72
V. Amikor meghasad az ég	81
Mayerl	
I. Mayerl elindul	93
II. Mayerl felébred	100
III. Mayerl hazatér	111
A három kártyás	
I. Zörgetnek az ablakon	127
II. A mese	140
A debreceni vásár	159

MÁSODIK RÉSZ: Idegen misztikusok

Az ismeretlen vőlegény	173
A leMBERGI titok	213
A gólem meséi	225
Első történet	
A hold, a zsoldos és a gyűrű	229
Második történet	
Rudolf császár jácintjai	237
Harmadik történet	
Éjjel a híd alatt	245
Negyedik történet	
Perele	253
A mainzi rabbi	263
Két kis legenda	271
I. A bocsánat	273
II. A gyermek sír	275
Történet az asszonyról, akit megköveztek	277